

การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา
A WORLD VIEW BASED ON BUDDHIST PHILOSOPHY

พระทองค์ศักดิ์ ปภงฺกโร (ดীনขุนทด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา

พระทองศักดิ์ศักดิ์ ปภังกร (ต้นขุนทด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A WORLD VIEW BASED ON BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRATHANONGSAK PABHANGKARO (DUENKHUNTHOD)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement For The Degree of

Master of Arts

(Philosophy)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ

(พระสุธีวรญาณ, รศ.ดร.)

.....กรรมการ

(พระเมธีสุตาทภรณ์, ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุโธ, ดร.)

.....กรรมการ

(ดร. เสรี ศรีงาม)

.....กรรมการ

(ดร.ธีรวิทย์ ภิญโญณัฐกานต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระเมธีสุตาทภรณ์, ดร.	ประธานกรรมการ
	พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุโธ, ดร.	กรรมการ
	ดร. เสรี ศรีงาม	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา

ผู้วิจัย : พระทองศัศดิ์ ปภังกรโร (ดุษฎีบัณฑิต)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธีสุตตากรรณ, ดร. ป.ธ.๙, พ.ม., M.A., Ph.D.

: พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุโธ, ป.ธ.๙, Ph.D.

: ดร.เสวี ศรีงาม, น.ธ.เอก, ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา ทำการศึกษา แนวคิด การมองโลก ตามหลัก พุทธปรัชญา หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลก ตามหลัก พุทธปรัชญา และแนวทางการนำ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ผลการวิจัยพบว่า

แนวคิดการมองโลกในพุทธปรัชญา เถรวาท แสดงความหมายของโลกโดยตรง คือ โอกาส โลก ได้แก่ ภพภูมิ ๓๑ ความหมายโดยอ้อม คือ สัตว์โลก ได้แก่ สิ่งมีชีวิตทั้ง ปวง ในที่นี้เน้นที่สัตว์โลก คือ ชีวิตและหมู่สัตว์ โดยเฉพาะชีวิตมนุษย์ มีกำเนิด ๔ ประเภท มีการพัฒนาชีวิตทางกายตามวัย ส่วนพัฒนาชีวิตทางจิตใจย่อมเกี่ยวเนื่องกับอบรมโดยอาศัยปัจจัยทั้งภายในและภายนอก มีเป้าหมายของชีวิตทางกายมีความแข็งแรงสมบูรณ์สมวัย ส่วนทางจิตใจ ย่อมมีเป้าหมายที่การกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นนำไปสู่ความพ้นทุกข์ การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการมองโลกตามความเป็นจริง มี ๑๐ วิธี ในงานวิจัยนี้เน้นแสดง การมองโลกในลักษณะคุณ โทษ และ ทางออก (อัสดาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ) การมองโลกแง่เดียวมีข้อเสีย คือ แง่เดียวอย่างเดียว อาจทำให้ประมาท มัวเมาในชีวิต แง่โทษอย่างเดียว อาจเกิดการประทุษร้ายตนเองและบุคคลอื่น และ แง่ทางออกอย่างเดียว อาจทำให้ไม่อาจใช้ชีวิตอยู่ร่วมสังคมได้ ส่วนประโยชน์ของการมองโลกครบทุกด้าน ย่อมทำให้มีการใช้ชีวิตอย่างผู้มีสติ เหมาะสมตามสถานภาพในสังคม

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลก ในพุทธปรัชญา ได้แก่ (๑) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอัสสาทะ เช่น โลกียสุขที่เป็นกามสุข และฌานสุข , สมบัติในโลกทั้ง ๓, ประโยชน์ทั้ง ๓, สุขของคฤหัสถ์ ๔ เป็นต้น โดยมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอัส สาทะนี้ เช่น บุญกิริยาวัตถุ, ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์, พรหมวิหาร ๔, สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น (๒) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ เช่น อุปาทานกัณฑ์ ๕, ทุกขตา ๓, กามาทีนวกถา เป็นต้น โดยมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอาทีนวะนี้ เช่น สังวร ๕, อภินหปัจจเวกขณ ๕, กายคตาสติ, มรณานุสสติ , สันโดษ เป็นต้น (๓) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ เช่น เนกขัมมะ, นิพพาน, วิมุตติ ๒, โลกุตตรธรรม ๙ เป็นต้น โดยมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะนิสสรณะนี้ เช่น ไตรลักษณ์ , โลกธรรม ๘, โพธิปักขิยธรรม ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ เป็นต้น (๔) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกครบทั้งที่เป็นอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เช่น อนุปฺพุพิกกถา เป็นต้น โดยมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ อริยสัจ ๔ เป็นต้น

แนวทางการนำ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลก ในพุทธปรัชญา ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต การพัฒนาชีวิตมีความหมายในการทำให้เจริญขึ้น ตามกระบวนการภาวนา ๔ ระดับ ได้แก่ (๑) กายภาวนา (๒) ศีลภาวนา (๓) จิตตภาวนา และ (๔) ปัญญาภาวนา แนวทางการนำ ใช้หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในลักษณะอัสสาทะไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ได้แก่ หลักบุญกิริยาวัตถุ ใช้พัฒนาชีวิตได้ทั้ง ๔ ระดับ หลักทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์และหลักสังคหวัตถุ ๔ ใช้พัฒนาทางกายภาวนาและศีลภาวนา ส่วนหลักพรหมวิหาร ๔ ใช้สำหรับเจริญจิตตภาวนาเป็นหลัก แนวทางการนำใช้หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ได้แก่ หลักสังวร ๕ ใช้พัฒนาชีวิตได้ ๔ ระดับตามสมควร หลักอภินหปัจจเวกขณ ๕ และมรณานุสสติเน้นเจริญปัญญาภาวนา หลักกายคตาสติ เน้นเจริญจิตตภาวนาและปัญญาภาวนา หลักสันโดษเน้นการเจริญ กายภาวนาและ ศีลภาวนา หลักไตรลักษณ์ ใช้พัฒนาชีวิตได้ทั้ง ๔ ระดับ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในลักษณะนิสสรณะไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ได้แก่ หลักโลกธรรม ๘ เน้นเจริญศีลภาวนาและปัญญาภาวนา หลักเนกขัมมะเน้นจิตตภาวนาและปัญญาภาวนา ส่วนหลักโพธิปักขิยธรรมใช้พัฒนาชีวิตได้ทั้ง ๔ ระดับ และสำหรับแนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลก ครบทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต หลักอนุปฺพุพิกกถา ๕ และอริยสัจ ๔ ย่อมปรับใช้พัฒนาชีวิตได้ทั้ง ๔ ระดับ

Thesis title : A World view based on Buddhist Philosophy
Researcher : Phra Thanongsak Pabhangkaro (Duenkhunthod)
Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Medhisutaphorn, Pali IX, Dep. in Ed., M.A., Ph.D.
 : Phramaha Suput Vacheravutho, Pali IX, Ph.D.
 : Dr. Seree Sri-ngam, Pali IV, Ph.D.

Date of Graduation : 20 / March / 2012

Abstract

The purpose of this research was to study world view based on Buddhist philosophy, the Dhamma principles related to Buddhist world view, and the applications of those principles for self-development. The results of research are summarized below.

Buddhist world view in Buddhist philosophy contains both direct and indirect views: direct view refers to Okāsaloka, i.e., 31 realms; indirect view means Sattavaloka, i.e., all living things that have four types of life origins and forms, especially human beings with physical and mental development that depends on maturational process, internal and external factors. Physical development aims at good health and strength whereas mental development aims at cessation of all defilements and at spiritual emancipation. Buddhist world view based on Buddhist philosophy contains ten realistic views of the world as it is. This study mainly focused on 3-way Buddhist world view covering Advantages (Assāda), Disadvantages (Ādinava), and Freedom and non-attachment (Nissarana), not on just one of these which is harmful and self-destructive.

Dhamma principles that reflect Buddhist world view based on Buddhist philosophy include, for examples, (1) Dhamma directly related to advantages: Lokiyasukha(Worldly Pleasure) or Kāmasukha(Sensual Pleasure) and Jānasukha (Spiritual Pleasure), 3 Sampatti (3 Types of Prosperity), 3 Attha(3 Types of Benefits), 4 Sukha (4 Types of Joy), and supportive Dhamma such as Punnakiriyavatthu(Items of Meritorious Action), Ditthadhammikattha (Present Benefits), 4 Brahmavihara (4 Divine States), Sangahavatthu (Principles of Service and Social Integration); (2) Dhamma related to disadvantages includes, for instances, 5 Upādānakkhandha (5 Aggregates of Clinging), 3 Dukkhatā (3 Types of Conflict), Kāmadinavakathā (Disadvantages of Sensual Pleasure), and supportive Dhamma such as 5 Samvara (5 Restraints), 5 Abhinhapaccavekkhana (5 Facts for Contemplation), Maranānussati (Meditation on Death), Santutthi (Contentment), etc.; (3) Dhamma related to freedom and non-attachment, for examples, Nekkhamma (Renunciation), Nibbāna (Enlightenment), 5 Vimutti (2 Types of Emancipation), 9 Lokuttaradhamma (9 Supramundane States) and supportive Dhamma such as Tilakkhana (3 Characteristics), 8 Lokadhamma (8 Worldly Vicissitudes), 7 Bodhipakkhiyadhamma (7 Virues Leading to Enlightenment) which include, for instances, 4 Satipatthāna (4 Foundations of Mindfulness), 4 Sammappadhāna (4 Supreme Efforts), 4 Iddhipāda (4 Paths of Accomplishment), 5 Indriya (5 Spiritual Faculties), 5 Bala (5 Powers), 7 Bojjhanga (7 Constiuents of Enlightenment), 8 Magga (8 Noble Paths); and (4) Dhamma related to all 3-way Buddhist worldview are, for example, Anupubbikathā (Graduated Sermon) and its supportive Dhamma such as 4 Ariyasacca (Four Noble Truths).

Applications of Dhamma related to Buddhist worldview based on Buddhist philosophy for self-development and actualization can be done in 4 levels: (1) Kāyabhāvanā-Physical Development, (2) Silabhāvanā-Moral Development, (3) Cittabhāvanā-Emotional Development and (4) Pannābhāvanā-Intellectual development. The applications of Dhamma related to advantages (Assāda) include Puññakiriyavatthu

(Bases of Meritorious Action), which can be applied in all 4 levels; Ditthadhammikattha (Immediate Benefits) and 4 Sangahahavatthu (4 Principles of Service and Social Integration) for physical and moral development, 4 Brāhmavihāra (4 Sublime States of Mind) mainly for emotional development. Next, the applications of Dhamma related to disadvantages (Ādinava) for self-development include 5 Samvara (5 Restraints) which can be applied in all 4 levels as well, 5 Abhinhapaccavekkhana (5 Facts for Contemplation) and Marañussati (Meditation on Death) for intelligence development, Santutthi (Contentment) for physical and moral development, Tilakkhana (3 Characteristics) which can also be applied in all 4 levels. Then, the applications of Dhamma related to freedom and non-attachment (Nissarana) include 8 Lokadhamma (8 Worldly Vicissitudes) mainly for moral development and intelligence development, Nekkhamma (Renunciation) mainly for emotional development and intelligence development, Bhodhipakkhiyadhamma (Virtues Leading to Enlightenment) which can be applied in all 4 levels. Finally, the applications of Dhamma related to all 3-way Buddhist world view (Assāda, Ādinava, and Nissarana) based on Buddhist philosophy for self-development include 5 Anupubbikatha (Graduated Sermon) and 4 Ariyasacca (Four Noble Truths) which can certainly be applied in all 4 levels.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ให้คำปรึกษาและแนะนำ โดยพระเมธีสุตาทภรณ์,ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุพัทธ์ วชิราวุธและ ดร. เสรี ศรีงาม กรรมการที่ปรึกษาควบคุมวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ พระอาจารย์ยุทธนา อธิจิตโต ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์ และ ดร.ธีรวิทย์ ภิญโญณัฐกานต์ ช่วยดูแลตรวจสอบแก้ไข บทความย่อ ภาษาอังกฤษให้ถูกต้องสมบูรณ์ รวมทั้งหมดทุกท่านที่เสนอแนะข้อคิดที่เป็นประโยชน์ เป็นกำลังใจดูแลเอาใจใส่ให้คำปรึกษา และมีส่วนสำคัญกับความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณแรงบันดาลใจจากผู้มีพระคุณ ที่ผลักดันให้มีความมุ่งมั่นอยู่เสมอ และจุดประกายความหวังสู่ความสำเร็จ ความสำเร็จนี้จะไม่ เกิดขึ้นได้เลยหากไม่ได้รับความกรุณาจาก คุณโยมบิดามารดา คุณโยมลุงเจ็ลยิว อยู่สีมารักษ์ คุณ โยมถนอมศรี มุ่งฝากกลางและโยม สีเหลือบ อารีเอื้อที่ได้แนะนำให้กำลังใจ พร้อมสนับสนุนด้านทุนการศึกษา และเพื่อนนิสิตปริญญาโททุกรูป ที่คอยเป็นกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียน ผู้วิจัยหวังว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะมีส่วนที่เป็นประโยชน์แก่สังคมได้เป็นอย่างดี

ด้วยผลบุญแห่งความดีใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากการวิจัยในครั้งนี้ ขออ้อมถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระรัตนตรัย กล่าวคือ พระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ คุณบิดามารดา คุณอุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดถึงท่านผู้มีพระคุณทั้งหลายที่ได้กล่าวมานี้

สุดท้ายนี้ ขอตั้งบารมีธรรมที่ได้สร้างสมมา ขอให้ผู้วิจัยและผู้มีพระคุณทั้งหลายให้ได้พบพระพุทธศาสนา อย่าได้ตกไปในที่ชั่ว เกลือกกัลัวในอบายภูมิ จงมีพลังปัญญา เป็นสัมมาทิฐิได้เห็นแจ้งแทงตลอดในธรรม ในพระพุทธศาสนาอันมีในกายภาคนานี้ในเทอญ

พระทองคัมภีร์ ปภังกร (ต้นขุนทด)

๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา	๑๒
๒.๑ ความหมายของโลก	๑๒
๒.๑.๑ ความหมายของโลกตามรูปศัพท์ของนักวิชาการ	๑๒
๒.๑.๒ ความหมายของโลกตามหลักพุทธปรัชญา	๑๓
๑) ความหมายของโลกโดยตรง	๑๓
๒) ความหมายของโลกโดยอ้อม	๑๕

เรื่อง	หน้า
๒.๒ โลก คือ ชีวิตและหมู่สัตว์	๑๗
๒.๒.๑ ความหมายของชีวิต	๑๗
๒.๒.๒ กำเนิดชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา	๑๘
๒.๒.๓ การพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา	๑๙
๒.๒.๔ เป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา	๒๒
๒.๓ การมองโลกในพุทธปรัชญา	๒๔
๒.๓.๑ ความหมายของการมองโลก	๒๔
๒.๓.๒ ประเภทของการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา	๒๕
๒.๓.๓ การมองโลกในลักษณะที่เป็นอัสสาทะ	๒๘
๒.๓.๔ การมองโลกในลักษณะที่เป็นอาทีนวะ	๒๙
๒.๓.๕ การมองโลกในลักษณะที่เป็นนิสสรณะ	๓๐
๒.๔ วิเคราะห์ประโยชน์ของการมองโลกหลักพุทธปรัชญาครบทั้ง ๓ ด้าน	๓๐
บทที่ ๓ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา	๓๓
๓.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอัสสาทะ	๓๓
๓.๑.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอัสสาทะ	๓๓
๑) ความสุขในโลก	๓๓
๒) สมบัติในโลก	๓๔
๓) ประโยชน์ในโลก	๓๕
๓) สุขของคฤหัสถ์ ๔	๓๖
๓.๑.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอัสสาทะ	๓๘
๑) บุญกิริยาวัตถุ ๓	๓๘
๒) ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ ๔	๓๘
๓) พรหมวิหาร ๔	๔๐
๔) สังคหวัตถุ ๔	๔๑

เรื่อง	หน้า
๓.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอาทีนวะ	๔๓
๓.๒.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ	๔๓
๑) อุปาทานักขันธ ๕	๔๓
๒) ทุกขตา ๓	๔๔
๓) กามาวที่นวกถา	๔๗
๓.๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ	๔๙
๑) อินทริยสังวร	๔๙
๒) อภินนปัจจเวกขณ ๕	๕๐
๓) มรณานุสสติ	๕๑
๔) สันโดษ	๕๑
๓.๓ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นนิสสรณะ	๕๓
๓.๓.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ	๕๓
๑) เนกขัมมะ	๕๓
๒) นิพพาน	๕๖
๓) วิมุตติ ๕	๕๘
๓.๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ	๖๐
๑) ไตรลักษณ์	๖๐
๒) โลกธรรม ๘	๖๒
๓) โพธิปักขิยธรรม ๓๗	๖๖
๓.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกครบทั้งที่เป็นอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ	๗๓
๓.๔.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ : อนุปฺพุทฺติกถา ๕	๗๓
๓.๔.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ : อริยสัจ ๔	๗๕

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๔ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๗๘
๔.๑ ความหมายและกระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา	๗๘
๔.๑.๑ ความหมายของการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา	๗๘
๔.๑.๒ กระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา	๗๙
๑) กายภาวนา	๗๙
๒) ศีลภาวนา	๘๐
๓) จิตตภาวนา	๘๐
๔) ปัญญาภาวนา	๘๑
๔.๒ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอัสสาทะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๒
๔.๒.๑ แนวทางการนำหลักบุญกิริยาวัตถุ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๒
๔.๒.๒ แนวทางการนำหลักทิวฐัมมิกัตถประโยชน์ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๔
๔.๒.๓ แนวทางการนำหลักพรหมวิหารไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๕
๔.๒.๔ แนวทางการนำหลักสังคหวัตถุไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๖
๔.๓ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๗
๔.๓.๑ แนวทางการนำหลักสังวร ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๗
๔.๓.๒ แนวทางการนำหลักอภิณหปัจเจกชน ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๙
๔.๓.๓ แนวทางการนำหลักมรณานุสติไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๘๙
๔.๓.๔ แนวทางการนำหลักสันโดษ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๐
๔.๔ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๑

เรื่อง	หน้า
๔.๔.๑ แนวทางการนำหลักไตรลักษณ์ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๓
๔.๔.๒ แนวทางการนำหลักโลกธรรม ๘ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๒
๔.๔.๓ แนวทางการนำหลักเนกขัมมะไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๓
๔.๔.๔ แนวทางการนำหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๔
๑) แนวทางการนำหลักสติปัฏฐาน ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๔
๒) แนวทางการนำหลักสัมมัปปธาน ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๔
๓) แนวทางการนำหลักอิทธิบาท ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๔
๔) แนวทางการนำหลักอินทรีย์ ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๕
๕) แนวทางการนำหลักพลละ ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๕
๖) แนวทางการนำหลักโพชฌงค์ ๗ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๖
๗) แนวทางการนำหลักมรรคมเบื้องต้น ๘ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๗
๔.๕ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะครบทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ ด้านตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๘
๔.๕.๑ แนวทางการนำหลักอนุပ္พิกถา ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๙๘
๔.๕.๒ แนวทางการนำหลักอริยสัจ ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต	๑๐๐
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๖
๕.๒.๒ สรุปผลการวิจัย	๑๐๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะ	๑๐๙
บรรณานุกรม	๑๑๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๖/๑๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๖/๒๑๐. หมายถึง วินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๑๙๖ หน้า ๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๙๖ หน้า ๒๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

สำหรับอรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ภาค/หน้า ตัวอย่าง อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓/๓๕๑ หมายถึง อภิธรรมปิฎก ปญจกถาอรรถกถา จกถา เล่ม ๓ หน้า ๓๕๑ อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๗/๑/๔๗๒ หมายถึง อภิธรรมปิฎกปัญจกถาอรรถกถา เล่ม ๗ ภาค ๑ หน้า ๔๗๒ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	= สุตตฺตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขุทฺตคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	= สุตตฺตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาจฺจคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาจจวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	= สุตตฺตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกววรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	= สุตตฺตฺตปิฎก	มชฺฌนิมิกาย	มูลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌนิมิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	= สุตตฺตฺตปิฎก	มชฺฌนิมิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌนิมิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(บาลี)	= สุตตฺตฺตปิฎก	สัญฺญตฺตนิกาย	สคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)

ล้.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.นิ. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	สังยุตฺตนิคาย	ทานวคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
ล้.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.ข. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	สังยุตฺตนิคาย	ขณฺธวาวคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
ล้.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.สพฺวา. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	สังยุตฺตนิคาย	สพฺวายตฺนวคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
ล้.สพฺวา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพ่ายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.ม. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	สังยุตฺตนิคาย	มหาวาวคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
ล้.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อจฺ.เอกก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	เอกกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ติก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	ติกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.จตุกก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	จตุกกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ปญฺจก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	ปญฺจกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ปญฺจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ฉกฺก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	ฉกฺกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ฉกฺก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.อฏฺฐก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	อฏฺฐกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.อฏฺฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อัฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ทสก. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	อจฺคฺตฺตฺรนิคาย	ทสกนิปาทปาลี	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ขุทฺทกปาฐุปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปทปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (บาลี)	= สุตตฺตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อิติวุตฺตกปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

ขุ.สุ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมํงคฺลวิลาสิณี	ปาฎิวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ลํ.ม.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถคฺคปาติ	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเศษ

วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทัศนคติมุมมองเป็นแนวโน้มหรือเครื่องแสดงทิศทางของพฤติกรรมของมนุษย์ ทัศนคติเป็นปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับพฤติกรรม อาจเป็นสาเหตุสำคัญของพฤติกรรมหรือพฤติกรรมที่แสดงออกเป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ ทัศนคติเป็นพฤติกรรมของการเตรียมพร้อมทางสมองในการกระทำที่บ่งชี้ถึงสภาพจิตใจหรืออารมณ์อันซับซ้อนก่อนที่บุคคลจะตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น การศึกษาเรื่องทัศนคติจะเป็นการช่วยให้สามารถ ทราบการกระทำของมนุษย์ได้ในระดับหนึ่ง ทัศนคติ คือ ความพร้อมที่จะตอบสนอง หรือแสดงความรู้สึกต่อวัตถุ สิ่งของ คน สัมผัสอื่น ๆ ตลอดจนสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งความรู้สึกหรือการตอบสนองดังกล่าวอาจเป็นไปได้ในทางชอบก็เข้าไปหา หรือไม่ชอบก็หลีกเลี่ยงถอยหนี^๑

เพราะทัศนะ หรือมุมมองนั้นมีผลใน ด้านการปฏิบัติ คิดอย่างไรย่อมทำตาม อย่างนั้น ดังที่ในภาษิตที่ได้กล่าวไว้ว่า จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว คิดดีย่อมทำในสิ่งที่ดี ทัศนคติมีลักษณะเป็นระดับความรู้สึกที่ดีหรือไม่ดีต่อกันกับวัตถุทางจิตวิทยา (Psychological Objects) คำว่า วัตถุทางจิตวิทยา มีความหมายอันอาจใช้กับ ศาสนา ระบบการเมือง ลักษณะของงาน ชาติ กลุ่มคน เป็นต้น จุดเริ่มต้นของทัศนคติอาจเห็นได้จากปฏิกิริยาโต้ตอบง่าย ๆ ในการชอบหรือเข้าหา (approach) หรือการไม่ชอบหรือถอยห่าง (withdrawal) สรุปลง "ทัศนคติ" หมายถึงความรู้สึกนึกคิด หรือท่าทีของบุคคลที่มีต่อบุคคลวัตถุสิ่งของ หรือ สถานการณ์ต่างๆ ซึ่งจะเป็นการแสดงถึง ความพร้อมทางจิตใจของบุคคล ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ และมีแนวโน้มที่จะ กำหนดทิศทางการแสดงออกของพฤติกรรมของบุคคล ที่แสดงออกมาทางอารมณ์ว่า ชอบหรือไม่ชอบก็ได้

ทัศนคติจึงเป็นลักษณะนามธรรมอย่างหนึ่ง ส่งผลสะท้อนมาสู่พฤติกรรมของคน เพราะฉะนั้น พฤติกรรมของมนุษย์ คือ การแสดงออกของทัศนคติของเขา ซึ่งได้รับมาจาก ประสบการณ์ ความรู้ความคิด ความเชื่อ การเรียนรู้ รวมเป็นภูมิหลัง (background) ของบุคคล

^๑ ชูชีพ อ่อนโคกสูง, **จิตวิทยาการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒),

หนึ่ง^๒ ทศนคติจะครอบคลุมเกี่ยวกับการประเมินค่าหรือความรู้สึกเกี่ยวกับ บอรรณัม เป็น การรวบรวมความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อและความจริง (ความรู้ต่าง ๆ) รวมทั้งความรู้สึกที่เรียกว่า เป็นการประเมินค่าทั้งในทางบวกและทางลบ ซึ่งทั้งหมดจะเกี่ยวพันถึงกัน และจะบรรยายให้ทราบ ถึงจุดแกนกลางของวัตถุนั้น ๆ ความรู้และความรู้สึกเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรม อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น^๓

สำหรับในมุมมองของทศนคติหรือ มองโลกในทัศนะของ พุทธปรัชญานั้น ซึ่งเป็น หลักธรรมคำสอนที่แท้จริง พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่อง “โลก” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสรรพสัตว์ อันมีโลกมนุษย์เป็น แกนกลางโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ตกอยู่ภายใต้อำนาจความหลง เพลิดเพลิน เพราะมวลมนุษยชาติสติสัมปชัญญะ อันเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ให้ตกอยู่ในอำนาจ ดังนั้น โลกใน ทางพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าได้ตรัสจำแนกไว้เป็นส่วน ๆ คือ โลกโดยตรง หมายถึง แผ่นดินอัน เป็นที่อยู่อาศัย (โอกาสโลก) โลกโดยอ้อม หมายถึง หมู่สัตว์ผู้อาศัยอยู่บนพื้นดิน (สัตว์โลก) มีความเกี่ยวพันกัน อย่างแนบแน่น โลกจะเจริญหรือเสื่อมขึ้นขึ้นอยู่กับหมู่สัตว์ผู้อาศัยอยู่บนพื้นดิน ซึ่งเป็นโลกประเภทหลังนี้ ปัญหาของโลกปัจจุบันมีอยู่หลาย ๆ ปัญหา เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางเทคโนโลยีทางคมนาคม การแบ่งแยกและการแย่งชิงอำนาจเชื้อชาติ และปัญหาทาง ศาสนา ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่สร้างความรุนแรงทั้งสิ้น ก่อความปั่นป่วนขึ้นแก่โลกเสมอมา

ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยการกระทำของมนุษย์นั้น หมายถึง ปัญหาที่มนุษย์ก่อขึ้นมาเอง เช่น การทำลายธรรมชาติ สร้างสิ่งที่เป็นมลพิษ สร้างเศรษฐกิจตามแนววัตถุนิยมเพียงอย่างเดียว โดย ไม่คำนึงถึงความหายนะที่ตามมา ในที่สุดจึงเป็นปัญหาทั้งระยะสั้นและระยะยาว ผูกกันเป็นลูกโซ่ เกาะเกี่ยวกันไปจนกลายเป็นปัญหาโลกปัจจุบันนี้และก็จะต่อไปเรื่อย ๆ พุทธปรัชญามองปัญหา ที่เกิดขึ้นมาบนโลกนั้นเกิดจากกิเลสตัณหาของมนุษย์ ถ้าสามารถลดละกิเลสตัณหาของมนุษย์ได้ ปัญหาที่จะลดละหรือหมดไปที่สุดในที่สุด พุทธปรัชญานั้น สามารถ จะแก้ปัญหาให้โลกได้ ถ้ารู้จัก เลือกลงและนำหลักธรรมที่เหมาะสมกับสถานการณ์ พุทธปรัชญาสามารถให้คำชี้แนะวิธีแก้ปัญหาไว้ หลายแห่ง เช่น หลักโยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาโดยแยบคาย ในส่วนของฆราวาสผู้ดำเนิน ชีวิตในระดับโลกียะทั่วไปวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่เสมอ เช่น ความมีสติอยู่ตลอดเวลาไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต เมื่อประสบกับปัญหาต่าง ๆ มีความเข้าใจ

^๒ สมปราชญ์ จอมเทศน์, “ทฤษฎีและพฤติกรรมในองค์การ”, คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๑-๔๒.

^๓ ไสภก ชูพิชัยกุล, **จิตวิทยาสังคมประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕.

ในปัญหาหรือความทุกข์ โดยกำหนดรู้ เข้าใจสาเหตุของปัญหา แล้วคิดหาวิธีปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา นั้น^๔ เพราะโยนิโสมนสิการเป็นองค์ธรรมที่คอยหล่อเลี้ยงสติ เช่นเมื่อบุคคลได้รับอารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาทั้งที่ดี และไม่ดี ถ้ามีโยนิโสมนสิ การพิจารณาหาเหตุผล ทำให้เข้าใจ ตามความเป็นจริง คิดหาทางแก้ไขได้ถูกต้อง หรือเรียกว่า ทำให้คนมีความคิด ในการแก้ปัญหาตัวเอง ^๕ หลักธรรมที่ เกี่ยวข้องกับการมองโลกในโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อพิจารณาในลักษณะสามมิติ คือ พิจารณาด้าน ที่เป็นคุณ (อัสสาทะ) พิจารณา ด้านที่เป็นโทษ (อาทีนวะ) และพิจารณา ในด้านที่เป็นทางออก ก (นิสสรณะ) และธรรมข้อนี้จะแนะนำทางออกที่เป็นปัญหาของโลกได้อย่างไร อันเป็นข้อที่น่าสนใจ เป็นอย่างยิ่ง

ด้วยเหตุนี้ จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ปัญหานี้เป็นสิ่งที่ต้องมีการศึกษาทำความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อจะเป็นประโยชน์ในความรู้ด้านการมองโลกใน พุทธปรัชญา ความรู้ด้านหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา และแนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลก ตามหลักพุทธปรัชญาไปพัฒนาชีวิต ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา ทั้งนี้เพื่อเป็น ข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาความคิด สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุขและเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

- ๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่
 - ๑) การมองโลกในพุทธปรัชญา
 - ๒) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความพิมพ์ครั้งที่ ๒๐**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖๘๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘๕.

๓) แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร วิจัยศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานข้อมูลจากเอกสาร ต่อไปนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ อรรถกถาฎีกา รวมทั้งตำราเอกสารเชิงวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ การมองโลกในพุทธปรัชญานั้นเป็นอย่างไร

๑.๔.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญานั้นเป็นอย่างไร

๑.๔.๓ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิตได้อย่างไรบ้าง

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา หมายถึง ทศนคติทางพระพุทธศาสนา เถรวาทในการพิจารณาโดยแยกแยะในด้านการใช้ชีวิตประจำวัน สำหรับในงานวิจัยนี้จำกัดในมุมมองตามหลักโยนิโสมนสิการ ครบสามด้าน คือ ด้านคุณ ด้านโทษและด้านทางออก

๑.๕.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับด้านคุณ ด้านโทษและด้านทางออก

๑.๕.๓ การปฏิบัติตามหลักธรรม หมายถึง การประพฤติ ปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสั่งสอนพระพุทธศาสนา

๑.๕.๔ อัสสาทะ หมายถึง ส่วนที่เป็นข้อดี น่าพึงพอใจ คุณค่าหรือประโยชน์ต่างๆ ของโลก

๑.๕.๕ อาพีนวะ หมายถึง ส่วนที่เป็นข้อเสีย มีความบกพร่อง แสดงถึงทุกข์โทษต่างๆ ของโลก

๑.๕.๖ นิสสรณะ หมายถึง ภาวะที่สกัดออกแล้วหลุดรอดพ้นจากปัญหา มีความสมบูรณ์ในตัวไม่ขึ้นต่อข้อดีข้อเสียของสิ่งที่เป็นปัญหา เป็นข้อปฏิบัติเพื่อความพ้นโลก หรือพ้นจากทุกข์ของพระพุทธศาสนา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมองโลกในพุทธปรัชญา ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง กับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา และ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง กับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต เพื่อให้งานวิจัยนี้ได้บรรลุวัตถุประสงค์ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง ตามรอยพระอรหันต์ว่า มนุษย์จะต้องไม่เหนื่อยมากและบอบช้ำ ด้วยการหม่นติดตามโลก ซึ่งหม่นไปด้วยอำนาจแห่งความอยาก สิ่งทั้งหลายจักเยือกเย็น แต่มนุษย์ผู้ไม่เป็นไทแก่ตัว เพราะตกอยู่ใต้อำนาจความยั่วยวนของโลก มนุษย์ผู้อยากได้เล่นตามจนกว่าจะมีพระอรหันต์มาเรียกให้เขาหยุดฟัง คำชี้แจง จะทราบถึงเหตุผลของการที่ไม่ควรวิ่ง เขาจึงจะไม่ออกวิ่งต่อไป พระอรหันต์จึงเป็นบุคคลเดียวเท่านั้นที่โลกต้องการ เพื่อประสาทความสงบสุขให้แก่โลก^๖

๑.๖.๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมฉบับขยายความ ซึ่งพอจะสรุปความสุขในพระพุทธศาสนาได้ ๓ ระดับ คือ ๑ กามสุข ได้แก่ สุขอันเนื่องด้วยกามเป็นความสุขทางผัสสะที่ต้องอิงอาศัยวัตถุ เช่น ความสุขจากการกิน ดื่ม เที่ยว เป็นต้น ซึ่งเป็นความสุขของปุถุชนทั่วไปจัดเป็นความสุขชั่วคราว^๗ ส่วนฉานสุข ได้แก่ ความสุขเนื่องด้วยฉานหรือสมาธิเป็นความสุขด้านจิตใจที่ไม่อิงอาศัยวัตถุ ความสุขระดับฉานนี้เป็นความสุขที่สามารถทำให้เกิดได้ โดยการบำเพ็ญเพียรทางจิต ฉานนี้จัดอยู่ในความสุขระดับสมาธิและนิพพานสุข ได้แก่ ความสุขเนื่องด้วยนิพพาน อันหมายถึง การดับดับถม ดับทุกข์ได้ เป็นสุขที่อยู่ในขั้นที่จิตมีอิสรภาพ

^๖ พุทธทาส ภิกขุ, ตามรอยพระอรหันต์, (ม.ป.ท. ๒๕๒๙), หน้า ๕.

^๗ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), ยิ่งก้าวถึงสุขยิ่งใกล้ถึงธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๙.

หรือขั้นวิมุตติ ซึ่งมีปัญญาเห็นแจ้งจริงในสิ่งทั้งหลาย โดยไม่เข้าไปยึดติดหรือถูกครอบงำด้วยความแปรปรวนของโลกและชีวิต ความสุขขั้นนิพพานสุขนี้จัดอยู่ในความสุขระดับปัญญา^๙

๑.๖.๓ กীরติ บุญเจือ ได้กล่าวถึงอริสโตเติลในหนังสือชุดพื้นฐานปัญหาจริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน ซึ่งอริสโตเติลได้กล่าวถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตไว้ว่า อยู่ที่ว่าหาความรู้ โดยการถอดสิ่งสากลจากสิ่งเฉพาะหน่วย ซึ่งจะนำไปสู่การมีชีวิตด้วยความกลมกลืน ทั้งภายในตนเองและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดี อาจจะมีผิดมีถูกได้ ในที่สุดจะไปหยุดอยู่ที่ความสุข ความสุขที่แท้จริงนั้นคนจะได้เข้าถึง ต้องมีการปฏิบัติหรือแสวงหาอย่างถูกทาง^๙

๑.๖.๔ จ้านงศ์ ทองประเสริฐ ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณถึงเรื่องของโสกราตีส มีความเชื่อว่า คนเราประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ประการคือ กาย (BODY) และจิต (Mind) จิตเป็นตัวครองกายนำให้ร่างกายมีชีวิตและสามารถสืบต่อชีวิตในอนาคตได้ คุณสมบัติของจิตขั้นสูงสุดคือปัญญา เมื่อจิตครองกายอยู่ จิตจะลืมนิพพานอันเป็นอำนาจพิเศษของตนและจะไปลุ่มหลงอยู่กับกาย^{๑๐}

๑.๖.๕ จ้านงศ์ อติวัฒน์สิทธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือศาสนา ชีวิต และสังคม กล่าวไว้ว่า ความสะอาดแห่งจิต คือ จิตใจที่บริสุทธิ์ปราศจากสิ่งที่มาปรุงแต่งให้เกิดความเศร้าหมอง ซึ่งก็หมายถึง ปราศจากความโกรธ อาฆาต พยาบาท อิจฉาริษยา ความละโมภ และความเห็นแก่ตัว ความที่มีใจที่สะอาดบริสุทธิ์ เป็นพื้นฐานสำคัญของการมองโลกในแง่ดี ส่งผลให้เกิดความรัก ความสามัคคีและความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความสงบสุขแห่งจิตใจ เห็นอกว่าความสุขอันเกิดจากการมีทรัพย์หรือการครอบครองทรัพย์^{๑๑}

๑.๖.๖ บุญมี แทนแก้ว ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาเถรวาทว่า ความสุขโดยอาศัยปัญญา เป็นสิ่งที่ต้องพยายามหาความรู้ให้ลึกซึ้ง รอบคอบ โดยใช้จิตใคร่ครวญพิจารณาพิจารณาอย่าใช้ปัญญาเพียงผิวเผินหรือใช้ปัญญาระดับปริตตารัมมณปัญญา เพราะยังยึดมั่นอยู่

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕๖.

^๙ กীরติ บุญเจือ, ชุดพื้นฐานปัญหาจริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๒๙.

^{๑๐} จ้านงศ์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๙), หน้า ๑๘๘.

^{๑๑} จ้านงศ์ อติวัฒน์สิทธิ์, ศาสนา ชีวิต และสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๘.

ในความรัก ความใคร่ ความพอใจในอารมณ์อยู่ หรือใช้ปัญญาระดับมหัคคตารมณ์มณปัญญา เพราะยังยึดมั่นอยู่ในสิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์อยู่ แต่ควรใช้ปัญญาระดับอัปมาณารมณ์มณปัญญา เพราะเป็นมรรคปัญญา สามารถรู้แจ้งเห็นจริงซึ่งเป็นลักษณะที่แท้จริงแห่งพระนิพพาน^{๑๒}

๑.๖.๗ ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้แปลตำราของ ดับบลิว.ที.สเตซ. ได้กล่าวถึงโสคราตีสที่รับรองว่า คุณธรรมเป็นสิ่งที่น่าประโยชน์มาให้ เขากล่าวว่า คุณธรรมเป็นทางเดียวที่จะนำไปสู่ความสุข และเขาก็ยอมรับว่าความสุขเป็นแรงจูงใจของคุณธรรม^{๑๓}

๑.๖.๘ วคิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธจริยศาสตร์ ว่าคนเราจะมีความสุขก็ต้องเป็นผู้ที่มีความอดทน มีความเสียสละ อันเป็นคุณธรรมให้ได้รับความสุขในบ้านปลาย หมายถึงให้อดทนสร้างสมคุณธรรมเพื่อความสุขในบ้านปลาย ดังอริสโตเติลปรัชญาเมธีก็มีความเห็นว่าคุณสุขเป็นความเบิกบานของชีวิต เป็นความสมบูรณ์ของชีวิต แต่ความสุขนั้นต้องมีมูลฐานมาจากคุณธรรม^{๑๔}

๑.๖.๙ วิธาน สุชีวกุปต์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ (ปรัชญากรีก)ว่า เรื่องของโสคราตีสพยายามเรียกร้องให้มนุษย์หันเข้าหาความจริง เพราะเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่า ปัญญา คือ อำนาจ ย่อมพามนุษย์เข้าสู่สวรรค์ได้ เพื่อปลุกให้มนุษย์ปลุกจากอวิชชา เพื่อศึกษาหาความหมายของชีวิตและสืบสาวหาอันเป็นสัจธรรม^{๑๕}

๑.๖.๑๐ ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาเบื้องต้น เกี่ยวกับทัศนะของอริสโตเติลที่กล่าวว่าการกระทำดีนั้น คือ การกระทำที่ก่อให้เกิดสิ่งที่พึงพอใจ ทั้งแก่ตนและสังคมความดีจึงได้แก่ ความสุข ความดี ความสุข มิได้หมายถึงเฉพาะความพึงพอใจ แต่เขาถือว่าความพอใจหรือความรื่นรมย์เป็นผลของการกระทำดี ฉะนั้นความดีจึงเป็นไปเพื่อความสุข^{๑๖}

๑.๖.๑๑ สุจิตตรา รัตนัน ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาเบื้องต้นตามทัศนะคติของอริสโตเติลว่า ความสุขที่เรียกว่าความเพลิดเพลินนั้น เป็นความสุขระดับต่ำ สัตว์เดรัจฉานก็มีได้

^{๑๒} บุญมี แทนแก้ว, **พุทธปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕.

^{๑๓} ดับบลิว.ที.สเตซ, (แต่ง), ปรีชา ช่างขวัญยืน (แปล), **ปรัชญากรีก**, (กรุงเทพมหานคร : เอส.เอ็ม. เอ็ม. ๒๕๒๔), หน้า ๙๐.

^{๑๔} วคิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ดยุทธ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐.

^{๑๕} วิธาน สุชีวกุปต์, **อภิปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๖๖.

^{๑๖} ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : อมรรการพิมพ์ ม.ป.ป. หน้า ๘๖.

เช่นกันกับมนุษย์ ความสุขระดับการรับรู้ เช่น การรับรู้ในรสชาติอาหาร ความพอใจทางสัมผัส ฯลฯ ซึ่งเรียกระดับความสุขนี้ว่า ความเพลิดเพลิน (pleasure)^{๑๗}

๑.๖.๑๒ เค เอ็น ชยดิเลเก ได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับจริยศาสตร์แนวพุทธ แปลและเรียบเรียงโดย ผ.ศ. สุเชาว์ พลอยชุม สรุปความว่า ทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความดีสูงสุดหรืออุดมคติทางจริยศาสตร์นั้น คือ เอกภาพแห่งความสุข ความสมบูรณ์ ความรู้แจ้งและเสรีภาพ เป็นสิ่งที่รวมไว้ซึ่งความสุขสูงสุด ความสมบูรณ์ทางศีลธรรม ความรู้แจ้งสิ้นสุด และความเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ สิ่งนี้เองเป็นเป้าหมายของชีวิตที่พึงจะบรรลุได้ ในชีวิตของมนุษย์หรือในมนุษย์ในโลกนี้ เกี่ยวกับความสุขนั้น พุทธศาสนายอมรับหลักการของสุขนิยม (Hedonism) ว่า มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ปุถุชน เพราะว่าแรงกระตุ้นที่สำคัญที่ทำให้มนุษย์พยายามกระทำการต่าง ๆ นั้นมาจาก “ความอยากมีความสุขเกลียดความทุกข์” นั้นเอง^{๑๘}

๑.๖.๑๓ พระมหากษณะ ตรุโณ (บุชากุล) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซีย ยลิสม์ของฌอง-ปอล ซาทร์” ผลการวิจัยพบว่า ทุกข์ในพุทธปรัชญาจำแนกเป็นสองประเภทหลัก ๆ คือ ทุกข์ในอริยสังข์กับทุกข์ในไตรลักษณ์ ทุกข์ในอริยสังข์เน้นหนักที่เรื่องทางใจ ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์ครอบคลุมทั้งทุกข์ทางกายและทางใจ พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ทุกข์ทางใจ โดยถือว่าทุกข์ประเภทนี้มีบทบาทมากที่สุดในชีวิตมนุษย์ ทุกข์ดังกล่าวนี้มาสาเหตุมาจากตัณหา หากมนุษย์สามารถแก้ปัญหาเกี่ยวกับทุกข์ประเภทนี้ได้ ชีวิตของเขา ก็จะหมดปัญหา พุทธปรัชญาได้เสนอวิธีการขจัดทุกข์ทางใจ เรียกว่า อริยมรรคองค์แปด โดยใจความอริยมรรคองค์แปดอาจ สรุปสาระสั้น ๆ ได้ว่า ได้แก่ การมองเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง^{๑๙}

๑.๖.๑๔ พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาทา) ได้วิจัยวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวคือ ประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ความสุขหรือสิ่งที่ทำให้ชีวิตดีขึ้น เจริญขึ้น หรือแปลว่า จุดหมายของชีวิตมนุษย์ ซึ่ง

^{๑๗} สุจิตตรา รัตนัน, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรวิพัฒน์จำกัด ๒๕๓๒), หน้า ๗๕.

^{๑๘} เค เอ็น ชยดิเลเก, **จริยศาสตร์แนวพุทธ**, แปลและเรียบเรียงโดย ผ.ศ. สุเชาว์ พลอยชุม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

^{๑๙} พระมหากษณะ ตรุโณ (บุชากุล), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซีย ยลิสม์ของฌอง-ปอล ซาทร์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖)

สามารถสรุปได้เป็น ๒ ประการ คือ ประโยชน์ทางวัตถุ ได้แก่ ทรัพย์สิน และประโยชน์ทางจิตใจ ได้แก่ การบรรลุธรรม ทั้งมรรคผล นิพพาน หรือระดับขั้นของการพัฒนาจิตใจ

พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักประโยชน์อยู่การทำประโยชน์เพื่อมวลชนและมีรายละเอียดอยู่ที่ว่า คำนี้ประโยชน์ตนเองเป็นอันดับแรก จากนั้น จึงจะขยายความพร้อมมูลของตนเองไปช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์ตนเอง ซึ่งเมื่อทำเช่นนี้ก็จะเกิดประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายขึ้น กล่าวคือ ทั้งตนเองและผู้อื่นก็ได้ประโยชน์ร่วมกัน

ประโยชน์ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นแบ่งได้เป็น ๖ ประเภท คือ (๑) ประโยชน์ในชาตินี้ (๒) ประโยชน์ในชาติหน้า และ (๓) ประโยชน์สูงสุด ประโยชน์ ๓ ประการนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่ามนุษย์ควร บรรลุประโยชน์ชาตินี้ ชาติหน้าให้ได้ จึงจะได้ชื่อว่า เกิดมาเป็นบัณฑิตไม่ไร้ประโยชน์ นอกจากนี้ยังมีประโยชน์ที่เหลืออีก คือ (๔) ประโยชน์ตน (๕) ประโยชน์คนอื่น (๖) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ทั้ง ๓ ประการนี้มนุษย์จะต้องยึดเอาประโยชน์ตนก่อน กล่าวคือ อันดับแรก มนุษย์จะต้องมีความพร้อมก่อนที่จะไปช่วยเหลือคนอื่น เพราะเมื่อไม่บรรลุประโยชน์ตนเองก็ช่วยเหลือคนอื่นได้ยาก^{๒๐}

๑.๖.๑๕ พระมหาอภิณฐ์ อภินนุโธ ได้วิจัยวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์ มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล พบว่า หลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติหรือวิถีดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆตามธรรมชาติสอดคล้องกับธรรมชาติพอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผล คือแก้ปัญหาตามกระบวนการของธรรมชาติได้ ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เพื่อความสว่าง สะอาด และความสงบ เพื่อให้เกิดปัญญาสู่มรรคผลนิพพาน^{๒๑}

๑.๖.๑๖ พระมหานรินทร์ จานุตโตโร (วรสุข) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ นิพพานในพระพุทธรศาสนาเถรวาท พบว่า นิพพานในพระพุทธรศาสนาเถรวาท คือ สภาวะจิตใจที่บรรลุถึงความจริงขั้นสูงสุด ที่ทำให้สิ่งที่เป็นมายาหายไป เป็นผลของการเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวง ใน

^{๒๐} พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาทา), "การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

^{๒๑} พระมหาอภิณฐ์ อภินนุโธ, "การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔)

ฐานะเป็นอนัตตาและสูญญตา เป็นการข้ามพ้นประสบการณ์ทางโลกียะ เข้าถึงขั้นโลกุตตรนิพพานซึ่งเป็นการมองโลกตามความเป็นจริง^{๒๒}

๑.๖.๑๗ พระมหาบุญชิต ญาณสัวโร (สุดโปรง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท พบว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถหรือศักยภาพในการที่จะพัฒนาจิตของตน ให้เกิดปัญญาจนบรรลุถึงพระนิพพานได้ โดยไม่ข้อจำกัดทางเพศ อายุ ๕ ชื่อชาติ วรรณะ และพื้นฐานความรู้ นอกจากนี้ยังพบว่า ในแง่ของคุณสมบัติของพระอรหันต์เป็นบุคคลในอุดมคติที่ปราศจากกิเลสทุกชนิดและหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารโดยสิ้นเชิง สำหรับหลักธรรมอันเป็นเครื่องมือในการดับกิเลส ประกอบด้วย การปฏิบัติตามมรรคมืองค์แปด^{๒๓}

๑.๖.๑๘ นัยนา เกิดวิชัย ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญกับนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า วิธีการทำบุญ ตามหลักการทำบุญกิริยาวัตถุ อันได้แก่ ทาน ศีล ภavana เป็นความคิดที่มีฐานที่มาจากมัชฌิมาปฏิปทา เช่นเดียวกับความคิดเรื่องวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน อันได้แก่ อริยมรรคมืองค์แปด และไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนความคิดเรื่องการให้ผลของบุญ ซึ่งเน้นถึงการให้ผลที่เป็นความสุขทางโลกียะในปัจจุบัน และการให้ผลต่อการเกิดใหม่ในชาติหน้าที่จะเกิดในสุดติเป็นมนุษย์หรือเทวดานั้น มิได้เป็นความคิดที่ขัดแย้งกับนิพพาน^{๒๔}

๑.๖.๑๙ วัชระ งามจิตรเจริญ ได้ศึกษาเรื่อง นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท : อัตตาหรืออนัตตา พบว่า คำสอนเรื่องนิพพานเกี่ยวโยงอยู่กับคำสอนเรื่องอ นัตตา และคำสอนเรื่องปัจจุสมุพบาทอย่างแยกไม่ออก และเมื่อเรานำเอาคำสอนทั้งหมดนี้มาวิเคราะห์อย่างละเอียด ก็พบว่านิพพานไม่ใช่อัตตา เพราะพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอัตตาทางอภิปรัชญาอย่างสิ้นเชิง เพราะสิ่งที่เรียกว่า อัตตา มีลักษณะเป็นอิสระหรือเป็นเอกเทศ และเป็น สิ่งเดิมตลอดเวลา ซึ่งขัดแย้ง

^{๒๒} พระมหานรินทร์ จานุตฺตโร (วรสุข), "การศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๖)

^{๒๓} พระมหาบุญชิต ญาณสัวโร (สุดโปรง) , "การศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓)

^{๒๔} นัยนา เกิดวิชัย , "ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญ กับ นิพพานในพุทธปรัชญา เถรวาท", **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙)

กับสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า เป็นสิ่งมีจริง เพราะสิ่งที่มีจริงในทัศนะของพระองค์คือ สิ่งที่เป็นปฏิจัสมุขป็นนะ คือ อิงอาศัยสิ่งอื่นอยู่ หรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งก็คือ สิ่งที่เป็นไปตามกฎปฏิจัสมุขบาทที่ปรากฏอยู่ในคำสอนเรื่องปฏิจัสมุขบาท^{๒๕}

จากการทบทวน เอกสาร วิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา หลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาได้ เพราะมีความเกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและทางอ้อม กับเรื่องที่กำลังวิจัยนี้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการทำวิจัยในครั้งนี้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขั้นตอนในการวิจัยดังต่อไปนี้

- ๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙
- ๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) มีอรรถกถา ฎีกา ตลอดจนทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้
- ๑.๗.๓ วิเคราะห์ ข้อมูลทั้งหมดตามกรอบวัตถุประสงค์
- ๑.๗.๔ เรียบเรียง และสรุปผลการวิจัยพร้อมเสนอแนะ
- ๑.๗.๕ เสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบการมองโลกในพุทธปรัชญา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

^{๒๕} วัชรระ งามจิตจรเจริญ , “นิพพานในพุทธปรัชญาเถ รวาท : อดตาหรืออนัตตา ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔)

บทที่ ๒

แนวคิดการมองโลกในพุทธปรัชญา

การมองโลกในพุทธปรัชญา ได้แยกประเด็นการศึกษาออกเป็นหมวดต่าง ๆ ดังนี้
(๑) ความหมายของโลก (๒) โลก คือ ชีวิตและ หมู่สัตว์ (๓) การมองโลกใน พุทธปรัชญา และ
(๔) วิเคราะห์ประโยชน์ของการมองโลก หลักพุทธปรัชญา ครบทั้ง ๓ ด้าน ซึ่งมีรายละเอียด
ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของโลก

ความคิดเรื่องโลกจะเป็นความคิดที่สำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในปรัชญา มีการแสดง
ความหมายที่แตกต่างกันบ้างแล้วแต่มุมมอง จำแนกแสดงเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) ความหมาย
ตามรูปศัพท์ของนักวิชาการ และ (๒) ความหมายตามหลักพุทธปรัชญา

๒.๑.๑ ความหมายของโลกตามรูปศัพท์ของนักวิชาการ

ความหมายของโลก ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ แสดงไว้
ว่า โลก น. แผ่นดิน โดยปริยาย หมายถึง หมู่มนุษย์ เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิต
ทั้งหลาย^๑

โลก (ลูช วินาเส + ณ) สัตว์, สัตว์โลก. ลุชชตีติ โลโก สัตว์ผู้จะพินาศ ชื่อว่า โลกะ
(ลป ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชุ เป็น ก)^๒

พจนานุกรมวิกิพีเดีย แสดงไว้หลายความหมายดังนี้

รากศัพท์จาก สันสกฤต, บาลี **โลก** (โลก)

คำนาม โลก, โลก- ๑ (ราก) [โลก, โลกะ-, โลกกะ-] น. แผ่นดิน (ป., ส.);

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานครกรมการ
บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๔๓.

^๒พระมหาสมปอง มุทิโต , ผู้แปลและเรียบเรียง , คัมภีร์อภิธานวรรณนา , พิมพ์ครั้งที่ ๒,
(กรุงเทพมหานครกรมการ : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๙.

โลก ๒ (ภูมิ) (ธรณี) น. ดาวเคราะห์ดวงหนึ่ง มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ ๕ ในระบบสุริยะ เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ลักษณะอย่างรูปทรงกลม มี เส้นผ่าศูนย์กลางแนวเส้นศูนย์สูตรประมาณ ๑๒,๗๕๕ กิโลเมตร และแนวขั้วโลกประมาณ ๑๒,๗๑๑ กิโลเมตร มีเนื้อที่พื้นผิวประมาณ ๕๑๐, ๙๐๓, ๔๐๐ กิโลเมตร;

โลก, โลก- ๓ น. โดยปริยายหมายถึง หมู่ มนุษย์ เช่น ให้โลกนิยม ทั้งทางโลกและทางธรรม, ประชาคม เช่น โลกของเวทมนตร์;

โลก, โลก- ๔ น. ส่วนหนึ่งแห่งสกล จักรวาล เช่น มนุษย์โลก [มะนุสสะเย-] เทวโลก พรหมโลก [พรหมมะ-] โลกพระอังคาร;

โลก, โลก- ๕ (ชีว) น. อาณาบริเวณ , ชีวบริเวณ เช่น โลกของสิ่งมีชีวิต โลกของมหาสมุทร. (อ. sphere).^๓

๒.๑.๒ ความหมายของโลกตามหลักพุทธปรัชญา

ความหมายของโลกตามหลัก พุทธปรัชญา มีพุทธพจน์บางบทที่พระพุทธองค์ทรงนิยาม สิ่งที่เราเรียกว่า “โลก” คือ สิ่งที่มีความแตกต่างกันเป็นธรรมชาติ นอกจากนี้พระองค์ทรงตรัสถึงความหมายของโลกที่ว่าโลกแปลว่า สิ่งที่แตกต่างกัน มีมุมมอง ๒ ประเภท คือ (๑) ความหมายของโลกโดยตรง และ (๒) ความหมายของโลกโดยอ้อม

๑) ความหมายของโลกโดยตรง

ความหมายของโลกโดยตรงของพุทธปรัชญา หมายถึง โลกเชิงวัตถุวิสัยก็คือ โลกที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มันมีธรรมชาติอย่างไร มันก็มีอยู่อย่างนั้น ตัวเราเป็นเพียงสิ่งหนึ่งในบรรดาสิ่งที่มีอยู่ในโลก เรารับรู้การมีอยู่ของโลกโดยอาศัยประสาทสัมผัส ตัวเราจะได้อยู่หรือไม่มีอยู่ก็ไม่กระทบกระเทือนการมีอยู่ของโลก เพราะการมีอยู่ของโลกเชิงวัตถุวิสัยนี้ไม่ขึ้นอยู่กับการมีอยู่ของเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่ง โลกเชิงวัตถุวิสัยนี้ ก็คือ โลกที่เรา ารู้เราเห็นอยู่ตามปกติธรรมดาทุก ๆ วันนั่นเอง^๔ เป็นโลกที่มีอยู่ในอวกาศอันกว้างหาที่สุดมิได้ ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญานั้น มี อยู่ นับจำนวนไม่ถ้วน เป็นโลกที่มีอยู่ตามหลักวิชาดาราศาสตร์ในปัจจุบัน ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงโลกในเชิงปรนัยหรือโลกตามธรรมชาติ ทั้งที่เป็นโลกทางดาราศาสตร์ และสิ่งมีชีวิตที่

^๓ <http://th.wiktionary.org/wiki>, สืบค้น ๑๒ ม.ค. ๒๕๕๕.

^๔ สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๔๙.

อาศัยอยู่ในโลกแต่ไม่ได้จัดแบ่งไว้อย่างละเอียดเหมือนที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา^๕ ที่พระอรรถกถาจารย์ได้จำแนกไว้ ๓ ประเภทคือ โลกาสโลก สัตวโลก และสังขารโลก

๑.๑) โลกาสโลก

คำว่า “โลกาสโลก” หมายถึง โลกคือแผ่นดิน โลกอันกำหนดโอกาส โลกซึ่งเป็นโอกาสแก่สัตว์ทั้งหลายที่อาศัย หรือหมายถึง จักรวาล^๖

ความหมายของโลกาสโลก ที่ว่า โลก คือ แผ่นดินอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์^๗ และเป็นที่เกิดของสัตว์ทุกประเภท บางครั้งเรียกว่า “ภพภูมิ” โดยแบ่งได้เป็น ๓ ภพ^๘ และทั้ง ๓ ภพนี้ ก็มีอยู่ในแต่ละโลกธาตุ อันได้แก่

๑.๑.๑ กามภพ เป็นภพที่เป็นกามาวจร ภพของสัตว์ผู้ยังเพลิดเพลินหรือติดอยู่ในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสอันน่าพึงปรารถนา แบ่งได้เป็น อบายภูมิ ๔ มนุษยโลก และกามาวจร สวรรค์ทั้ง ๖

๑.๑.๒ รูปภพ เป็นภพที่เป็นรูปาวจร ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖

๑.๑.๓ อรูปภพ เป็นภพที่เป็นอรูปาวจร ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม ๔

๑.๒) สัตวโลก

คำว่า “สัตวโลก” หมายถึง โลกคือหมู่สัตว์ คำว่า “สัตว์” ในพุทธปรัชญา หมายถึง สิ่งที่มีชีวิตที่มีจิตทุกชนิด และในพุทธปรัชญาสามารถแบ่งลักษณะของสัตวโลกไว้เป็น ๓ ลักษณะดังนี้

๑.๒.๑ สิ่งมีชีวิต ที่ประกอบด้วยรูปรูปนามชั้น ๕ ได้แก่ อบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา และรูปพรหม (เว้นอสังขณีสัตว์) และเมื่อทอนชั้น ๕ ลงจะได้ จิต เจตสิก และรูป

๑.๒.๒ สิ่งที่มีชีวิตที่ประกอบด้วยรูปชั้นอย่างเดียว ได้แก่ พวกอสังขณีสัตว์

^๕วิสุทธิ ๑/๒๖๒ ที่. อ. (ไทย) ๑/๒๑๕, ม.อ. (ไทย) ๒/๒๖๙.

^๖พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๑) หน้า ๔๓๙.

^๗สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , สารานุกรมพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๙๑.

^๘ที่.อ. (ไทย)๑/๒๑๕, ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๖๙.

๑.๒.๓ สิ่งที่มีชีวิตที่ประกอบด้วยนามขันธ์ ๕ ได้แก่ อรูปพรหม ซึ่งมีแต่จิต และเจตสิก

นอกจากนั้น สัตว์โลกยังมีความสัมพันธ์กับโอกาสโลกคือ เป็นผู้ ที่อาศัยอยู่บนโอกาสโลก หรืออาศัยอยู่ในภพภูมิต่างๆ

๑.๓) สังขารโลก

คำว่า “สังขาร” ในพุทธปรัชญา นั้นมีความหมายอยู่หลายประการ แต่คำว่า “สังขาร” ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึงสภาวะธรรมทั้งปวง ที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย ถ้าแบ่งสังขารโลกตามนัยนี้ จะแบ่งได้ ๒ ประเภท ๗ อุปาทินนสังขาร และ อนุปาตินนสังขาร

๑.๓.๑) อุปาทินนสังขาร หมายถึง สังขารที่มีใจครอง เป็นสิ่งมีชีวิตมีจิตใจ เช่น มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย รวมทั้งรูปพรหมและอรูปพรหม

๑.๓.๒) อนุปาตินนสังขาร หมายถึง สังขารที่ไม่มีใจครอง ไม่มีจิต เช่น ไต้อะ แก้ว ก้อนหิน ดวงดาว ฯลฯ

สังขารโลกนั้นมีความหมายครอบคลุมทั้งสัตว์โลก (อุปาทินนสังขาร) และโอกาสโลก (อนุปาตินนสังขาร) การที่พระอรหันตศาสดาได้แยกโลกตามธรรมชาติ หรือโลกกายภาพ ออกเป็นสาม ก็เพื่อสะดวกในการอธิบายเฉพาะเรื่องเท่านั้น แต่ทั้งนั้นความหมายของโลกทั้งสามก็มีความเกี่ยวข้องกัน และสามารถประมวลรวมกันในความหมายของสังขารโลก

๒) ความหมายของโลกโดยอ้อม

ความหมายของโลกโดยตรงของพุทธปรัชญา หมายถึง โลกเชิงอัตวิสัย คือ โลกที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ของตัวผู้รู้ การมีอยู่ของโลกในแง่นี้ สัมพันธ์กับการมีอยู่ของตัวผู้รู้ กล่าวได้ว่าเป็นโลกของใครของมัน ถ้าตัวผู้รู้ไม่มีอยู่ โลกที่เขารับรู้ก็จะพลอยหายไปด้วย^๙ เช่น คำถามว่าเรารู้ได้อย่างไรว่าโลกภายนอกมีอยู่จริง คำตอบที่คาดหวังว่าจะได้รับคือ เรารู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส นั่นคือ เรามองเห็นโลกและสิ่งต่างๆ ในโลกได้ เราได้ยินเสียงที่มีอยู่ในโลกได้ เราได้รับรู้กลิ่นของสิ่งต่างๆ ได้ เรารับรู้รสได้ เราสัมผัสจับ บัดต้องสิ่งที่มีอยู่ในโลกได้ สุดท้ายโดยอาศัยสิ่งที่เรารับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้งห้าเป็นตัวนำ เราสามารถคิดหรือจินตนาการถึงสิ่งที่อยู่ห่างไกลเกินวิสัย

^๙ อ.อ. (ไทย) ๓/๒๒๓, อภ.วิ.อ. (ไทย) ๑/ ๕๙๖.

^{๑๐} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๗๑.

ของประสาทสัมผัสธรรมดาได้ เพราะฉะนั้น โลกจึงมีอยู่ การมีอยู่ของโลก ในแง่นี้เป็นโลกที่มนุษย์ได้ให้ความหมาย กับมัน แล้วเกิดการยึดมั่นที่ภาษาธรรมเรียกว่า อูปาทาน ^{๑๑} โลกตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาเป็นโลกที่ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องความทุกข์แก่มนุษย์ อันเนื่องมาจากมนุษย์มีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกในแง่ของการกระทำ ดังนั้น ความหมายหรือลักษณะของโลกในเชิงนี้เกี่ยวข้องกับจริยศาสตร์ นั่นคือ โลกภายนอกหรือโลกเชิงปรนัยนั้น มันคงดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเอง แต่ในขณะเดียวกัน มนุษย์มีอายตนะใด ในการรับรู้โลกภายนอกหรือสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏต่อมนุษย์ในรูปของข้อมูลทางผัสสะ (Sense Data) ซึ่งในภาษาพุทธปรัชญา เรียกว่า อารมณฺ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณฺ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็คือ โลกตามนัยแห่งพุทธปรัชญา ดังคำสอนในปโลกสูตร ว่า

ดูกรอานนทฺ์ สิ่งใด มีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่าโลกในอริยวินัย ก็อะไรเล่า มีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุแล มีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูป ... จักขุ วิญญาน ... จักขุสัมผัส ... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะ จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ... ใจ ... ธรรมารมณฺ์ ... มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ... นี้เรียกว่าโลกในอริยวินัย ^{๑๒}

จากพระสูตรนี้ ในแง่หนึ่ง หมายความว่า มนุษย์รู้จักโลกภายนอกได้โดยผัสสะ ขณะเดียวกันความสุข ความทุกข์ ก็เกิดขึ้นเนื่องจากรับรู้โลก เหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่า ในขณะที่เรารับรู้โลกภายนอกนั้น เรามิได้รับรู้มันอย่างที่เป็นอยู่ และไม่รับรู้ตามธรรมชาติของโลกที่เป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และกฎอิทัปปัจจยตา แต่มนุษย์รับรู้โลกพร้อมกับสร้างโลกขึ้นใหม่ในแง่ที่ว่า เป็นการให้ความหมายใหม่แก่โลกตามธรรมชาติ และพยายามที่จะควบคุมมันให้ เป็นไปตามความปรารถนาของเรา หรือให้มันเป็นไปตามความหมายใหม่ที่เรารสร้างให้แก่มัน ถ้า เป็นไปตามที่เราปรารถนา โลกที่เกิดจากการรับรู้ ก็ส่งผลให้เกิดสุขเวทนา แต่ถ้าไม่เป็นไปตามที่เราปรารถนา เนื่องจากโลกภายนอก (Objective world) นั้นอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ คือ มันไม่เที่ยง มันเป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน แต่เรารับรู้มันตามใจปรารถนาของเราและเข้าใจผิดในธรรมชาติของโลก ผลก็คือ เกิดทุกข์เวทนา

สำหรับ งานวิจัยเรื่องการมองโลกตามหลัก พุทธปรัชญา นี้ มุ่งเน้น ศึกษาทฤษฎีการมองโลกในความหมายของโลกโดยอ้อมนี้เป็นหลัก

^{๑๑} นางสาวเดือนฉาย อรุณกิจ , “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หมโนทัศน์เรื่องโลกใน พุทธปรัชญา ”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓.

^{๑๒} ส. สฬา. (ไทย) ๑๘/๕๗/๑๐๑.

๒.๒ โลก คือ ชีวิตและหมู่สัตว์

โลกในความหมายที่เป็นสัตวโลก ซึ่งหมายถึง สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่า “สัตว์” เป็นมุมมองสำคัญ ในทาง พุทธปรัชญา ดังนั้น จึงควรได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิต และหมู่สัตว์ในประเด็นต่างๆ ได้แก่ (๑) ความหมายของชีวิต (๒) กำเนิดชีวิตตามหลัก พุทธปรัชญา (๓) การพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา (๔) เป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา

๒.๒.๑ ความหมายของชีวิต

ความหมายของชีวิต มีการแสดงความหมายไว้หลายนัย กล่าวคือ

คำว่า ชีวิต ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า ชีพ . ชีพ [ชีพ.ชีพพะ] น.ชีวิต : คือ ความเป็นอยู่ตรงข้ามกับความตาย ^{๑๓} .ในการดำรงชีวิตอยู่ มีลมหายใจ สามารถปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ได้ เราเรียกกันว่า มีชีวิต ซึ่งทุกชีวิตจะสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้โดยอาศัยช่องทางเรียกว่า “ทวาร” หรือ อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ^{๑๔}

ความหมายของชีวิต ตามทัศนะของท่านผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้หลายนัย กล่าวคือ ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ ^{๑๕} มีอยู่ ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ “ชีวิตของคนก็คือ ความเป็นอยู่ของคน ชีวิตของสัตว์ ก็คือความเป็นอยู่ของสัตว์”^{๑๖} สิ่งมีชีวิตนอกจากมนุษย์และสัตว์แล้วยังมีชีวิตอื่นๆ อีกมากมาย แต่ผู้วิจัยจะกล่าวถึง เฉพาะเรื่องของชีวิตมนุษย์ในทรรศนะพุทธปรัชญา

“ชีวิต” ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญา หมายถึง การดำรงอยู่ของสัตว์โลก ไม่ว่าจะบัญญัติเรียกว่า มนุษย์ หรืออะไรก็ตาม และการดำรงอยู่นั้น จะต้องประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรืออธิบายสั้นๆ ว่า ชีวิต หมายถึง ชั้นที่ ๕ หนึ่ง สิ่งมีชีวิตนอกจากคน-สัตว์แล้ว หากจะเปรียบเทียบกับชีวิตสัตว์ในภูมิอื่น ๆ เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น ชีวิต

^{๑๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานครกรมหอราชบัณฑิต, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖๖.

^{๑๔}พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความพิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานครบริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗.

^{๑๕}อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๑๘,๘๔๔/๒๐๕, ๒๑๙.

^{๑๖}สมเด็จพระธีรญาณ มุนี (สนิท เขมจาณี), ชีวิต, (กรุงเทพมหานครมูลนิธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย ๒๕๒๙), หน้า ๓.

มนุษย์นั้นสั้นมาก เมื่อมีชีวิตน้อย ก็ควรใช้ช่วงที่มีอยู่นั้นฝึกอบรมศึกษาศิลปะวิทยาแสวงหาความรู้ที่จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ชีวิต^{๑๗}

๒.๒.๒ กำเนิดชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา

ตามทฤษฎีพุทธปรัชญา ในทีฆนิกายปาฎิกวรรค ซึ่งพระพุทธองค์ ได้ตรัสเรื่อง จุดกำเนิดชีวิตสัตว์โลกไว้ว่ามี ๔ ประการ คือ กำเนิด ๔ คือ

- ๑) ชลาพุชะ ชีวิตที่เกิดจากน้ำเชื้อของมารดาบิดาผสมกัน เกิดในครรภ์คลอดออกมามีชีวิตเจริญเติบโตในการต่อมา
- ๒) สังเสทชะ ชีวิตเกิดจากสิ่งใดใครก ของบุคคลหนึ่งหรือสองคน เช่น แบนที่เรือ เชื้อเห็ดรา จุลินทรีย์
- ๓) อัณฑชะ เกิดจากไข่ มีนก ปลา เต่า
- ๔) โอบปาติกะ คือ ชีวิตเกิดโดยทันทีด้วยอำนาจบุญ- บาป ได้แก่ พวกเทวดา สัตว์นรก เปรต - อสุรกาย^{๑๘}

สำหรับปัจจัยแห่งการถือกำเนิดของชีวิต มีทั้งปัจจัยในอดีตและปัจจัยในปัจจุบัน ปัจจัยในอดีต ได้แก่ อดีตกรรม กุศลกรรมยอมส่งผลให้ถือกำเนิดในสุคติภูมิและอกุศลกรรมยอมส่งผลให้ถือกำเนิดในทุคติภูมิ

ส่วนปัจจัยในปัจจุบัน มีหลากหลายประการ ขอนำเสนอเฉพาะที่เป็นการถือกำเนิดของมนุษย์เป็นตัวอย่าง

จุดกำเนิดชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญา ถือว่าชีวิตมนุษย์เกิดมามีบิดามารดาเป็นแดนเกิด โดยอาศัยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบพอดีกันขึ้นเป็นสังขารธาตุ ในมหาตณหาสังขยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องชีวิตมนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์มารดาว่า ต้องมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

- (๑) มาตา อุตุนี โหติ มารดาอยู่ในวัยที่จะมีระดู
- (๒.) มาตาปิตโร สมนุปิตตา โหนฺติ มารดาบิดาร่วมเพศกัน
- (๓) คนุรพฺโภ ปจฺจุปฺภุจฺจฺโติ โหติ มีสัตว์มาเกิด^{๑๙}

องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้มีครบ การตั้งครรภ์ยอมมีชีวิตสัตว์เกิดปฏิสนธิวิญญาณขึ้น

^{๑๗} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๒๕-๑๒๖/๑๒๕-๑๓๖.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๐๔-๒๐๕. ม. มุ. (ไทย) /๒/๔๕๒/๔๘๗

^{๑๙} ม.มุ. (ไทย) ๑๒/๑๐๙. /๗๙-๑๔๗.

๒.๒.๔ การพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญากำหนดสภาพธรรมชาติชีวิตของมนุษย์อยู่ที่มีส่วนประกอบต่างๆคือ ชันฐ์ ๕^{๒๐} (The Five Aggregates) ประชุมกันเข้า ทำงานประสานสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย

๑) รูป คือ ส่วนที่เป็นเนื้อหนัง อวัยวะต่าง ๆ ของเหลว อากาศ อุดมภูมิ ย่อยไป ถึงเซลล์ต่างๆ ในร่างกาย สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ

๒) วิญญาณ คือ การรับรู้ที่เกิดขึ้นเมื่อรูป เสียงกลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิด มากกระทบอายตนะทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อตากระทบรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ หูได้ยินเสียงก็เกิดโสตวิญญาณ จมูกได้กลิ่นก็เกิดฆานวิญญาณ ลิ้นรับรู้ เกิดชีวหาวิญญาณ กายกระทบสัมผัสเกิดกายวิญญาณ และใจกระทบความนึกคิดก็เกิดมโนวิญญาณตามลำดับ

๓) เวทนา คือ ความรู้สึกพอใจ ทำให้เกิดสุข ไม่พอใจทำให้เกิดทุกข์ หรือเฉย ๆ ต่อวิญญาณหรือการรับรู้ที่เกิดขึ้น จากผัสสะทั้ง ๕ และทางใจแต่ละครั้ง

๔) สัญญา คือ การจำได้หมายรู้ ถึงสิ่งที่เคยรับรู้หรือรู้สึกมาแล้ว หรือ การจำ อารมณ์ เช่น จำได้ว่า ดอกกุหลาบมีกลิ่นหอมและพอใจเมื่อได้กลิ่น

๕) สังขาร คือ การปรุงแต่งอันเกิดจากการรับรู้ และปรุงแปรตริตริกนึกคิดในใจ จากเหตุที่เคยจำได้มีมา ทำให้เกิดแรงดันหรือแรงผลักดันในการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ได้กลิ่น อะไรอย่างหนึ่งรู้สึกชอบเพราะหอมดี และจำได้ว่า เป็นกลิ่นกุหลาบ ทำให้เดินไปทางต้นกลิ่นนั้น และอยากได้กุหลาบเป็นของตน อำนาจของการปรุงแต่งนี้ทำให้เราเกิดอารมณ์ เช่น รัก เกลียด โกรธ ชอบ ไม่ชอบ ในสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น

เมื่อวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์โดยการแบ่งออกเป็นชันฐ์ ๕ แล้ว ก็หันมาพิจารณา กันในรายละเอียดในชันฐ์ต่าง ๆ พบว่า รูปนั้น เป็นสิ่งที่เกิดจากการรวมตัวของธาตุสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งธาตุแต่ละอย่างเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอน เสื่อมสลายได้ ดังพุทธพจน์ความว่า

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยที่ปฐวีธาตุที่เป็นไปภายนอกกำเริบ ย่อมมีได้แล ในสมัย นั้น... จะเป็นของอันตรธานไป... ก็ชื่อว่าความที่แห่งปฐวีธาตุนั้นเป็นไป ภายนอกนั้นซึ่งยิ่งใหญ่ถึง เพียงนั้นเป็นของไม่เที่ยง... สมัยที่อาโปธาตุที่เป็นไปภายนอกกำเริบ ย่อมพัดเอาบ้านไปบ้าง เอา นิคมไปบ้าง... ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้... สมัยที่เตโชธาตุอันเป็นไปภายนอก กำเริบ ...ย่อมไหม้บ้าน ย่อมไหม้เมืองบ้าง... มาถึงหญ้าสด หนทาง ภูเขา น้ำ ย่อมดับไปเอง

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ หน้า ๑๕ - ๑๖.

ความเป็นของแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้ สมัยที่วโยธาตุนั้นเป็นไปภายนอกกำเรป
ยอมมัดเอาบ้านไปบ้าง เอานิคมไปบ้าง ...ความเป็นของแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจักปรากฏได้^{๒๑}

จะเห็นได้ว่า ธาตุสี่ที่เป็นของภายนอกมีความแปรปรวน ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เสื่อมสลาย
ได้ แม้จะยิ่งใหญ่สักเพียงไหนก็ตาม ดังนั้น ธาตุสี่ที่สมาประกอบเป็นรูปนั้นก็ยอมเป็นสิ่งไม่เที่ยง
แปรปรวนไปเป็นธรรมดาเหมือนกัน เพราะถ้าส่วนย่อยไม่เที่ยง มีความแปรปรวนมารวมกันผลรวม
ของมันย่อมไม่เที่ยง มีความแปรปรวนด้วย ดังนั้น รูปจึงเป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่มีตัวตน

เมื่อพิจารณาวิญญานหรือ จิต ซึ่งเป็นการรับรู้ที่เกิดขึ้นเมื่อรูป เสียง กลิ่นรส สัมผัสและ
ความนึกคิด มากระทบกับอายตนะทั้งหกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในเงื่อนไขที่เพียงพอ
ถ้าตาพิการถึงจะมีรูปให้เห็นก็ไม่สามารถทำให้เกิดจักขุวิญญานได้ หรือแม้ตาดี รูปก็มีให้เห็น แต่
ไม่มีแสงสว่าง ก็ไม่อยู่ในเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดจักขุวิญญานเหมือนกัน ในทำนองเดียวกัน การรับรู้
ทางอื่นก็เป็นเช่นนั้นนั่นคือ ต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขที่เพียงพอ และจะดับลงเมื่อขาดปัจจัยและ
เงื่อนไขที่เพียงพอ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าวิญญานนั้น เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง จำเป็นต้องอาศัยเหตุปัจจัย
ทำให้เกิดขึ้น มีปัจจัยมีเงื่อนไขเพียงพอ การรับรู้นั้นก็เกิดขึ้นได้ ถ้าขาดปัจจัยเงื่อนไข การรับรู้ก็ดับ
ถ้าวิญญานมีอยู่อย่างเที่ยง วิญญานจะไม่จำเป็นต้องอาศัยเหตุปัจจัย วิญญานจะต้องมีอยู่ได้
โดยอะไรก็ไม่สามารถให้แปรปรวนได้ แต่ที่วิญญานต้องอาศัยเหตุปัจจัยและแปรปรวนไปตาม
อำนาจของเหตุปัจจัย วิญญานจึงไม่เที่ยง ไม่มีตัวตน

สำหรับเวทนา สัญญา และสังขาร ซึ่งทางอภิธรรมเรียกเจตสิก^{๒๒} อันเป็นสิ่งที่ขึ้นต่อจิต
หรือ วิญญานข้างต้น ย่อมเป็นเหตุให้เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงไปด้วย เนื่องจากวิญญานไม่เที่ยงเกิดดับ
สืบเนื่องกันไป ขึ้นต่อเหตุปัจจัย เจตสิกอันเป็นสิ่งที่ขึ้นต่อวิญญานย่อมเกิดดับ เกิดตามไปด้วย^{๒๓}
สภาพธรรมของมนุษย์ที่เกิดจากการประกอบ หรือประชุมกันเข้าของส่วนต่างของขันธ์ ๕ คือ รูป
เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน อาจจะพิจารณา เป็นองค์ประกอบใหญ่ ๒ อย่าง คือ นามกับ
รูปหรือ จิตกับกาย พุทธปรัชญาถือว่า ทั้งร่างกายและจิตต่างก็มีความสำคัญด้วยกัน ต้องอิงอาศัย
ซึ่งกันและกันในการปรากฏเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีแต่จิตอย่างเดียวก็ปรากฏให้รับรู้อะไรไม่ได้ เมื่อ

^{๒๑}ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๓๐๒ - ๓๐๕ / ๓๓๐ - ๓๓๕.

^{๒๒}พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒๕.

^{๒๓}ศิริวรรณ ไอสถานนท์, "การศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ "ตัวตน" ในทัศนะของพุทธปรัชญา
และปรัชญาของเดวิด ฮูม", **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๓๙,
หน้า ๖๒.

ร่างกายกับจิตปรากฏอยู่ร่วมกัน สภาวะธรรมสมมติที่เรียกว่า มนุษย์ ก็ปรากฏเป็นไปอย่างที่เรา รู้จักพุทธปรัชญาถือว่า ร่างกายกับจิตมีสภาวะธรรมชาติคนละอย่าง จะทอนร่างกายลงเป็นจิตก็ไม่ได้และจะทอนจิตลงเป็นร่างกายก็ไม่ได้

ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้นเป็นชีวิตที่มุ่งเน้น ถึงการพิจารณาถึงความเป็นจริงของชีวิตตนเองมากกว่าการสนใจในชีวิตของคนอื่น เพราะการพิจารณาความเป็นจริงในชีวิตของตนนั้น จะทำให้ทราบถึงหลักความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ว่ามีส่วนประกอบหลัก ๆ อยู่ ๒ ประการ คือ ร่างกายและจิตใจเมื่อพิจารณาแล้วจะทำให้ทราบว่าร่างกายกับจิตใจมีความแตกต่างกันมากแต่ทั้ง ๒ ประการนี้ จะต้องร่วมกันจึงจะทำให้เป็นมนุษย์ได้ร่างกายมนุษย์นั้น ประกอบไปด้วย ธาตุหลัก ๆ ๔ ชนิด คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลมและธาตุไฟ ธาตุเหล่านี้เป็นองค์ประกอบในส่วนที่เป็นโครงสร้างหลักของร่างกายมนุษย์และเป็นโครงสร้างที่สามารถ ถัดต้องได้หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหาภูตรูป ส่วนจิตหรือจิตใจนั้น เป็นองค์ประกอบของร่างกายให้มีความรู้สึกนึกคิด คือ การรับรู้ในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นประสาททั้ง ๕ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในส่วนประสาททั้ง ๕ ประการนี้เป็นสื่อที่นำการรับรู้ไปสู่จิตใจดังกล่าวซึ่งในส่วนนี้เรียกว่า อูปาทายรูป หรือรูปที่อาศัยมหาภูตรูปอยู่ จึงทำให้เป็นชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาได้^{๒๔} และตามหลักพุทธปรัชญาชีวิตของมนุษย์มุ่งศึกษาการกำเนิดและชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้น เป็นการสอนให้มนุษย์รู้จักธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ที่มีส่วนประกอบที่มาจากธรรมชาติและมีส่วนประกอบของการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติ

ในสภาวะเช่นนี้ ชันท์ ๕ หรือชีวิตมนุษย์จึงเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ การอยู่ในสภาวะอนิจจตา (Impermanence) สภาวะความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืนสภาวะที่เกิดขึ้นและเสื่อมสลายไป ทุกขตา (Stress and Conflict) สภาวะของความทุกข์ เป็นสภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว สภาวะที่กีดตันฝืนธรรมชาติมีการขัดแย้งอยู่ในตัวเองเพราะมีปัจจัยปรุงแต่งให้มีสภาพอย่างนั้นอยู่ทุกขณะและพร้อมที่จะก่อความทุกข์ได้ทุกเมื่อ อนัตตา (Soullessness or Non-Self) สภาวะที่จะต้องเสื่อมสลาย เป็นสภาวะที่หาส่วนที่แท้จริงไม่ได้และไม่อาจยึดถือเป็นตัวของตนเองได้^{๒๕}

^{๒๔} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๕.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความพิมพ์ครั้งที่ ๒๐**, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖๘.

ดังนั้น ชีวิตมนุษย์มีกระบวนการเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งเรียกว่า เป็นกฎของไตรลักษณ์ อันเป็นที่แน่นอนว่า มนุษย์จะต้องเป็นไปตามกฎนี้ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หลักการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้แสดงออกมาให้เห็นในลักษณะของความแก่ ความเจ็บและความตาย ทั้งในชีวิตอย่างละเอียดที่เป็นพระอริยสาวกและอย่างหยาบที่เป็นคฤหัสถ์สาวก เมื่อรู้จักกระบวนการแห่งชีวิตตามความเป็นจริงตามกฎไตรลักษณ์จะทำให้เกิดความคลายกำหนดหรือการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตนและผู้อื่น จะทำให้มีความมุ่งมั่นที่จะนำพาชีวิตมุ่งสู่จุดหมายปลายทางตามหลักการดำเนินชีวิตในพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกรวมกันว่า “ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา”

สรุปในทรรศนะพุทธปรัชญาได้พยายามเน้นเรื่องชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งปัญหาของความทุกข์นานาประการ และเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญาความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ออกุศลแก่การดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นไปได้ได้อย่างถูกต้อง จนสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดท้ายสูงสุดของชีวิตสามารถดับทุกข์ดับกิเลสของชีวิตได้อย่างสิ้นเชิง

๒.๒.๔ เป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา

ในการดำเนินชีวิตมนุษย์ มีทั้งทางโลกและทางธรรมทางโลกมุ่งแต่แสวงหาความสุขสบายในชีวิตปัจจุบันจึงเดือดร้อนวุ่นวายทั่วไป ทางธรรมก็มุ่งแสวงหาความสงบสุข ความถูกต้องดีงาม ชีวิตมนุษย์จึงมีเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างกันพอที่จะกล่าวได้ ๓ ประเภท คือ

๑) ความต้องการทางกาย คือ ความต้องการตามธรรมชาติมนุษย์ ได้แก่ ต้องการ อาหาร ดื่มน้ำ นอนหลับพักผ่อน สืบพันธุ์ และมีความต้องการในปัจจุบัน ๔ ประการ^{๒๖} ได้แก่ (๑) ความต้องการอาหารมาหล่อเลี้ยงชีวิต (๒) ความต้องการที่อยู่อาศัย (๓) ความต้องการเครื่องนุ่งห่ม และ (๔) ความต้องการยารักษาโรค

นอกจากนี้ยังมีความต้องการความสุข ความสบาย (ความสุขทางกามคุณ) กับความต้องการพ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิตและร่างกาย ความสุขและความทุกข์ที่ชีวิตต้องการซึ่งเติมไปด้วยกิเลสตัณหาอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น จนเกิดความทุกข์ความเดือดร้อน นวัตกรรมในสังคม เป็นความต้องการที่เกิดขึ้นทางร่างกายและจิตใจ ชีวิตมนุษย์เมื่อเกิดมาแล้ว ก็ไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้โดยลำพังต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันมีการติดต่อสัมพันธ์เป็นสังคมในครอบครัว สังคมบ้านเมืองประเทศชาติ สังคมจึงมีส่วนส่งผลกระทบต่อความเป็นความสุขและทุกข์

^{๒๖}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๘๒/๑๑๒.

๒) ความต้องการของชีวิตทางสังคม คือ ความต้องการการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยยึดหลักคุณธรรมในพรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ฆราวาสธรรม ๔ และในเรื่องที่ศ ๖^{๒๗} เป็นต้น ต้องการความเจริญก้าวหน้า ต้องการเพื่อน ต้องการในโลกธรรม คือ มีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข^{๒๘}

๓) ความต้องการทางจิตใจ คือ ความต้องการความสุข ความสบายใจ ซึ่งเป็นความต้องการความอยากที่เป็นกิเลสตัณหา อุปาทาน ในกามคุณ มีนึกคิดในรูป- รส-กลิ่น-เสียง ใฝ่รู้ใฝ่พาทกาย ใฝ่มารมณด้วยใจ จิต เป็นธรรมชาติที่นึกคิดและรู้อารมณ์ เป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่สามารถรู้สิ่งอื่นและรับรู้ตัวมันเองได้ ความรู้สึกนึกคิด ทางประสาททั้ง ๕^{๒๙} คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรับรู้รส การสัมผัสทางกายและการรับรู้อารมณ์ทางใจ และต้องการพ้นจากความทุกข์ ต้องการความสุขสบายใจที่เต็มไปด้วยความรัก ความโลภ ความโกรธ และ ความหลง จิตจึงต้องยึดมั่นในคุณธรรมที่เรียกว่า สุจริตต่าง ๆ ทั้ง ๓ ไม่โลภอยากของเขา ไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่น มีความเห็นถูกต้องตามทำนองครองธรรมและให้เจริญภาวนาปัญญา(ผีอกสมาธิ) พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น

“ชีวิตในกรอบพุทธปรัชญา ” เป็นการรักษาทำหน้าที่รักษา องค์ประกอบของธรรมชาติให้อยู่ต่อไปหรือการรักษาชีวิตให้ดำเนินต่อไป มีการรักษาชีวิตมุ่งสู่จุดหมายตามความประสงค์ คือ ความสุขและพระนิพพานในที่สุด “ชีวิตในกรอบพุทธปรัชญา” เป็นชีวิตที่มุ่งสู่จุดหมาย คือ ความสุขและพระนิพพาน “จุดมุ่งหมายของชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา” มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การมีความสุขในเบื้องต้นความสุขในท่ามกลางและมีความสุขในขั้นสูงสุด “ประโยชน์ของชีวิตที่จะได้รับ ” คือ ประโยชน์เพื่อตนประโยชน์เพื่อผู้อื่นและประโยชน์ร่วมกันกับผู้อื่น “หลักธรรมที่จะนำชีวิตมุ่งสู่จุดหมาย ” เป็นกำลังที่เกิดขึ้นจากภายในจิตโดยมีกำลังทางปัญญากำลังความเพียร กำลังความสุจริตและกำลังจากการได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น จึงจะนำชีวิตมุ่งสู่จุดหมายได้ เมื่อถึงจุดหมายแล้วมี “การตั้งตนไว้บนฐานแห่งชอบธรรม” ได้อาศัยปัญญาเป็นที่ตั้ง มีการอยู่ด้วยความดีจะหรือความจริงและรู้จักจาคะ หรือการบริจาคช่วยเหลือผู้อื่น พร้อมการทำจิตใจมีความสงบ

^{๒๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๔/๑๕๖-๑๖๗.

^{๒๘} อญ.อภุจก. (บาลี) ๒๓/๑๕๘/๒๘๔.

^{๒๙} ที.ปา (บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕.

๒.๓ การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา

๒.๓.๑ ความหมายของการมองโลก

“การมองโลก” มีความหมายใกล้เคียงกับกับคำว่า “โลกทัศน์” (World View) และ “ทัศนคติ”

ความหมายของโลกทัศน์

พจนานุกรมในเวิร์ดเน็ต(wordNet) นิยามว่า “โลกทัศน์” หมายถึง มุมมองอย่างกว้างๆ ที่มีต่อโลกและชีวิต ส่วนสารานุกรมวิกิพีเดีย (Wikipedia) ให้ความหมายของ “โลกทัศน์” เป็นชุดของความคิดเห็นที่เป็นระบบ ที่มีต่อโครงสร้างของจักรวาลและให้ความหมายแก่ชีวิตและความสัมพันธ์ของคนกับสังคม และ “โลกทัศน์” เป็นได้ทั้งมุมมองความคิดรวบยอด , ชุดของความคิดเห็นและระบบของความเชื่อที่มนุษย์ใช้ในการให้ความหมาย , ใช้ในการอ้างอิงและใช้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและจักรวาล^{๓๐}

คำนิยามของทัศนคติ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่าทัศนคติ หมายถึง แนวความคิดเห็น ซึ่งเป็นคำสมาสที่มาจากคำว่า “ทัศนะ+คติ” ซึ่ง “ทัศนะ แปลว่า “ความเห็น” กับคำว่า “คติ” ซึ่งแปลว่า “แบบอย่างหรือแนวทาง” เมื่อแปลรวมกันจึงมีความหมายว่า ความรู้สึก ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือ บุคคลใดบุคคลหนึ่ง^{๓๑}

ชูชีพ อ่อนโคกสูง กล่าวไว้ว่า ทัศนคติ คือ ความพร้อมที่จะตอบสนอง หรือแสดง ความรู้สึกต่อวัตถุ สิ่งของ คน สัมผัสอื่น ๆ ตลอดจนสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งความรู้สึกหรือการตอบสนองดังกล่าวอาจเป็นไปในทางชอบก็เข้าไปหา หรือไม่ชอบก็หลีกเลี่ยงถอยหนี^{๓๒}

ประภาเพ็ญ สุวรรณ กล่าวไว้ว่า ทัศนคติ เป็นความเห็นซึ่งมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบ เป็นส่วนที่พร้อมจะมีปฏิกิริยาเฉพาะอย่างต่อสถานการณ์ภายนอก^{๓๓}

^{๓๐} <http://www.gotoknow.org/blogs/posts/๒๙๖๗๖๒>, สืบค้น ๑๒ มี.ค. ๒๕๕๕.

^{๓๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร :บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๑.

^{๓๒} ชูชีพ อ่อนโคกสูง, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๑๐๓.

^{๓๓} ประภาเพ็ญ สุวรรณ, ทัศนคติ : การจัดการเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

เจดีย์ว บุรีภักดี กล่าวว่่าว่า ทศนคติ คือ ความรู้สึกชอบ หรือไม่ชอบที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ทศนคติที่เรามีต่อสิ่งต่าง ๆ เกิดจากประสบการณ์ และการเรียนรู้ทั้งสิ้น ดังนั้น จึงอาจเปลี่ยนแปลง ได้ตลอดเวลา ตามประสบการณ์ที่ได้รับเพิ่มขึ้น แต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงอาจจะเร็วหรือช้า สุดแต่ชนิดของทศนคติและประสบการณ์ใหม่ที่ได้รับ^{๓๔}

ประภาเพ็ญ สุวรรณ กล่าวว่่าว่า ทศนคติ คือ ความคิดเห็นซึ่งถูกกระตุ้นด้วยอารมณ์ (emotion) ซึ่งทำให้บุคคลพร้อมที่จะทำ สิ่งหนึ่งสิ่งใด^{๓๕}

“ทศนคติ” หมายถึง ความรู้สึกนึกคิด หรือท่าทีของบุคคลที่มีต่อบุคคลวัตถุสิ่งของ หรือ สถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นการแสดงถึงความพร้อมทางจิตใจของบุคคล ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ และมีแนวโน้มที่จะกำหนดทิศทางการแสดงออกของพฤติกรรมของบุคคล ที่แสดงออกมาทางอารมณ์ว่า ชอบหรือไม่ชอบก็ได้

การมองโลก หมายถึง ทศน ะ ความคิดที่มีต่อโลก ในแง่มุมต่างๆ มีความคล้ายคลึงกันกับคำว่า โลกทัศน์ และทศนคติ ซึ่งสามารถใช้แทนกันได้

๒.๓.๒ ประเภทของการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา

การมองโลกตามหลัก พุทธปรัชญา เป็นการมองโลก ตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง หรือ การรู้จักคิด รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริงโดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเองเข้าเกี่ยวข้อง ซึ่ง เป็นวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้จัดหมวดหมู่ของวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการไว้ ๑๐ วิธี คือ

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์หรือปัญหาที่เป็นผลจากสภาวะที่เห็นจริงด้วยความต่อเนื่องของเรื่องราวที่เกิดขึ้น ด้วยการลำดับเหตุการณ์และผลกระทบ เพื่อหาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา ในลักษณะปัจจัยสัมพันธ์และแบบสอบถามโดยการตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบ

๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดแบบวิเคราะห์ที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง โดยสามารถแยกแยะออกมา

^{๓๔} เจดีย์ว บุรีภักดี “จิตวิทยาสังคม”, วิทยาศาสตร์สังคม, (กรุงเทพมหานคร มหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๒๑๘.

^{๓๕} ประภาเพ็ญ สุวรรณ.ดร., ทศนคติการวัดการเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร มหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔.

เป็นองค์ประกอบย่อยๆ ได้ เพื่อศึกษาความสำคัญของส่วน ใหญ่ ส่วนย่อย หรือการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการจัดจำแนกหมวดหมู่ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจและหาสาเหตุชัดเจนได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดาเป็นการมองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสรรพสิ่งทั้งหลายซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันเองตามกฎ ไตรลักษณ์ คือ เป็นวิธีที่รู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายว่า ต้องเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเสมอตามเหตุปัจจัย

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือคิดแบบแก้ปัญหา เป็นวิธีแห่งการดับทุกข์ คือ เป็นวิธีคิดแบบแก้ปัญหา โดยเริ่มจากตัวปัญหาหรือทุกข์ มีลักษณะทั่วไป ๒ ประเภท คือ (๑) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล (๒) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มีวิธีการปฏิบัติ ๔ ขั้นตอน คือ กำหนดตัวปัญหา ที่เรียกว่า “ทุกข์” คือ การกำหนดให้รู้สภาพปัญหา ความขัดแย้ง ติดขัด กัดดัน บีบคั้น บก พร่องที่เกิดแก่ชีวิต กำหนดเหตุของปัญหา ที่เรียกว่า “สมุทัย” คือ การกำหนดเหตุแห่งทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา จุดหมายที่เป็นภาวะสิ้นปัญหา ที่เรียกว่า “นิโรธ” คือ การดับทุกข์อย่างมีจุดหมาย ต้องมีการกำหนดว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร ทั้งจุดหมายหลัก และจุดหมายรอง วิธีการปฏิบัติเพื่อแก้ไขสาเหตุและเพื่อบรรลุมรรคภาวะสิ้นปัญหาที่เรียกว่า “มรรค” คือ การกำหนดวิธีการในรายละเอียดและการปฏิบัติเพื่อกำจัดปัญหา

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย ซึ่งในที่นี้ “ธรรม” (หลักการ) หมายถึง หลักคำสอนที่จะให้ประพฤติปฏิบัติและกระทำการได้ถูกต้อง และ “อรรถ” (ความมุ่งหมาย) หมายถึง จุดหมาย ประโยชน์ที่ต้องการ หรือสาระที่พึงประสงค์ ดังนั้น การคิดพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมาก เมื่อจะลงมือปฏิบัติตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย ในการปฏิบัติตามหลักการใดๆ ก็ตามจะต้องเข้าใจความหมายและความมุ่งหมายของหลักการนั้นๆ ว่าปฏิบัติหรือทำไปเพื่ออะไร หลักการนั้นกำหนดวางไว้เพื่ออะไร จะนำไปสู่ผลหรือที่หมายใดบ้าง ความเข้าใจถูกต้องในเรื่องหลักการและความมุ่งหมายนี้นำไปสู่การปฏิบัติถูกต้อง

๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณ โทษและทางออก เป็นการคิดพิจารณาในทุกแง่ทุกมุม และยอมรับความจริงว่าทุกสิ่ง ในโลกมีทั้งคุณ – โทษ ข้อดี – ข้อเสีย จุดอ่อน – จุดแข็ง และสามารถหาทางออกหรือแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยการปฏิบัติมรรควิธีที่ถูกต้อง

๗) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ – คุณค่าเทียม เป็นการคิดพิจารณาเกี่ยวกับการกระทำสิ่งต่างๆ ในการใช้สอย – บริโภค หรือ คุณค่าในการใช้ในในชีวิตประจำวัน การพิจารณาว่า สิ่งใดที่มีคุณค่าแท้ – คุณค่าเทียม จะใช้กิเลสและตัณหาเป็นเกณฑ์พิจารณา คือ ถ้าสิ่งใดที่ทำให้ประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น โดยปราศจากกิเลสและตัณหาเป็นตัวนำ สิ่งนั้นว่าเป็นคุณค่าแท้ แต่ถ้า สิ่งใดทำให้ตอบสนองกิเลสและตัณหาเป็นตัวนำ สิ่งนั้นถือว่าเป็นคุณค่าเทียม ดังนั้น เพื่อสกัดหรือบรรเทาภิเลสและตัณหาที่จะเข้ามาครอบงำจิตใจต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวช่วยกำกับพิจารณาอยู่เสมอเพื่อจะได้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคม

๘) วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม หรือวิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม หรือแบบเร้ากุศลเป็นวิธีคิดที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ เกิดกุศลธรรมเป็นการคิดที่ประกอบด้วยสติ คือ ความกำหนดใจได้ หรือมีใจอยู่กับตัวระลึกถึงสิ่ง ที่พึงเกี่ยวข้องของจัดทำและสำนึกที่จะเร่งรีบทำการซึ่งเป็นการเสริมสร้างสัมมาทิฐิที่เป็นโลกิยะ

๙) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน เป็นความคิดที่ให้ตัดความคิดที่ไร้สาระ ไม่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันออกไปและไม่ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ หรือติดเกาะกับอดีตและไม่เลื่อนลอยไปในอนาคต คือ ไม่คิดฟุ้งซ่านไปกับภาพที่ฝัน แต่เป็นความคิดในทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา

๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท ไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นผลสะท้อนของความคิด และการพูดที่เริ่มจากการมองความจริงโดยการแยกแยะวิเคราะห์วินิจฉัยครบทุกแง่ทุกมุมไม่จับเอาแต่แง่ใดแง่หนึ่งแง่เดียว^{๓๖}

สำหรับงานวิจัยนี้ แสดงวิธีคิด หรือ การมองโลกแบบคุณ โทษ และทางออก ซึ่งนับว่าเป็นการมองโลก ตามความเป็นจริง ที่สมบูรณ์ วิธีการมองโลก แบบคุณ โทษและทางออก หรือ พิจารณาให้เห็นเน้นครบทั้งอัสสาทะ อาทีนวะและนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งการยอมรับความจริงตามสิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้าน ดี ด้านเสีย^{๓๗}

ตัวอย่างพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก่อนสัมผัสโผติเมื่อยังเป็นโผติสัตว์ผู้ยังมีได้ตรัสรู้ เราได้มีความคิดว่าอะไรหนอคือส่วนดี (อัสสาทะ) ในโลก อะไรคือส่วนเสีย (อาทีนวะ)

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๗๕ – ๗๐๘.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๐.

อะไรคือทางออก (นิสสรณะ) เรา นั้นได้มีความคิดว่า ความสุขความจำเริญใจที่เกิดขึ้นด้วยอาศัย สิ่งใด ๆ ในโลก นี่คือนิสรณะในโลก ข้อที่โลกไม่เพียง เป็น นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี่คือนิสรณะ ในโลก ภาวะที่ปราศจันทราคะ เป็น นที่ละจันทราคะในโลกได้ (นิพพาน) นี่คือนิสรณะในโลก

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาอัสสาทะของโลก อันใดเป็นอัสสาทะในโลก อันนั้น เราได้ประสบแล้ว อัสสาทะในโลกมีเท่าใด อัสสาทะนั้นเราได้เห็นเป็นอย่างดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาอาทีนวะของโลก อันใดเป็นอาทีนวะในโลก อันนั้นเราได้ประสบแล้ว อาทีนวะในโลกมีเท่าใด อาทีนวะนั้น เราได้เห็นเป็นอย่างดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหานิสสรณะของโลก อันใดเป็นนิสรณะในโลก อันนั้นเราได้ประสบแล้ว นิสสรณะในโลกมีเท่าใด นิสสรณะนั้นเราได้เห็นเป็นอย่างดีแล้วด้วยปัญญา

“ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ประจักษ์ชัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะของโลกโดยความเป็นอัสสาทะ ซึ่งอาทีนวะโดยความเป็นอาทีนวะ และซึ่งนิสรณะโดยความเป็นนิสรณะ ตราบใด ตราบนั้น เรายังไม่ปฏิญาณว่าตรัสรู้แล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ”

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอัสสาทะจักมีได้มีในโลกแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในโลก แต่เพราะอัสสาทะในโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในโลก ถ้าอาทีนวะจักมีได้มีในโลก แล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในโลก แต่เพราะอาทีนวะในโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในโลก แต่เพราะนิสรณะในโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากโลกได้”

การมองโลกตาม พุทธปรัชญา ๓ ด้าน ได้แก่ (๑) การมองโลกในลักษณะที่เป็นอัสสาทะ (๒) การมองโลกในลักษณะที่เป็น อาทีนวะ และ (๓) การมองโลกในลักษณะที่เป็น นิสสรณะ

๒.๓.๓ การมองโลกในลักษณะที่เป็นอัสสาทะ

คำว่า อัสสาทะ แปลว่า ส่วนดี ส่วนอร่อย ส่วนหวานชื่น คุณ คุณค่า ข้อที่น่าพึงพอใจ ฉะนั้น การมองโลกในลักษณะที่เป็นอัสสาทะ ก็คือ การมองโลกในด้านดี ที่เป็นคุณประโยชน์ของโลก

ตัวอย่าง แสดงคุณของโลก ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อะไรคือ ส่วนดีของกามทั้งหลาย ความสุข ความจำเริญใจที่เกิดขึ้น อาศัยกามคุณ ๕ นี้ คือ ส่วนดีของกามทั้งหลาย

“ภิกษุทั้งหลาย กามคุณมี ๕ อย่างดังนี้ คือ รูปทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยตา ... เสียงทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยหู ... กลิ่นทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยจมูก ... รสทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยลิ้น ... โผฏฐัพพะทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยกาย ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้อยากได้ ชวนให้กำหนด เหล่านี้แล คือ กามคุณ ๕ อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้มีความสุขหวานฉ่ำ (โสมนัส) โดเกิดขึ้น นี้คือ ส่วนดี (อัสสาทะ ความหวานชื่น) ของกามทั้งหลาย^{๓๘} นี้เรียกว่า “กามสุข”^{๓๙}

การมองโลกในลักษณะที่เป็นอัสสาทะ มีความคล้ายคลึงกับปรัชญาสุขนิยม ประโยชน์นิยม แต่มีความแตกต่างในเนื้อหารายละเอียด

๒.๓.๔ การมองโลกในลักษณะที่เป็นอาทีนวะ

คำว่า อาทีนวะ หรืออาทีนพ แปลว่า ส่วนเสีย ข้อเสีย ช่องเสีย โทษ ข้อบกพร่อง ตัวอย่าง แสดงโทษของโลก ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า อะไรคือ ส่วนเสียของกามทั้งหลาย กองทุกข์ที่เห็นประจักษ์เอง กองทุกข์มีในเบื้องหน้า ในปาสราสิสูตร ท่านเปรียบเทียบกามคุณเหมือนบ่วงดักของนายพราน^{๔๐}

อาทีนวะ หรือ อาทีนพ แปลว่า โทษ โทษเศร้าหมอง อันตราย ผลร้าย ผลเสีย ข้อเสียหาย หมายถึง ผลเสียหรืออันตรายที่มีอยู่ในตัวของสิ่งนั้น ๆ เอง หรืออันตรายที่เกิดจากการกระทำความผิด เช่น โทษของกาม กามาทีนพ ความสำคัญหมายโทษของร่างกาย อาทีนวาสุขัสสนาญาณ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นโทษ อาทีนวานุสสนาญาณ^{๔๑}

อาทีนวะ ส่วนเสีย คือ โทษและข้อบกพร่องต่าง ๆ ของกามนี้ กล่าวมองได้ ๓ ด้าน คือ

(๑) มองที่ตัวบุคคล หมายถึง มองที่กระบวนการก่อทุกข์ภายในตัวบุคคล การที่บุคคลปฏิบัติผิดต่อโลกและชีวิต ทำให้สิ่งทั้งหลายกลายเป็นกามแล้วก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๗/๑๖๘.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๓๗๑.

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๘/๓๓๓.

^{๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป .ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด”**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร มหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม , ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๔๐.

(๒) มองที่ตัวกาม หมายถึง มองที่สิ่งซึ่งได้ชื่อว่า กาม ที่มนุษย์พากันแสวงหา มาเสพเสวย มองที่รสของกาม มองดูความสุขความพึงพอใจอันจะได้จากกามนั้นว่ามีจุดบกพร่องอย่างไร

(๓) มองที่ปฏิบัติการณ์ในโลก หมายถึง มองดูที่ผลอันเกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ทั้งหลาย ผู้แสวงหาและเสพเสวยกาม มองความจริงทั้งสามอย่างสัมพันธ์อาศัยกัน^{๔๒}

การมองโลกในลักษณะที่เป็นอาที่นวะ มีความคล้ายคลึงกับปรัชญาอสุขนิยมทุกนิยม แต่มีความแตกต่างในเนื้อหารายละเอียด

๒.๓.๕ การมองโลกในลักษณะที่เป็นนิสสรณะ

คำว่า นิสสรณะ แปลว่า ทางออก ทางรอด ภาวะหลุดรอดปลอดภัย หรือสลัดออกได้ ภาวะที่ปลอดภัยหรือปราศจากปัญหา มีความสมบูรณ์ในตัว ดึงมาจริงโดยไม่ต้องขึ้นต่อข้อดีข้อเสีย ไม่ขึ้นต่ออัสสาทะ และอาที่นวะของสิ่งที่เป็นปัญหา หรือภาวะที่สลัดออกมานั้น

ตัวอย่าง แสดงโทษของโลก ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า

อะไรคือ นิสสรณะแห่งกามทั้งหลาย ภาวะปราศจันทราคะ เป็นที่ละจันทราคะในกามทั้งหลายได้ (นิพพาน) นี่คือนิสสรณะแห่งกามทั้งหลาย^{๔๓}

๒.๔ วิเคราะห์ประโยชน์ของการมองโลกหลักพุทธปรัชญาครบทั้ง ๓ ด้าน

การมองโลกเพียงด้านเดียว ย่อมมีความบกพร่อง ซึ่งพอสรุปในแต่ละด้าน ได้ดังนี้

ข้อบกพร่องของการมองโลก ด้านคุณ หรือ อัสสาทะ อย่างเดียว ก็คือ ความ ประมาท มัวเมาในโลก ซึ่งอาจจำแนกเป็น ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การมัวเมาในชีวิต (๒) การมัวเมาในความไม่มีโรค (๓) ความมัวเมาในวัยหนุ่มสาว (๔) ความมัวเมาในโลกธรรมที่เป็นฝ่ายอภิวุฒารมณ

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานครนคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๓๖.

^{๔๓} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙๗/๑๘๖.

ข้อบกพร่องของการมองโลก ด้านโทษ หรือ อาที่นวะ อย่างเดียว ก็คือ ความรู้สึกที่ว่า ชิงชังชีวิต จนอาจเป็นเหตุให้เกิด ประทุษร้ายชีวิตตนและบุคคลอื่น กลายเป็นบุคคลอันตรายในสังคมได้

ข้อบกพร่องของการมองโลกด้านทางออก หรือ นิสสรณะ อย่างเดียว ก็คือ เป็นเหตุให้เกิดปลีกแยกจากสังคม เป็นบุคคลแปลกหน้าที่ไม่สามารถอยู่ร่วมสังคมกับบุคคลอื่น ๆ ได้

ดังนั้น เมื่อมีการมองโลกครบทั้งสามด้านแล้วย่อมสามารถแก้ไขจุดบกพร่องดังกล่าวได้ วิธีคิดแบบ บ คุณโทษและทางออก หรือพิจารณาให้เห็นครบทั้ง อัสนาทะ อาที่นวะ และ นิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่น บอกว่าก่อนจะแก้ปัญหาคงต้องเข้าใจปัญหาให้ชัดเจน และรู้ที่ไปให้ดีกว่าก่อน หรือก่อนจะละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสอง ฝ่ายดีพอที่จะให้เห็นได้ว่าการละ และไปหา นั้น หรือ การทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบสมควรและดีจริง^{๔๔}

วิธีคิดแบบเห็นคุณ โทษและทางออกนี้ ถือว่าเป็นจุดหักเหที่สำคัญที่มีส่วนผลักดันให้เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดดั่งนี้ว่า อะไร เป็นคุณ ในโลก อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป ...เรานั้นได้มีความคิดว่าสภาพที่สุขไสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูปนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากภพ^{๔๕}

วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก คือ การคิดหรือการพิจารณาสิ่งที่ตนครอบครอง หรือกำลังได้เสวยอยู่อย่างรอบด้านให้เห็นทุกแง่มุมถือว่าเป็นวิธีคิดที่สำคัญมากสำหรับผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับอยู่กับอารมณ์ของโลกหรือความสุขอย่างโลก ๆ เรียกว่าเป็นการคิดแบบเผื่อใจไว้รองรับความผันผวนที่อาจจะเกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทั้งในด้านที่น่าชอบใจ (อิฏฐารมณ์) พร้อมกันนั้นก็ค้นหาทางที่จะยกจิตใจให้เห็นอสมภาวะที่แปรปรวนเหล่านั้น

การคิดแบบนี้มีลักษณะที่พึงยำ ๒ ประการ

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๙๐.

^{๔๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๓๔-๓๕.

๑) การที่จะเชื่อว่ามองเห็นตามเป็นจริงนั้น จะต้องมองเห็นทั้งด้านดี ด้านเสีย หรือทั้งคุณและโทษของสิ่งนั้น ๆ ไม่ใช่มองแต่ด้านดีหรือคุณอย่างเดียว และไม่ใช้เห็นแต่โทษหรือด้านเสียอย่างเดียว เช่น ที่เชื่อว่ามองเห็นกามตามเป็นจริง คือ รู้ทั้งคุณและโทษของกาม

๒) เมื่อจะแก้ปัญหา ปฏิบัติ หรือดำเนินมรรควิธีออกไปจากภาวะที่ไม่พึงประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เพียงรู้คุณ โทษ ข้อดีข้อเสีย ของสิ่งที่เป็นปัญหาหรือภาวะที่ไม่ต้องการเท่านั้น ยังไม่เพียงพอ จะต้องมองเห็นทางออก มองเห็นจุดหมาย และรู้ว่าจุดหมายหรือที่ไปนั้น คืออะไร คือ อย่างไร ดีกว่าและพ้นจากข้อบกพร่อง จุดอ่อน โทษ ส่วนเสียของสิ่งหรือภาวะที่เป็นปัญหายุ่งนี้อย่างไร ไม่ต้องขึ้นต่อคุณโทษ ข้อดีข้อเสียแบบเก่าอีกต่อไป จุดหมายหรือที่ไป หรือภาวะปลอดปัญหาเช่นนั้น มีอยู่จริงหรือเป็นไปได้อย่างไร ไม่พึงผลิผลลามาละทิ้งสิ่งที่คิดว่าเป็นปัญหา หรือผลิผลลามาปฏิบัติ เช่น พระพุทธเจ้าทั้งที่ทรงทราบแจ่มแจ้งว่ากามีข้อเสีย มีโทษมากมาย แต่ถ้ายังไม่ทรงเห็นนิสสรณะแห่งกามก็ไม่ ทรงยืนยันว่าจะไม่เวียนกลับมาหากามอีก^{๔๖}

ในทางปฏิบัติสำหรับชีวิตประจำวัน โดยมากเป็นเพียงการเลือกระหว่างสิ่งที่มีโทษมากคุณน้อย กับสิ่งที่มีคุณมากโทษน้อย หรือแม้ได้นิสสรณะ ก็มักเป็นนิสสรณะแบบสัมพัทธ์^{๔๗} คือ ทางออกที่ดีที่สุดในการณินั้น ๆ ในภาวะเช่นนี้ ก็ไม่ควรลืมิใช้วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คือ ควรยอมรับส่วนดีของสิ่ง หรือข้อปฏิบัติที่ตนละเว้น และไม่ควรมองข้ามเป็นอันขาดซึ่งโทษ ข้อบกพร่อง จุดอ่อน ส่วนเสีย หรือช่องทางที่จะเสียของสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนเลือกรับเอา การคิดมองตามความเป็นจริงอย่างนี้ จะทำให้ปฏิบัติได้ถูกต้องที่สุด มีความไม่ประมาท อาจนำเอาส่วนดีของสิ่งที่ตนละเว้นมาใช้ประโยชน์ได้ และสามารถหลีกเลี่ยงหรือมีโอกาสแก้ไขส่วนเสีย ส่วนบกพร่องที่ติดมากับสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนเลือกรับเอานั้นได้ด้วย

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๙๐.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๓.

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในพุทธปรัชญา

การมองโลกในพุทธปรัชญามีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องหลายประการ มีทั้งที่เป็นหลักธรรมแสดงวิธีการมองโลกแต่ละด้านและหลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการมองโลกแต่ละด้านนั้นๆ ผู้วิจัยแบ่งการศึกษาออกเป็นหมวดต่าง ๆ ดังนี้ (๑) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอัสสาหะ (๒) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอาทีนวะ และ (๓) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นนิสสรณะ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกที่เป็นอัสสาหะ

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอัสสาหะ จำแนกแสดงได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ และ (๒) หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ

๓.๑.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ

การมองโลกในลักษณะอัสสาหะมีหลักธรรมที่แสดงหลายอย่าง จึงเลือกวิจัยเฉพาะที่แสดงอย่างชัดเจน ๔ กลุ่ม คือ (๑) ความสุขในโลก (๒) สมบัติในโลก (๓) ประโยชน์ ๓ และ (๔) ความสุขของคฤหัสถ์

๑) ความสุขในโลก

ความสุขมีความสำคัญมากในทางพระพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า พุทธจริยธรรมไม่แยกต่างหากจากความสุข^๑ เริ่มแต่ขั้นต้น ในการทำความดีหรือกรรมดีทั่วไป ที่เรียกว่า “บุญ” มีพระพุทธพจน์ตรัสว่า “บุญเป็นชื่อของความสุข”^๒ ในการบำเพ็ญเพียรทางจิตหรือเจริญภาวนา ความสุขก็เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดสมาธิ ดังพระพุทธพจน์ตรัสว่า “ผู้มีสุข จิตย่อมตั้งมั่น

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานครบริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒๙.

^๒พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.

(เป็นสมาธิ)^๓ และเมื่อจิตเป็นสมาธิบรรลุฌานแล้ว ความสุขก็เป็นองค์ประกอบของฌานต่อไปอีก แสดงว่าความสุขมีความแตกต่างกันเป็นขั้นเป็นระดับ ดังนั้น พุทธปรัชญานั้นได้แบ่งความสุขในโลกออกเป็นระดับต่าง ๆ ดังนี้

๑.๑) กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ ความสุขโสมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ

๑.๒) ฌานสุข สุขเนื่องด้วยฌานหรือสุขเนื่องด้วยสมาบัติ ๘ แยกเป็น ๒ ระดับย่อย

ก. สุขในรูปฌาน หรือ สุขเนื่องด้วยรูปฌาน ๔

ข. สุขในอรูปฌาน หรือ สุขเนื่องด้วยอรูปฌาน ๔

๑.๓) นิโรธสมาบัติตีสสุข สุขเนื่องด้วยนิโรธสมาบัติ

สุขทั้งหมดนี้ ท่านยอมรับว่าเป็นความสุขทั้งนั้น หากแต่เป็นความสุขที่ดีกว่า ประณีต ลึกซึ้งยิ่งกว่ากันขึ้นไปตามลำดับขั้น เพราะความสุขขั้นต้น ๆ มีส่วนเสียหรือแ่งที่เป็นทุกข์แทรกอยู่ ด้วยมาก เมื่อเป็นสุขขั้นสูงขึ้นไป ก็ยิ่งประณีตบริสุทธิ์มากขึ้น^๔ ความสุขในโลกโดยทั่วไป มักจะเป็นเข้าใจกันว่า มีอยู่ในโลกมนุษย์และสวรรค์ ซึ่งอยู่ในขอบเขตของกามสุขเท่านั้น แต่ในพุทธปรัชญาให้ความหมายกว้างขวางทั้งโลกียสุขในทุกภพภูมิ หรือ มีขอบเขตไปทั้งกามโลก รูปโลก และอรูปโลก ไม่จำเพาะแต่สุคติบุคคล แม้แต่ทุคติบุคคลบางประเภท เช่น สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ก็สามารถที่จะมีความสุขในโลกได้ตามสมควรแก่อัตภาพของตน

๒) สมบัติในโลก ๓

สมบัติ เป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกแก่สัตว์โลกในสุคติภูมิ ในที่นี้แบ่งเป็นความสุข ๓ ระดับ ได้แก่ (๑) มนุษยสมบัติ (๒) สวรรคสมบัติ และ (๓) พรหมสมบัติ

๒.๑) มนุษยสมบัติ

สมบัติในโลกมนุษย์ เรียกว่า มนุษยสมบัติ ซึ่งมีสมบัติภายในและทรัพย์สินสมบัติภายนอก ซึ่งบุคคลผู้สูงเลิศประเสริฐสุดในโลกมนุษย์ทางฝ่ายคฤหัสถ์ ก็คือ พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด เพียบพร้อมด้วยโภคสมบัติทุกประการ และตามคติของพุทธปรัชญาถือว่า จะต้องเป็นผู้ทรงคุณธรรมอย่างสูงเยี่ยมด้วย โดยนัยนี้ พระเจ้าจักรพรรดิจึงนับว่าเป็นผู้มีความสุขมากที่สุด เหนือกว่ามนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้น เพื่อเปรียบเทียบกับความสุข

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๕๕/๓๒๙.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ๕๓๑.

ประเภทและระดับอื่น ๆ ให้เห็นลำดับขั้นของความประณีตของความสุขทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงทรงยกเอาความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิขึ้นมาบรรยายเป็นตัวอย่าง พระเจ้าจักรพรรดิตามอุดมคติ ทรงมีรัตนะ ๗ และฤทธิ์ ๔ ประการ รัตนะ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ว และบริณายกแก้ว ฤทธิ์ ๔ ประการ คือ พระรูปโฉมงาม พระชนมายุยืนยาว สุขภาพแข็งแรงและทรงเป็นที่รักของประชาราษฎร์^๕

๒.๒) สวรรคสมบัติ

สมบัติในสวรรค์หรือเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เรียกว่า สวรรคสมบัติ หรือ เทวสมบัติ แต่ละระดับชั้นก็จะมีความสุขประณีตขึ้นไปตามลำดับทั้งอายุ วรรณะ อำนาจ เป็นต้น ความสุขในฉกามาจรสวรรค์ นี้มี ๑๐ อย่าง คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์^๖

๒.๓) พรหมสมบัติ

สมบัติในพรหมโลก ๒๐ ชั้น เรียกว่า พรหมสมบัติ แต่ละระดับชั้นก็จะมีความสุขประณีตขึ้นไปตามลำดับทั้งอายุ วรรณะ เป็นต้น โดยเฉพาะอำนาจของฌานสมาธิที่ความแตกต่างกันอย่างชัดเจน

สมบัติในโลกทั้ง ๓ สามารถอำนวยการความสุข แก่หมู่สัตว์ที่ไปปฏิสนธิในสุคติภูมิเหล่านั้น ที่ละเอียดประณีตกว่ากันมาก แต่ก็ยังจัดอยู่ในขอบเขตของโลกียสมบัติเท่านั้น ไม่มีความมั่นคงยั่งยืนแต่อย่างใด

๓) ประโยชน์

ประโยชน์ของชีวิตในพุทธปรัชญา ประโยชน์ของชีวิตในพุทธปรัชญา มี ๓ ประการ คือ ประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่นและประโยชน์เพื่อส่วนรวมกันในสังคม ดังนี้

(๑) ประโยชน์เพื่อตนเอง “อัตตัตถะ” เป็นกรอบที่ดำเนินชีวิตเพื่อตนเอง ที่เรียกว่า ประโยชน์ส่วนตน^๗ เป็นการดำเนินชีวิตเพื่อหวังประโยชน์ในส่วนตัว ได้อาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คือ การที่พัฒนาชีวิตของตนให้ประสบความสำเร็จแล้วจึงชักนำพาชีวิตผู้อื่นให้ประสบความสำเร็จตาม

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** หน้า ๕๓๓.

^๖ ดูรายละเอียดใน อภ.อภฺรสุก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๔/๑๕๗.

(๒) ประโยชน์เพื่อผู้อื่น “ปรัตถะ” เป็นกรอบในการดำเนินชีวิตเพื่อ การช่วยเหลือผู้อื่นที่เรียกว่า “ปรัตถะ ประโยชน์แก่ผู้อื่น”^{๔๖} หลักธรรมข้อนี้เป็นข้อที่เกี่ยวกับ ความเมตตาผู้อื่น โดยการแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ด้วยความเมตตา ซึ่งเป็นการช่วยเหลือบุคคลอื่นนั้นมีการช่วยเหลือด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญาและกำลังทรัพย์ เพื่อให้ผู้อื่นจะได้ใช้สอยให้เกิดประโยชน์เพื่อช่วยเหลือสังคมหรือการให้ประโยชน์ แก่ผู้อื่นเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา

(๓) ประโยชน์ร่วมกันในสังคม “อุภยัตถะ” เป็นกรอบในการดำเนินชีวิตเพื่อ ส่วนรวม ที่เรียกว่า “อุภยัตถะ ประโยชน์สุขร่วมกัน”^{๔๗} เป็นการสร้างความดีงามของชุมชนหรือสังคม รวมถึงสภาวะปัจจัยในสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่ทำให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ถนน สิ่งเหล่านี้เป็นวัตถุที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ใช้สอยและเป็นของส่วนสาธารณประโยชน์ ส่วนการใช้ ประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบของนามธรรม มี ศีลธรรม จริยธรรมและหลักธรรมอื่นๆ ที่นำมาปรับใช้ และก่อให้เกิดประโยชน์ แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ

กรอบของชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาอัตถะหรือประโยชน์ ๓ ประการนี้ เป็นหลักการ ประพฤติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันของคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปจึงจะทำให้เกิดประโยชน์เพื่อตน เพื่อคนอื่นและร่วมกัน มีหลักธรรมหรือกรอบในการดำเนินชีวิตที่ทำให้ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่ง เป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบของรูปธรรมและนามธรรมไม่มีคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของแต่ เป็นเจ้าของร่วมกันทั้งหมดในสังคม จึงอยู่ร่วมกันในโลกอย่างมีความสุขได้

๔) สุขของคฤหัสถ์ ๔

การมองโลกในด้านที่เป็นความสุขของคฤหัสถ์นั้น ในการดำเนิน ชีวิตประจำวันต้องใช้ทรัพย์ สำหรับทรัพย์นั้น หมายถึง ทรัพย์สินภายนอก เป็นสิ่ง ที่มีคุณค่าและมีประโยชน์สำหรับชีวิตของผู้ครองเรือนทั่วไป เพราะจะต้องมีไว้เพื่อเป็นเครื่องมือดำเนินชีวิตอยู่ใน สังคม เป็นสิ่งที่มีค่านอกตัว ขึ้นอยู่กับการให้ค่าในแต่ละสังคม เพราะมนุษย์ในแต่ละสังคมเป็นผู้ กำหนดคุณค่าให้แก่ทรัพย์ภายนอก โดยเฉพาะทรัพย์ประเภท เงินตราที่เป็นเครื่องมือใน การแลกเปลี่ยนซื้อขายสิ่งของตามระบบเศรษฐกิจ คุณค่าของทรัพย์ประเภทเงินมี ความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่มีความมั่นคงแน่นอน เพราะฉะนั้น เงินเป็นจุดหมายของ

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๑๙๘.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๖/๑๙๘.

การกระทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจ เพราะการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดล้วนเปลี่ยนรูปเป็นเงินได้ทั้งนั้น หลังจากนั้น ตัวเงินเองก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นวัตถุอื่น ๆ ได้สารพัด เช่น เงินที่ได้จากการขายปลา ร้า สามารถนำไปซื้อน้ำหอมได้ และคุณค่าของเงินก็ได้เปลี่ยนไปตามยุคสมัย^{๑๑} ทรัพย์ภายนอกนั้นทำให้มนุษย์ได้รับความสุขในระดับหนึ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงแก่ อนาถปิณฑิกเศรษฐีให้เห็นความสุข ๔ ประการ ซึ่งคุณุสถ์บริโศคกามจะได้รับตามกาล เรียกว่า สุขของคฤหัสถ์ หรือ คิหิสุข หรือ กามโภคิสุข ๔ คฤหัสถ์ที่ดำเนินชีวิตเป็นผู้ครองเรือนเป็นปกติ มีความสุขอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑) อตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ สุขเกิดจากมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ คือ ความภูมิใจ เฝืออิมใจ ว่าตนโศคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม หรือมีทรัพย์สมบัติเพียงพอที่ตนหามาได้ด้วยวิธีสุจริต

๒) โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ได้อย่างอิสระ คือ ความภูมิใจ เฝืออิมใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เพื่อตนเอง เพื่อครอบครัว เพื่อเพื่อนฝูง เพื่อญาติ ๆ และเพื่อทำบุญกุศลเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์

๓) อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เฝืออิมใจว่า ตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔) อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ มีชีวิตบริสุทธิ์ คือ ความภูมิใจ เฝืออิมใจ ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่ประกอบความชั่วทั้งทางความคิด ทางวาจา และทางกาย ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ดิเตือนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชชสุข มีค่ามากที่สุด ^{๑๑} พระพุทธเจ้า ทรงถือว่า สวัสดิภาพทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขให้มนุษย์มีความสุขได้ แต่พระองค์ก็ไม่ทรงยอมรับว่าเป็นความก้าวหน้าที่จริงแท้ ถ้าเป็นเพียงความก้าวหน้าทางด้านวัตถุที่ปราศจากรากฐานทางด้านจิตใจ และ ศีลธรรม ขณะที่กระตุ้นให้ความก้าวหน้าทางวัตถุนั้นพระพุทธศาสนาก็ย้ำเน้นในด้านพัฒนาคุณลักษณะทางด้านศีลธรรมและจิตใจ เพื่อให้สังคมมีความสุข มีความสงบและเป็นที่ยพอใจของคนในสังคม^{๑๒}

^{๑๑}สุวรรณา สถาานันท์ , เงินกับศาสนา เทพพุทธแห่งยุคสมัย , (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๑}อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๖๒/๙๐.

^{๑๒}ชูศักดิ์ ทัพย์เกษร และคณะ , พระพุทธเจ้าสอนอะไร , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

๓.๑.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอัสสาทะ

การมองโลกในลักษณะอัสสาทะมีหลักธรรมหลายอย่างที่ส่งเสริมทำให้เข้าถึงความสุข ได้สมบัติ เข้าถึงประโยชน์ทั้งตนเองทั้งผู้อื่น จึงเลือกเฉพาะที่แสดงการส่งเสริมอย่างชัดเจน ๕ กลุ่ม คือ (๑) บุญกิริยาวัตถุ (๒) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (๓) พรหมวิหาร ๔ (๔) สังคหวัตถุ ๔ และ (๕) สุขของคฤหัสถ์ ๔

๑) บุญกิริยาวัตถุ ๓

หลักบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิด ความสงบ สุขในครอบครัวและสังคม ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของชาวพุทธศาสนิกชนและที่ ส่วนใหญ่มีความสุขเพราะได้ยึดหลักของบุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง ดังนี้

(๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการสละทรัพย์และสิ่งของเพื่อช่วยคนอื่นที่มีความขาดแคลนในเรื่องปัจจัยเพื่อการดำเนินชีวิตและช่วยเหลือสา ธารณประโยชน์ เป็นการสละ ความตระหนี่

(๒) สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักของศีล ซึ่งเป็นการอบรม กายและวาจา ให้มีความสงบเรียบร้อย เว้นจากการทำผิดทางกายและวาจา มีเว้นจากการฆ่าสัตว์ และการพูดคำเท็จ เป็นต้น

(๓) ภวานามัย บุญสำเร็จด้วยการอบรมและเจริญกรรม ฐานหรือที่เรียกอีกอย่าง หนึ่งว่า “การลงมือประพฤติปฏิบัติในในกิจการงาน ฯ” และมีการพัฒนากายและวาจาและการงาน นั้น ๆ ให้ดีขึ้น เช่น การลงมือให้ทานหรือการลงมือทำงานและพัฒนางานให้มันดีขึ้นตามลำดับไป เป็นต้น^{๑๓}

บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา ซึ่งเป็น หลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความสุขในระดับต่างๆ เช่น ทานและศีล ทำให้เข้าถึงความสุข ภavana ทำให้เข้าถึงฉานสุขทั้งที่เป็นรูปฉานและอรุณฉาน

๒) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔

ทิฏฐธัมมิกัตถะ เป็นการ ดำเนินชีวิตเพื่อให้บรรลุจุดหมายขั้นต้นที่สามารถ มองเห็นด้วยตาได้ ซึ่งเรียกว่า “ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบันที่ประกอบไปด้วย การทำให้

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๙๓.

ตนเองมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ”^{๑๔} ด้วยการรักษาร่างกายและจิตใจ ให้มีความสมบูรณ์ การประกอบอาชีพที่มีความสุขจิตและทรัพย์สินสมบัติที่ได้มาก็มีความสุขจิตเช่นกันพร้อมทั้งสามารถพึ่งตนเองได้ การสร้างสถานภาพของตนเอง ให้ดีโดยมีกายสุขจิต วชิรสุขจิตและมโนสุขจิต ก็จะทำให้มียศ มีเกียรติ มีไมตรีจากมิตรรอบข้างและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม นอกจากนี้ยังทำให้ครอบครัวมีความสุข ทำให้วงศ์ตระกูลของตนเป็นที่น่านับถือของคนทั่วไปที่ได้คบหา “ทิวสุธรรมิกัตถะ จึงเป็นกรอบของการดำเนินชีวิต เพื่อที่จะทำให้เกิดประโยชน์ในขั้นที่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่าหรือขั้นที่มองเห็น ”^{๑๕} โดยอาศัยหลักธรรมที่เป็นกุศลเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เช่น การละความชั่วทั้งปวง การทำความดีทั้งปวงและการทำจิตใจให้ผ่องใส จึงจะทำให้เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมและทำให้วงศ์ตระกูลเป็นที่น่านับถือของคนทั้งหลาย

ทิวสุธรรมิกัตถธรรม ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขเบื้องต้น ”^{๑๖} พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักธรรมดังกล่าวในทิวสุธรรมิกัตถธรรม ๔ ประการคือ

- ๒.๑) อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น)
- ๒.๒) อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา)
- ๒.๓) กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี)
- ๒.๔) สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม)^{๑๗}

หลักการใช้ชีวิตทั้ง ๔ ประการนี้ เมื่อมีอยู่ในคนใด คนนั้นย่อมแก้ปัญหาความยากจนของตนได้ ซึ่งจะทำให้เข้าถึงประโยชน์สุขในปัจจุบัน ไม่มีหนี้ให้ทุกชั่ววัน ดำรงชีวิตได้อย่างเป็นสุขตามอัตภาพของตน จึงนับว่า เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการมองโลกในลักษณะอัสสาทะอย่างชัดเจน

^{๑๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๒/๑๙๔.

^{๑๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑.

^{๑๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๖.

^{๑๗} อ.อ.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

๓) พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม^{๑๔} พรหมวิหาร ๔ หมายถึง ธรรมเป็นอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐหลัก ความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติจึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ อันจะทำให้ความยุติธรรม สันติสุขในสังคมโลกมนุษย์ มี ๔ ประการ คือ

๓.๑) เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุขมีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๓.๒) กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓.๓) มุทิตา ได้แก่ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุขเจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

๓.๔) อุเบกขา ได้แก่ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายทำแล้วอันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติตามธรรม รวมทั้งรู้จักความสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมควรกับความรับผิดชอบของตน^{๑๕}

พระพุทธโสมภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงพรหมวิหาร ๔ ในหนังสือมณีแห่งปัญญา ตอนคุณธรรมสำหรับนักบริหาร สามารถสรุปความได้ว่า นักบริหารต้องมีพรหมวิหารธรรม คือ ธรรมสำหรับผู้ใหญ่ ๔ ประการ เพราะเมตตาจะทำให้นักบริหารรู้จักมองแง่ดีของเพื่อนร่วมงาน และจดจำไว้เพื่อจะได้ใช้คนให้เหมาะสมกับลักษณะที่ดีของเขา กรุณาจะทำให้นักบริหารเปิดใจกว้างรับฟังปัญหาของคนอื่น มุทิตาทำให้นักบริหารส่งเสริมให้คนทำงานมีโอกาสพัฒนาความรู้

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๔/๒๒๕.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

ความสามารถจนได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น และอุเบกขาจะทำให้ผู้บริหารมีความยุติธรรมในการให้รางวัลและลงโทษ โดยรู้เท่าทันคนร่วมงานทุกคน^{๒๐}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงพรหมวิหาร ๔ เป็นธรรมหมวดที่เกี่ยวกับระบบน้ำใจมี ๔ ข้อ ต้องปฏิบัติทั้งหมด แปลว่า ธรรมประจำใจของพรหม ๔ ประการ ซึ่งพรหม คือ มนุษย์ในฐานะเป็นผู้ที่ร่วมสร้างสรรค์อภิบาลบำรุงโลกหรือสังคมให้ดำรงอยู่ได้ด้วยดี โดยมีคุณสมบัติประจำใจสี่ประการที่เรียกว่า พรหมวิหาร ซึ่งจะต้องใช้ต่อเพื่อนมนุษย์ ให้ถูกต้องตามสถานการณ์ที่เขาประสบ และมีความหมายสอดคล้องกับสถานการณ์ที่ต้องใช้^{๒๑}

พรหมวิหาร ๔ จึงเป็นคุณธรรมของผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ และญาติผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้การอบรมสั่งสอน ชี้นำบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่งเป็นผู้น้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการะรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน ทำให้ความสัมพันธ์ในสังคมเป็นไปอย่างผูกพันกลมเกลียวด้วยสายใยแห่งความรัก ร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งที่จะอำนวยให้เกิดความสุขในโลกนี้ และอำนาจของพรหมวิหารสมาธิยังนำไปถึงความสุขในพรหมสมบัติ ณ พรหมโลกในชาติต่อไปได้ด้วย

๔) สังคหวัตถุ ๔

ในการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น มนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนาเป็นที่รักของคนรอบข้าง เป็นที่ยอมรับนับถือของทุก ๆ คน และปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟังคำยกย่องสรรเสริญ มากกว่าเสียงนินทาว่าร้ายพระพุทธรองค์ได้ทรงสอนวิธีที่จะทำตนให้เป็นที่รักของสังคมนั้น ขั้นแรกให้ปรับที่ตัวของเราเองก่อน คือ ต้องทำตัวเราให้เป็นคนน่ารักเสียก่อน โดยการปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจคนผูกใจคนและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมที่ทำให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นการปลูกไมตรี เต็มน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของสังคหวัตถุ ๔ ไว้ดังนี้

^{๒๐}พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศาสตราจารย์พิเศษ, มณีแห่งปัญญา (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันบรรลือธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๔๓-๔๕.

^{๒๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑-๒๔.

คุณ โทซันท์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า เป็นหลักผูกใจคน เป็นเหมือนมนต์รัก มนต์เสน่ห์หา เมตตา มหานิยม^{๒๒} เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวคือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี^{๒๓} เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกัน อันเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน^{๒๔} เป็นธรรมเครื่องผูกมัดน้ำใจ^{๒๕}

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า เป็นหลักการสงเคราะห์ หรือเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี^{๒๖} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า เมื่อทุกคนต่างประพฤตีสังคหวัตถุทั่วถึงกันแล้ว หมายความว่าแต่เฉพาะคน เฉพาะครอบครัว จะรักใคร่นับถืออยู่เป็นสุขสบายเลย ถึงคนทั้งหมู่บ้าน ทั้งเมือง ทั้งประเทศ ทั้งโลก ก็ต้องอยู่เป็นสุขสบายตลอดไปเหมือนกัน เพราะฉะนั้นท่านจึงว่าสังคหวัตถุทั้ง ๔ อย่าง เป็นคุณสำหรับยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้อื่นให้รักใคร่นับถือช่วยเหลือกัน อย่างวิเศษแท้^{๒๗}

สังคหวัตถุ ๔ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ มี ๔ อย่าง ได้แก่

๔.๑) การให้ทาน ได้แก่ การรู้จักแบ่งปันและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นซึ่งประสบกับความยากลำบาก และเป็นการเพื่อขจัดความตระหนี่ที่มีในตน การบริจาคทานแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล ย่อมมีอานิสงส์ทำให้มีความสุขใจที่ได้กระทำลงไป ทานในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๔.๑.๑) อามิสทาน หมายถึง การรู้จักให้วัตถุสิ่งของต่างๆหรือทรัพย์สินเงินทองภายนอก เพราะจิตใจของผู้ใดที่เป็นลักษณะแบบนิรามิสสุข ย่อมเกิดความสงสารอยากให้เขาพ้นทุกข์ จึงได้บริจาคสิ่งของต่างๆให้แก่ผู้ที่ขาดแคลนกว่าเรา เป็นการสร้างบุญกุศล บารมีของตน ยิ่งๆ ขึ้นไปด้วย

^{๒๒} คุณ โทซันท์, **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕- ๒๘.

^{๒๓} ปรีชา นันทาภิวฒน์ น.อ.(พิเศษ), **พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๓.

^{๒๔} บุญศิริ ชวลิตธำรง, **ธรรมโอสถ**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓-๓๑.

^{๒๕} อุดม เขยกีวงศ์ และ กนิษฐาณ แบนสุวรรณ, **พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๕.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, หน้า ๑๑.

^{๒๗} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน), **สังคหวัตถุ ๔**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕๓.

๔.๑.๒) ธรรมทาน หมายถึง การให้ในส่วนของจิตใจ^{๒๘} เช่น การให้ธรรมะ การให้ความถูกต้องดีงาม แนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ดังบาลีที่กล่าวไว้ว่า (สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ) การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง^{๒๙}

๔.๑.๓) อภัยทาน หมายถึง การรู้จักให้อภัย ยกเว้นการประทุษร้าย หรือ เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีชีวิตอยู่ร่วมกันโดยไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีอคติต่อกัน มีจิตคิดเมตตาทั้ง มนุษย์และสัตว์ หากผิดพลาดก็ไม่ถือโทษโกรธตอบ^{๓๐}

๔.๒) ปิยวาจา ได้แก่ ทำให้การพูดจาอ่อนหวาน น่าฟัง อันเป็นประโยชน์ต่อตน และผู้อื่น และการพูดส่วนใหญ่เป็นไปในทางที่จะสร้างความสามัคคี ในทางสร้างสรรค์และเป็นมิตร

๔.๓) อุตถจริยา ได้แก่ การประพฤติประโยชน์ คือ ความเพียรพยายามทางกาย ที่จะทำประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่คนอื่น^{๓๑} การได้ช่วยเหลือคนอื่นด้วยกำลังกายเพื่อหวังให้ผู้อื่นได้รับความ สุข โดยไม่คำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อยหรือหวังรางวัลตอบแทนแต่ประการใด

๔.๔) สมานัตตัตตา ได้แก่ การรู้จักวางตนให้เสมอต้นเสมอปลาย มั่นคง ไม่หลง ไปตามกระแสโลก^{๓๒}

สังคหัตถุ ๔ นับว่า เป็นเครื่องมือ หรือหลักธรรมที่ช่วยประสานคนหมู่มากให้อยู่ ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นเครื่องช่วยขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยความรัก สามารถนำไปใช้ได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับสังคมส่วนรวม เป็นธรรมอันจะก่อให้เกิดความ ผาสุกในสังคมโลกได้

๓.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกที่เป็นอาทีนวะ

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอาทีนวะ จำแนกแสดงได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ และ (๒) หลักธรรมที่ส่งเสริม การมองโลกในลักษณะอาทีนวะ

^{๒๘} อญ. ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗, อญ. ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๒๙} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๗๘, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

^{๓๐} ชุ.จริยา.อ. (บาลี) ๑/๓๕๒-๓๕๔, ชุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗/๓/๖๑๘.

^{๓๑} ที.ฎี. (ไทย) ๗/๒๑๐/๑๓๗.

^{๓๒} อญ.จตุทุก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒.

๓.๒.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ

การมองโลกในลักษณะอาทีนวะมีหลัก ๓ ประการที่แสดงหลายอย่าง จึงเลือกวิจัยเฉพาะที่แสดงอย่างชัดเจน ๔ กลุ่ม คือ (๑) อุปาทานชั้น ๕ (๒) ทุกขตา ๓ และ (๓) กามาทีนวกถา

๑) อุปาทานชั้น ๕

อุปาทานชั้น ๕ ความหมาย อุปาทาน หมายถึง การยึดมั่นถือมั่นโดยนึกรเอาเองว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ การนึกรเอาเองแล้วยึดมั่นถือมั่นว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ^{๓๓}

“คำว่าอุปาทาน แปลว่าความยึดถือ ถ้าตามตัวหนังสือจริงๆ ก็แปลว่าการเข้าไปถือเอา หรือการเข้าไปถือเอาหรือการเข้าไปทรงไว้เป็นต้น แต่โดยใจความแล้ว คือการเข้าไปยึดถือเอาด้วยกำลังจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นนั่นเอง”

ชั้น ๕ หรือ เบญจชั้น ๕ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นชีวิต^{๓๔}

๑.๑) รูปชั้น ๕ กอง รูป ส่วนที่เป็นรูป ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ

๑.๒) เวทนาชั้น ๕ กอง เวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ

๑.๓) สัญญาชั้น ๕ กอง สัญญา ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆได้ ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖ เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น

๑.๔) สังขารชั้น ๕ กอง สังขาร ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต

๑.๕) วิญญาณชั้น ๕ กอง วิญญาณ ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้ อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ ๖^{๓๕}

^{๓๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒, หน้า ๑๓๘๘.

^{๓๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด”, หน้า ๙๙.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

ชั้น ๕ นี้ ย่อมลงมาเป็น ๒ คือ นาม และ รูป รูปชั้นจัดเป็นรูป , ๔ ชั้นนี้นอกจากเป็นนามอีกอย่างหนึ่ง จัดเข้าในปรมัตถธรรม ๔ วิญญาณชั้นนี้เป็นจิต เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ และสังขารชั้น ๕ เป็น เจตสิก รูปชั้น เป็น รูป ส่วน นิพพาน เป็นชั้นวินิมุต คือ พ้นจากชั้น ๕

ชั้น ๕ กับอุปาทานชั้น ๕ ตาม ที่กล่าวมาแล้วในเรื่องการเกิดขึ้นของนามธรรม จากเริ่มต้นถึงสิ้นสุดเป็น เวทนา ความรู้สึก เป็นสุข เรียกว่า สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา หรือ เฉยๆ ไม่ยินดียินร้าย ฟังทราบ ว่า “เวทนา ” นี้ล้วนเป็น อุปาทาน ดังที่ พระธรรมปิฎก ได้กล่าวไว้ ดังนี้ “...ในพุทธพจน์ที่ทรงแสดงความหมายของอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ประมวลใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา มีข้อความที่น่าสังเกตเป็นพิเศษเกี่ยวกับชั้น ๕ ปรากฏอยู่ในอริยสัจข้อที่ ๑ คือข้อว่าด้วยทุกข์ ซึ่งในอริยสัจข้อที่ ๑ นั้น ตอนต้นพระพุทธเจ้า ทรงแสดงความหมายหรือคำจำกัดความของทุกข์ ด้วยวิธียกตัวอย่างเหตุการณ์ต่างๆ ที่มองเห็นได้ง่ายและมีอยู่เป็นสามัญในชีวิตของบุคคล ขึ้นแสดงว่า เป็นความทุกข์แต่ละอย่างๆ แต่ในตอนท้าย พระองค์ตรัสสรุปลงเป็นข้อเดียวว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย นี้คือทุกข์อริยสัจ ความ เกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรรณาสังโดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ พุทธพจน์นี้ นอกจากแสดงถึงฐานะของชั้น ๕ ในพุทธธรรมแล้ว ยังมีข้อสังเกตสำคัญ คือ ความหมายของทุกข์นั้น จำง่ายด้วยคำสรุปที่สั้นที่สุด ดว่า คือ อุปาทานชั้น ๕ หรือเบญจอุปาทานชั้นนั้น และ คำว่าชั้นนี้ในที่นี้ มี อุปาทาน นำหน้าด้วย...”

สรุป จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า “อุปาทาน ” เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นต่อเนื่องและมีความสัมพันธ์กับ “ชั้น ๕” เป็น “อุปาทานชั้น ๕” อุปาทานจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องจากชั้น ๕ เป็น อุปาทานชั้น ๕ และเป็นเหตุให้มนุษย์มีความทุกข์ และตามปกติ มนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะยึดถืออยู่เสมอว่า ตัวตนของตนมีอยู่ในรูป บ้างก็ยึดเอาจิตเป็นตัวตน คือ ทำอะไรตามใจ ยึดมั่นถือมั่นว่า ตนเองดีที่สุด ใหญ่สุด จะเอาอะไรต้องได้ ตามใจ โดยมีอำนาจของกิเลส และอุปาทานนำไปโดยไม่คำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้น

๒) ทุกขตา ๓

แนวคิดเรื่อง ทุกข์ ในพุทธปรัชญา ความหมาย ทุกข์ ตามรูปศัพท์แปลว่า ทนได้ยาก อันหมายถึง สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่ทนอยู่ได้ยาก จะดำรงอยู่ในสภาวะเดิมของมันได้ยาก เพราะมีอันจะต้องแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดาอีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ แปลว่า ขูดเสียดได้โดยยาก อันธรรมดาพื้นดินบุคคลจะขูดทำให้เป็นหลุมเป็นบ่อ หรือขูดที่สูงทำให้เสมอกับที่ต่ำได้ไม่ยาก แต่ทุกข์

ที่เกิดขึ้นที่ร่างกาย หรือที่จิตใจคนนั้นหลุดออกได้ยากยิ่งเราอาจมองเห็นสิ่งต่างๆ คงอยู่ในลักษณะเดิมของมัน เราอาจเห็นว่า สถานีรถไฟหัวลำโพงตั้งอยู่ที่ตรงนั้นมาเป็นเวลาหลายสิบปี มันยังอยู่ในที่เดิมไม่เคยย้ายไปอยู่ที่อื่น ข้อนั้นก็มีส่วนจริงตามที่ปรากฏ แต่เราเคยคิดใหม่ว่า สถานีรถไฟหัวลำโพงนั้น เมื่อก่อนเป็นของใหม่ แต่ปัจจุบันนี้เราจะเรียกสถานีรถไฟหัวลำโพงนั้นว่าเป็นของใหม่ไม่ได้อีกแล้ว เพราะทุกสิ่งมันเปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว อุปกรณ์บางอย่างของสถานีที่สร้างขึ้นในยุคแรกๆ พังไปหมดแล้วกลายเป็นดินเป็นอื่นไปแล้ว นั่นแหละคือความเปลี่ยนแปลง สิ่งต่างๆ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่ตลอดเวลา ไม่เคยหยุดนิ่ง ฉะนั้น การเกิดของสิ่งต่างๆ ก็คือการตายนั่นเองอีกอย่างหนึ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง ส่วนรูปธรรมคือร่างกายทุกส่วนก็ทนอยู่ได้ยาก ความทุกข์ที่ปรากฏแก่ร่างกายและจิตใจก็ทนได้ยาก และทั้งหลุดออกเสียก็ยาก ร่างกายมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ มีการถ่ายเทของเก่าออกไปรับของใหม่เข้ามา ของเก่าเสื่อมสลายกลายเป็นของปฏิภูลเปื่อยเน่ามีชีตา ชีหุ ชีไคล เป็นต้นอีกส่วนหนึ่งของมนุษย์ คือ ส่วนจิตใจ หรือส่วนที่เป็นฝ่ายนามธรรม ซึ่งมี การเกิดดับพร้อมกับเจตสิกธรรมและเกิดดับทุกขณะอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ จะทนอยู่โดยไม่เกิดดับเพียงหนึ่งนาทีก็ไม่ได้ เพราะมีธรรมดาเป็นเช่นนั้นมนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในโลก ต้องประสบกับความหนาว ความร้อน ความเจ็บไข้ความเสียใจ ทนต่อการเบียดเบียนที่มาจากสิ่งต่างๆ รอบตัว ตลอดไปถึงต้องทนต่อการบริหารกายเช่น การชำระทำความสะอาดที่ต้องทำอยู่ทุกวัน การบรรเทาความหิวกระหาย เมื่อรวมเข้าแล้วมนุษย์จำต้องประสบกับปัญหาทางด้าน การที่คนเราต้องทนต่อปัญหาอุปสรรคในการดำรงชีวิตรอบด้านเช่นนี้ จิตก็ต้องดิ้นรนกระสับกระส่าย เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์อันเป็นลักษณะหนึ่งซึ่งแสดงว่าทนอยู่ได้ยาก ฉะนั้น ทุกข์โดยความหมายที่แท้จริงก็คือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ในอนัตตลักษณะสูตร^{๓๖} พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”

พุทธปรัชญาจำแนกทุกข์ออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๒.๑) ทุกขทุกข์ตา ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์คือ ความทุกข์กายทุกข์ใจ ไม่สบาย เจ็บปวดเมื่อยขบ โศกเศร้า เป็นต้น อย่างที่เข้าใจกันโดยสามัญ ตรงตามชื่อตามสภาพ ที่เรียกกันว่า ทุกขเวทนา คือ ความทุกข์อย่างปกติที่เกิดขึ้น เมื่อประสบ อนุภูฏารมณ์หรือสิ่งกระทบกระทั่งทั้งปပ်คั้น

๒.๒) วิปริณามทุกข์ตา ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความผันแปรของสุข คือ ความสุขที่กลายเป็นความทุกข์หรือทำให้เกิดทุกข์เพราะความแปรปรวน

^{๓๖} วิ.มहा. (ไทย) ๔/๒๑/๒๖.

กลับกลายเป็นตัวเอง คือ ภาวะที่ตามปกติก็สบายดีเฉยอยู่ไม่รู้รู้สึกทุกข์อย่างใดเลย แต่ครั้งใดที่เสวยความสุขบางอย่าง พอสุขนั้นจางลงหรือหายไป ภาวะเดิมที่เคยรู้สึกสบายเป็นปกตินั้น กลับกลายเป็นทุกข์ไป เสมือนเป็นทุกข์แฝง ซึ่งจะแสดงตัวออกมาในทันทีที่ความสุขนั้นจืดจางหรือเลือนรางไป ยิ่งสุขมากขึ้นเท่าใดก็กลับกลายเป็นทุกข์รุนแรงมากขึ้นเท่านั้น เสมือนว่าทุกข์ที่แฝงขยายตัวตามขึ้นไป ถ้าความสุขนั้นไม่เกิดขึ้น ทุกข์เพราะสุขนั้นก็ไม่มีแม้เมื่อยังเสวยความสุขอยู่พอนี้ กว่าสุขนั้นอาจจะต้องสิ้นสุดไปก็ทุกข์ด้วยหวาดกังวล ใจหายไหวหวั่น ครั้นเวลาแห่งความสุขผ่านไปแล้ว ก็หวนระลึกรู้ด้วยความละห้อยหาว่า เราเคยมีสุขอย่างนี้ บัดนี้ สุขนั้นไม่มีเสียแล้วหนอ)

๒.๓) สังขารทุกข์ตา ทุกข์ตามสภาพสังขาร คือ สภาพของตัวสังขารเอง หรือสิ่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ ชันธ์ ๕ (รวม มรรค ผล ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม) เป็นทุกข์ คือ เป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นด้วยปัจจัยที่ขัดแย้ง มีการเกิดขึ้น และการสลายหรือดับไป ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง อยู่ในกระแสแห่งเหตุปัจจัย จึงเป็นสภาพซึ่งพร้อมที่จะก่อให้เกิดทุกข์ แก่ผู้ไม่รู้เท่าทันต่อสภาพและกระแส ทั้งเข้าไปฝืนกระแสด้วยความอยากความยึดถืออย่างโง่ๆ จึงไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับและปฏิบัติต่อมันด้วยปัญญา^{๓๗}

สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง มีความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ สิ่งทั้งหมดจึงเป็นทุกข์ มีแต่ความเป็นทุกข์ นอกจากนี้ พุทธศาสนายังแสดงย่ำว่า ความเป็นทุกข์ที่ปรากฏในลักษณะความเปลี่ยนแปลงนี้ หมายถึง ความต้องทำลายไป ความสิ้นไป ความแตกดับไปของสิ่งทั้งหลาย เพราะสิ่งต่างๆ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลางและมีความดับไปในที่สุด ความเกิดจึงหมายถึง ความดับ ความเกิดแล้วมีการดับจึงทำให้เห็นถึงวงจรชีวิตที่มีแต่ทุกข์โทษสารพัดชนิด แสดงความเป็นอาที่นวะได้อย่างชัดเจน

๓) กามาทีนวกถา

คนเราทุกคน ตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดขึ้นมาก็เร้าร้องเรียกหาสิ่งที่ต้องการจากพ่อแม่ อาที นมแม่ ผ้าอ้อม เปล บ้าน ยาแก้ไข้และวัคซีนแก้ไข้โรค จัดเป็นหมวดหมู่ว่า ปัจจัย ๔ ต่อเนื่องจากวัยเยาว์มาแล้ว เมื่อเติบโตใหญ่ดูแลตัวเองได้ ก็ประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงกายเลี้ยงใจด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน แสวงหาสิ่งของจำเป็นจนถึงบำรุงบำเรอตนให้สะดวก สุข สบาย ยิ่งขึ้นตามลำดับ ตามกระแสนิยม อาที โทรศัพท์เคลื่อนที่ รถยนต์ เค รื่องประดับ อาหารรสเลิศ ฯลฯ จะสังเกตได้ว่า ความอยากมี อยากได้ของเรานั้นไม่มีที่สิ้นสุด เป็นส่วนเกิน เกินกว่าคุณค่าของชีวิต

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๗.

หนึ่งๆ ที่จะต้องใช้สอย ไม่เพียงวัตถุเท่านั้น แต่สิ่งสมซึ่ง โลกะ โทสะ โมหะ เข้าอีกด้วย ชีวิตจึงเต็มไปด้วยความรุกรุงรัง ยิ่งสิ่งสม ยิ่งหนัก ยิ่งคับ ยิ่งแคบ ยิ่งทุกข์มาก ยิ่งห่างไกลความสุข

สำหรับสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นมีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์ แต่ก็มีโทษเช่นเดียวกัน ในพุทธปรัชญานั้นได้กล่าวโทษของสิ่งเหล่านี้ ซึ่งสรุปโทษของกามคุณ ออกเป็น ๒ ประการ คือ

๓.๑) โทษตามกฎสภาวะธรรมชาติ แะ ม้กามคุณเหล่านั้นจะมีประโยชน์ต่อชีวิตมากมาย สามารถให้ความสุขได้ แต่โทษของกามคุณนั้น คือ โทษที่เกิดจากลักษณะที่แท้จริงของสรรพสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะในฐานะที่จัดเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา (สังขตะ) ประกอบรวมกันเข้าหลายสิ่งหลายอย่าง เรียกว่า “สังขาร” มีลักษณะเกิดขึ้น เสื่อมไป เมื่อยังดำรงอยู่ก็เปลี่ยนแปลงไป “อุปฺปาโท ปญฺญาติ วโย ปญฺญาติ ลฺลิตฺตสฺส อญฺญตฺตํ ปญฺญาติ ฯ”^{๓๘} เพราะสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ในกฎธรรมชาติที่แน่นอน (ธัมมเนียมตา) กล่าวคือ เป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่คงที่ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง ดังคำสอนที่ว่า “สังขารทังปวงไม่เที่ยง ... สังขารทังปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทังปวงเป็นอนัตตา...” “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ... สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ... สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ”^{๓๙} โทษของสิ่งเหล่านี้เกี่ยวเนื่องกับกาม ที่เป็นของไม่เที่ยง ขาดแก่นสาร ไม่แท้จริง เป็นสิ่งที่ต้องเลือนหายเป็นธรรมดา “กามา หิ ฆนฺเต อนิจฺจา ตฺจฺจฺจ มุสา โมสธมฺมาติฯ”^{๔๐} โทษเหล่านี้ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงอันเป็นปัจจัยให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์ที่ไม่รู้เท่าทันความจริง มีความยึดมั่นในทรัพย์สิน เมื่อเกิดการสูญเสียเปลี่ยนแปลงไป โดยไม่ทันตั้งตัว ก็ย่อมเกิดความทุกข์ใจได้

๓.๒) โทษในฐานะเป็นปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดอกุศลภายใน เพราะความหลงใหล ยึดมั่นถือมั่นทำให้มนุษย์ไม่อาจยกระดับจิตของตนเองไม่หลุดพ้นจากความสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่เต็มไปด้วยความคับแคบ ความทุกข์มากมาย เป็นปัจจัยให้มนุษย์จำนวนไม่น้อยเกิดอกุศลขึ้นในจิตใจ ทำให้เกิดความมัวเมาจนถึงประทุพติผิดในศีลธรรม

โทษของกามคุณอารมณ์ในหลักธรรมนี้ มีความชัดเจนมาก แสดงถึงการมองโลกที่เป็นอาทีนวะ หรือ ทุกข์โทษ ได้อย่างละเอียดที่สุด

^{๓๘} อจ.ติก.(บาลี) ๒๐/๒๗/๑๔๖.

^{๓๙} อจ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘-๒๗๙.

^{๔๐} อจ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๔๖/๖๕-๖๖.

๓.๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ

การมองโลกในลักษณะ อาทีนวะ มีหลักธรรมหลายอย่างที่ส่งเสริมทำให้เข้าถึง การมองเห็นทุกข์โทษ ไม่น่ายินดีของโลก จึงนำเสนอเฉพาะที่มีความชัดเจน ๓ ประเภท คือ (๑) อินทริยสังวร (๒) มรณานุสสติ และ (๓) สันโดษ

๑) อินทริยสังวร

อินทริยสังวร แปลตามแบบว่า การสำรวมอินทริย์ หมายถึงการใช้อินทริย์ เช่น ตาหู ใจ อารมณ์ มีให้ถูกความโลภ ความโกรธ ความแค้นเคือง ความหลง ความริษยา เป็นต้น เข้ามาครอบงำ แต่ใช้ให้เป็น ให้ ได้ประโยชน์ โดยเฉพาะให้เกิดปัญญา รู้ความจริง และได้ข้อมูล ข่าวสารที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ต่าง ๆ ต่อไป

โดยสรุป อินทริย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ใจ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

ก. หน้าที รู้ คือรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เช่น ตาหู รู้ว่าเป็นอะไร ว่าเป็นนาฬิกา เป็น กล้องถ่ายรูป เป็นดอกไม้ ใบไม้สีเขียว สีแดง สีเหลือง รูปร่างยาวสั้น ใหญ่เล็ก หูได้ยินเสียงว่า ดัง เบา เป็นถ้อยคำสื่อสารว่าอย่างไร เป็นต้น

ข. หน้าที รู้สึก หรือรับความรู้สึก พร้อมกับรับรู้ข้อมูลเราก็มีความรู้สึกด้วย บางทีตัวเด่นกลับเป็น ความรู้สึก เช่น เห็นแล้วรู้สึกสบายหรือไม่สบาย ถูกตาไม่ถูกตา สวยหรือน่าเกลียด ถูกหูไม่ถูกหู เสียงนุ่มนวลไพเราะหรือดังแสบแก้วหูรำคาญ เป็นต้น

หน้าที่ด้านรู้ เรียกว่าด้านเรียนรู้ หรือ ศึกษา

หน้าที่ด้านรู้สึก เรียกว่าด้านเสพ

พูดสั้นๆว่า อินทริย์ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ ศึกษา กับ เสพ ถ้า จะให้ชีวิตของเราพัฒนา จะต้องใช้อินทริย์เพื่อรู้หรือศึกษาให้มาก มนุษย์ที่ไม่พัฒนา จะใช้อินทริย์เพื่อเสพความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ บางทีแทบไม่ใช้เพื่อการศึกษาเลย เมื่อมุ่งแต่จะหาเสพความรู้สึกที่ถูกหู ถูกตา สวยงาม สนุกสนานบันเทิง เป็นต้น ชีวิตก็วนเวียนอยู่กับการวิ่งไล่หาสิ่งที่ชอบใจ และดิ้นรนหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ชอบใจ วนเวียนอยู่แค่ความชอบใจ-ไม่ชอบใจ รัก-ชัง ตีใจ-เกลียดกลัว หลงใหล-เบื่อหน่าย แล้วก็ฝากความสุขความทุกข์ของตนไว้ให้ขึ้นกับสิ่งเสพบริโภค ซึ่งเวลาผ่านไป ชีวิตที่ไม่ได้ฝึกฝนพัฒนา ก็ตกต่ำด้อยค่า และไม่มีอะไรที่จะให้แก่โลกนี้ หรือแก่สังคม ถ้า ไม่มัวหลงติดอยู่กับการหาเสพ ความรู้สึก ที่เป็นได้แค่กับบริโภค แต่รู้จักใช้อินทริย์เพื่อศึกษา สนองความต้องการรู้หรือความใฝ่รู้ ก็จะใช้ตา หู เป็นต้น ไปในทางการเรียนรู้ และจะพัฒนาไปเรื่อยๆปัญญาจะเจริญออกงาม ความใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์จะเกิดขึ้น กลายเป็นนักผลิตนักสร้างสรรค์และจะได้พบกับความสุขอย่างใหม่ๆ

ที่พัฒนาขยาย ขอบเขตและประณีตยิ่งขึ้น พร้อมกับความรู้ใฝ่สร้างสรรค์ที่ก้าวหน้าไป เป็นผู้มีชีวิตที่ดีงาม และมีคุณค่าแก่สังคม...”

๒) อภินิหารปัจเจกชน ๕

อภินิหารปัจเจกชน ๕ ตามทรรคนะพุทธปรัชญา ชะตากรรมของชีวิตหรือ กฎธรรมชาติชีวิตหรือกฎธรรมชาติของชีวิตนั้นมี ๕ อย่าง คือ ชีวิตต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจต้องรับผลของกรรมเป็นไปตามหลักในอภินิหารปัจเจกชน ๕ อย่าง คือ

๒.๑) ชราวมุมตา เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒.๒) พยาธิมุมตา เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้

๒.๓) มรณมุมนตา เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๒.๔) ปิยวินาภาวตา เราต้องพลัดพรากจากของรัก ของชอบใจทั้งสิ้น

๒.๕) กम्मสุสกตา เรามีกรรมเป็นของตน เรามีกรรมเป็นทายาท (เป็นมรดก) เรามีกรรมเป็นกำเนิดเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่อาศัย เราทำกรรมดีจักได้ผลดี เราทำกรรมชั่วจะได้ผลชั่ว^{๔๐}

พุทธปรัชญาสอน ให้มนุษย์รู้จักชีวิตตนเองก่อน แล้ว ก็ยอมรับผู้อื่นได้โดยอัตโนมัติ ตามทรรคนะพุทธปรัชญา ถือว่า ชีวิตมนุษย์ไม่ได้ดำเนินไปอย่างเลื่อนลอยไม่มีกฎเกณฑ์อะไร แต่ดำเนินอย่างมีระเบียบและตามกฎเกณฑ์ที่แน่นอนของหลักธรรมหรือกฎแห่งกรรม

การพิจารณาอภินิหารปัจเจกชนเป็นประจำด้วยสติสัมปชัญญะย่อมทำให้เห็นทุกขโทษของโลก คือ รูปนามขันธ ๕ อัตภาพของตนเองและผู้อื่น จึงได้กล่าวว่า เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการมองโลก คือ อุบาทวนขันธในลักษณะอาทีนวะ หรือ ทุกขตาอย่างชัดเจน จนเกิดการเบื่อหน่ายในโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โทษภัยของกามคุณอารมณ์

๒) มรณานุสสติ

มรณานุสสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท เป็นการระลึกถึงความตายว่า มนุษย์เกิดมาจะต้องมี ความตายเป็นที่สุด

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้ นอกจากการเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นธรรมขั้นสูงสุด ในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้น จะต้องตายด้วยกันทุกคน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะทำให้มนุษย์เราไม่มีความประมาทในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้ชีวิตเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา^{๔๒}

๔) สันโดษ

ความหมายและความสำคัญของสันโดษ คำว่า “สันโดษ” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี สันโตส และบางแห่งใช้คำว่า สันตุฏฐิ ซึ่งมีศัพท์มาจากธาตุเดียวกัน คือ สัม+ตุส เขียนแบบสันสกฤตเป็น สันโตษะ แปลงเป็นภาษาไทยว่าสันโดษ แปลว่า ความเป็นบุคคลผู้มีความยินดีโดยสม่ำเสมอ หรือผู้สันโดษชื่อว่า สันตุฏฐิ^{๔๓}

ในคัมภีร์มังคลัตถปิณี ให้ความหมายว่า ความสันโดษ กล่าวคือ ความไม่โลภ ชื่อว่า สันตุฏฐิตา สันโดษ คือ ความไม่โลภ มีอย่างเดียวกันนั้น ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น โดยประเภทแห่งอารมณ์ย่อมเป็น ๔ อย่างด้วยอำนาจปัจจัย ๔ และ เป็น ๑๒ อย่างโดยประเภทแห่ง ๔ ติกะ(๓ หมวดๆ ละ ๔) เพราะทำวิภาคว่า สันโดษ ในปัจจัย ๔ ปัจจัยละ ๓ อย่าง ด้วยสามารถ ยถาลาภ สันโดษ ยถาผลสันโดษ และยถาสารูปสันโดษ เพราะเหตุนี้ ในอรรถกถาทั้งปวง พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าววว่า “สันโดษนั้นมี ๑๒ อย่าง”^{๔๔} พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ได้ให้ความหมายของสันโดษไว้ว่า ความยินดี ความพอใจความยินดีด้วยของตน ซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียร โดยชอบธรรม ความยินดีด้วยปัจจัย ๔ ตามที่มีตามที่ได้ ความรู้จักอิมรู้จักพอ^{๔๕} ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายคำว่า “สันโดษ” ไว้ว่า “ความยินดีหรือพอใจ เท่าที่ตนมีอยู่ หรือเป็นอยู่”^{๔๖}

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า ๒๔๖ - ๒๕๗.

^{๔๓} พระพุทธปิยะเถระ , รูปสิทธิปกรณ์นิติศาสตร์ภาษาบาลี , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒๒.

^{๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณี แปล เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๔๗.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ , พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๙.

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๑๖๖๖.

สันโดษมี ๓ อย่าง ดังนี้

๔.๑) ยถาลาภสันโดษ คือ ความยินดีตามที่ได้ หมายถึง ได้สิ่งใดมาด้วยความเพียรพยายามของตน โดยถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่ได้เดือดร้อนเพราะสิ่งที่ไม่ได้หมายความว่า เมื่อได้ทำอย่างเต็มที่แล้ว หากไม่ได้ตามที่ต้องการ ก็ไม่กระวนกระวาย ไม่วิ่งตามความอยาก ต้องระงับยับยั้งความอยากให้ได้ โดยให้นึกถึงข้อเท็จจริงว่า ไม่มีสิ่งใดสนองความต้องการแห่งจิตใจให้พอได้อย่างแท้จริง เหมือนไฟไม่อาจให้เต็มได้ด้วยเชื้อมหาสมุทรไม่อาจให้เต็มได้ด้วยน้ำ หรือ คนมักมากไม่อาจเต็มไปด้วยปัจจัยทั้งหลายนั่นเอง

๔.๒) ยถาผลสันโดษ คือ ความยินดีตามกำลังที่มีอยู่ หมายถึง มีความยินดีหรือพอใจเพียงพอกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังสติปัญญา และกำลังความสามารถของตน ไม่ควรให้น้อยหรือเกินขอบเขตกำลังเพราะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม คนแต่ละคนมีกำลังหรือความสามารถไม่เท่ากัน ดังนั้นจึงต้องรู้จักตนเอง อย่าสำคัญตนผิดและอย่าดูถูกตนเอง สิ่งที่คุณคิดพึงได้รับนั้นควรเหมาะสมแก่สมรรถภาพ และความสามารถของตน เช่น กรรมกรที่ขุดดินได้วันละ ๑ คิว ก็ควรได้ค่าแรงสำหรับดิน ๑ คิว จะให้ได้ค่าแรงเท่ากับคนที่ขุดได้วันละ ๕ คิว ย่อมไม่ได้ และมิได้บังคับว่าทุกคนขุดวันละ ๑ คิวก็พอ สันโดษมิได้สอนให้ทำงานหย่อนกว่าความสามารถที่มีอยู่ แต่ให้ทำงานเต็มความสามารถของแต่ละบุคคล ให้ยินดีในสิ่งที่ตนควรจะได้ตามความสามารถของตนเท่านั้นสันโดษข้อนี้เป็นการยืนยันว่าไม่ให้เป็นคนงอมืองอเท้า แต่ให้ทำงานหรือแสวงหาผลประโยชน์เต็มที่โดยให้ยินดีเท่าที่ตนเองมีความสามารถทำได้เท่านั้น

๔.๓) ยถาสารูปสันโดษ คือ ความยินดีตามสมควร หมายถึง มีความยินดีหรือ ความพอใจ ตามสมควรแก่ฐานะ ภาวะ และความเป็นอยู่ของตน เป็นที่รู้กันว่า คนเราย่อมมีฐานะ และความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน บุคคลในสังคมย่อมมีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน บางคนยากจน บางคนร่ำรวย การที่บุคคลพยายามขวนขวายเพื่อจะให้เป็นเรื่องที่ดี แต่ทั้งนี้ต้องรู้จักและตระหนักในความสามารถของตน ต้องพยายามขวนขวายเปลี่ยนแปลงฐานะ ภาวะและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นเท่าที่จะเป็นได้ ผู้ที่ขวนขวายในสิ่งที่ไปไม่ได้นั้นเรียกว่า ไม่สันโดษ สิ่งของใดๆ ก็ตามถ้าพิจารณาตามฐานะก็ดี พิจารณาตามสมรรถภาพก็ดี ประจักษ์แล้วว่า เมื่อตนมีได้เมื่อตนทำได้ แต่สิ่งนั้นเมื่อมีหรือทำไปแล้วทำให้ครอบครัวเสียเกียรติภูมิ เสียชื่อเสียง เสียศักดิ์ศรี บุคคลก็ไม่ควรยินดีในสิ่งเหล่านั้น เช่น ค่าของหนีภาษี หรือข้อราษฎร์บังหลวง แม้ว่าจะมีฐานะตำแหน่งหน้าที่เอื้ออำนวยมีความสามารถพอที่จะทำได้ก็ไม่สมควรทำไม่ยินดี เพราะเป็นหนทางนำมาซึ่งความเสื่อมเสียทั้งต่อตนเองและวงศ์ตระกูล

สันโดษจึงมีความหมายว่า ความยินดีพอใจด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหารเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย และยารักษาโรค ตลอดถึงเครื่องยังชีพอื่นๆ โดยพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนหลักสันโดษกับคน สองกลุ่ม คือ สันโดษสำหรับพระภิกษุ โดยทรงสอนให้เป็นผู้มีกน้อย เลี้ยงง่ายรู้จักประมาณ รู้จัก พอใจปัจจัย ๔ เพราะปัจจัยทั้ง ๔ ล้วนแล้วเป็นสังขารธรรมที่ต้องมีการแตกสลายย่อยยับไป การได้ปัจจัย ๔ มากมาก็เพียงเพื่อจะเกื้อกูลแก่ร่างกาย ยังอัตภาพให้ดำรงอยู่ได้ ถึงไม่ได้นำมาใช้ก็ มีการเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ ครั้นนำใช้ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การเสื่อมสลายเช่นเดียวกัน ดังนั้น ผู้มีความสันโดษ ย่อมเห็นทุกข์โทษของการสะสมปัจจัย ๔ เกินความจำเป็น จึงกล่าวได้ว่า ความสันโดษในปัจจัยทั้ง ๔ จะช่วยส่งเสริมให้เกิดการมองโลกในด้านอาทีนวะได้

๓.๓ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกที่เป็นนิสสรณะ

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นนิสสรณะ จำแนกแสดงได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ และ (๒) หลักธรรมที่ส่งเสริม การมองโลกในลักษณะนิสสรณะ

๓.๓.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ

การมองโลกในลักษณะนิสสรณะมีหลักธรรมที่แสดงหลายอย่าง จึงเลือกวิจยเฉพาะที่ แสดงอย่างชัดเจน ๓ กลุ่ม คือ (๑) เนกขัมมะ (๒) นิพพาน และ (๓) วิมุตติ ๕

๑) เนกขัมมะ

เนกขัมมะ คือ การออก ได้แก่ การออกจากกาม ไม่ติดอยู่ในกาม การอยู่ในที่ สงัด ความเป็นอิสระจากนิวรณ์ เครื่องกีดกันทั้งหมด เป็นความสุข ความสิ้นไปแห่งกิเลส จนถึง การออกบวช บทอุปมาเปรียบเทียบการออกบวช กับการออกจากเรือนจำว่า “มองเห็นเครื่องผูกพัน ทั้งหลายเกิดจากกามนั้นเหมือนอย่างเรือนจำ นักโทษที่อยู่ในเรือนจำ ย่อมไม่ต้องการอยู่ในเรือนจำ ย่อมปรารถนาที่จะออกจาก เรือนจำ ฉันท ก็ดี เมื่อยังอยู่ในกามโลกทั้งหลาย ก็ปรารถนาที่จะออก จากกามโลกเหมือนอย่างอยากออกจากเรือนจำ ฉันทนั้น^{๔๗}

^{๔๗} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, หน้า ๕๗.

ความหมายของการบวช พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า บวช การบวช เช่นบวช เป็นกิจที่ทำได้ยาก ถ้าให้ควบกับคำอุปสมบท บวช หมายความว่า การบวชเป็นสามเณร อุปสมบท หมายความว่า การบวชเป็นภิกษุ^{๔๘}

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้กล่าวถึง “เรื่องบวช” ไว้ในหนังสือ การบวชในพระพุทธศาสนา ท่านได้อธิบายว่า ศัพท์คำว่า บวช มาศัพท์บาลีว่า “ปพฺพชฺชา” (ซึ่งมาจาก ป + วช ธาตุ) หมายความว่า ออกหรือเว้นจากความประพฤติชั่ว ได้แก่การออกจากบ้านเรือน ไปหาที่สงัดที่ไกลออกจากบ้านเรือน เช่น ในป่า ทำที่พักพออาศัยอยู่ได้เช่น บรรณศาลา (ทับใบไม้) เพื่อทำ ความสงบระงับชั่วครวบ้าง ตลอดไปบ้าง ถือกันว่าเป็นการประกอบกรกุศลหรือบุญอย่าง สูง มีมาก่อนครั้งพระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้มานาน^{๔๙}

พุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า บวช เป็นภาษาไทย ซึ่งถอดรูปมาจากคำ ในภาษาบาลี ว่า ปพฺพชฺชา คำว่า ปพฺพชฺชา นี้มีรากศัพท์คือ ป + วช ; ป แปลว่า ทัว หรือสิ้นเชิง วช แปลว่า ไป หรือเว้น คำว่า ป + วช จึงแปลว่า ไปโดยสิ้นเชิง ที่ว่าไปโดยสิ้นเชิงนั้นหมายถึงไปจากความเป็น ฆราวาส คือ จากการครองเรือนไปสู่ความเป็นบรรพชิต คือเป็นผู้ไม่ครองเรือนโดยสิ้นเชิง โวหารที่สูงกว่านั้น ท่านเรียกว่าไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ซึ่งหมายความว่าละเสียจากวิสัยที่ชาวโลกเขามีกัน เป็นกัน โดยสิ้นเชิงนั่นเอง

ความหมายของการบวชในพุทธศาสนานี้ มีพุทธวจนะปรากฏอยู่ในจุฬัตถมหาสังขยสูตร ว่า “การบวช คือการปฏิบัติธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะ สูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด”^{๕๐}

ดังนั้น สรุปได้ว่า การบวช คือ การออกจากบ้านเรือนไปปฏิบัติธรรม โดยการประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกำจัดกิเลสและปิดกั้นกระแสของอารมณ์ เป็นผู้มักน้อย สันโดษ รักษาศีลให้บริสุทธิ์ เพื่อเป็นพื้นฐานในการเจริญสมาธิและปัญญา เป็นลักษณะของเนกขัมมบารมี ซึ่งมี ๔ อย่าง ดังนี้

มีการออกจากกาม เป็นลักษณะ

มีการประกาศโทษของกาม เป็นรส (หน้าที่)

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๐๖.

^{๔๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การบวชในพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๐} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตฺวณฺโณ), อนุปฺพชฺชิกถาปิณี ภาค ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑-๒.

มีความหันหลังจากโทษนั้น เป็นปัจจุภูฐาน (ผลปรากฏ)
มีความสังเวชสลดใจ เป็นปทัฏฐาน^{๕๑} (เหตุใกล้)

เหตุที่จัดเป็นนิสสรณะ เพราะว่าเนกขัมมะทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึง ความหมายของการออกบวช คือ การออกจากบ้านเรือนไปปฏิบัติธรรม โดยการปฏิบัติพรหมจรรย์หรือปฏิบัติตามสมณเพศ

อานิสงส์ของการบวช การบวช ในที่นี้เป็นการบวชกายและบวชใจ จึงจะได้อานิสงส์ของการบวชโดยแท้จริงดังนั้น ความหมายของคำว่าอานิสงส์นอกจากเป็นคุณจากการบวชทางกาย และยังมีความหมายรวมไปถึงคุณที่ได้จากการบวชทางใจ คือ ปฏิบัติทางจิตด้วย ดังนั้นการบวชจึงมีคุณมาก ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าอชาตศัตรูทรงถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าถึงอานิสงส์ของการบวชที่เห็นได้ในปัจจุบันมีอะไรบ้าง พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงอานิสงส์ของการบวชไว้ถึง ๑๔ ประการ

(๑) คนที่เป็นทาสกรรมกร เมื่อบวชแล้วยอมได้รับความเคารพกราบไหว้ ให้ความคุ้มครองจากบุคคลผู้มีชนชั้นสูงกว่าตนในสมัยครั้งก่อนบวช

(๒) คนที่เป็นชาวนา เมื่อบวชแล้วยอมได้รับความเคารพกราบไหว้ ให้ความคุ้มครองแลถวายปัจจัย ๔ จากบุคคลผู้มีชนชั้นสูงกว่าตนในสมัยครั้งก่อนบวช

(๓) คนที่บวชเมื่อได้ประพฤติพรหมจรรย์ รักษาศีล สำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ ละนิวรณ์ ๕ ได้ ในที่สุดก็ได้บรรลุมานที่ ๑ ประสบความสุขอันเกิดจากมาน

(๔) บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุมานที่ ๒

(๕) บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุมานที่ ๓

(๖) บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุมานที่ ๔

(๗) น้อมจิตไปเพื่อเจริญวิปัสสนา จนเข้าถึงวิปัสสนาญาณ

(๘) บรรลุ มโนมยิทธิ คือ ฤทธิ์ทางใจ

(๙) บรรลุ อิทธิวิธี คือ แสดงฤทธิ์

(๑๐) สามารถได้ ทิพโสต คือ หูทิพย์

(๑๑) สามารถได้ เจโตปริยญาณ คือ รู้ใจคนอื่น

^{๕๑} พุทธการกกรรมทีปนี, หน้า ๔๔.

(๑๒) สามารถได้ บุญเพนิวาसानุสสติญาณ คือ ระลึกชาติหนหลังได้เป็นจำนวนมาก

(๑๓) สามารถได้ จตุปปาตญาณ คือ ญาณรู้จิตกำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย

(๑๔) สามารถได้บรรลु อาสวัคชยญาณ คือ ทำกิเลสให้สิ้นไป^{๕๒}

สรุปว่า อานิสงส์ของการบวชในปัจจุบันมีผลสูงกว่ากันไปตามลำดับ ๒ ข้อแรก เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นได้ด้วยตา ส่วนที่เหลือคือผลแห่งการบวชที่ประณีตกว่า ๒ ข้อแรก คัมภีร์มจรสูตร ได้แสดงไว้ในทำนองเดียวกันว่า ใครก็ตาม ไม่ว่าจะมาจากวรรณะใด ถ้าได้บวชแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ อยู่ในศีลธรรม ย่อมได้รับการยกย่องนับถือ และบำรุง คุ่มครองเหมือนกันหมด การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นก็เพื่อปลีกตนออกจากกามทั้งหลาย ขจัดขัดเกลากิเลสต่าง ๆ ให้หมดไปหรือเบาบางลง มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับศีล สมาธิ และปัญญา เป็นสิ่งที่สนับสนุนส่งเสริมให้การปฏิบัติมีความบริสุทธิ์มากยิ่งขึ้น เมื่อศีลสมบูรณ์ดีแล้ว ย่อมทำให้เกิดสมาธิและปัญญาก็ตามมา ดังนั้นการบำเพ็ญเนกขัมมะจึงจำเป็นสำหรับผู้ที่ต้องการปลีกตนออกจากกามทั้งหลาย ผู้ที่หวังความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมขั้นสูง และผู้ที่หวังความสุขสงบในชีวิตทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

๒) นิพพาน

นิพพานเป็น เป้าหมายสูงสุดของชีวิต สภาพที่ดีดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้ทุกข์ เป็นอิสระภาพสมบูรณ์^{๕๓} เป็นทางออกจากโลกอย่างสมบูรณ์

ในภาษาบาลีได้อธิบายถึงนิพพานไว้ว่า คำว่า “นิพพาน” มาจาก นิ อุปสรรค แปลว่า ออกไป หมดไป ไม่ เลิก + วาน ธาตุ แปลว่า พัดไป ไป เป็นไป เครื่องรีงรัด ถ้าใช้เป็นกริยาของไฟ หรืออาการของไฟ แปลว่า ดับไฟ ดับร้อน เย็นลง ถ้าใช้เป็นกริยาของจิต หมายถึงความเย็นใจ ไม่มี ความกระวนกระวายใจ ไร้เครื่องเสียดแทงใจ^{๕๔}

ในสังยุตตนิกาย ได้กล่าวไว้ว่า นิพพานคือ ความสิ้นไปแห่งราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ เนื่องจาก ราคะ โทสะ โมหะ เป็นกิเลสชั้นอกุศลมูล และเป็นรากเหง้าแห่งการกระทำกรรมทั้งในแง่ลบและแง่บวก เมื่อมีการกระทำกรรมลงไป ก็เกิดวิบาก คือ ผลของกรรมไม่ว่าจะเป็นด้านลบ

^{๕๒} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๘๒-๒๕๓/๕๙-๘๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๘๒-๒๕๓/๖๐-๘๖.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๖.

^{๕๔} เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๕.

หรือด้านบวก ก็จะต้องย้อนกลับมาปรากฏตามมากลายเป็นภพชาติในสังสารวัฏ แต่นิพพานที่อยู่ นอกเหนือจาก อำนาจของกิเลส กรรม วิบากที่เป็นวงจรให้เกิดในสังสารวัฏ ไม่มีการย้อนกลับมาสู่ ภพชาติอีกแล้ว^{๕๕}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงความหมายของนิพพานไว้ว่า นิพพาน คือ สภาวะที่ ปราศจากกิเลสที่เรียกว่า “วาน” แปลตามศัพท์หมายถึงเครื่องร้อยรัด ตัดทอน อันหมายถึง เครื่องร้อย รัดพันธนาการชีวิตให้ติดอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ^{๕๖} ฉะนั้น ความหมายของ “นิพพาน” ที่เข้าใจง่าย ๆ จึงหมายถึงการดับไฟที่ทำให้จิตร้อนรน เสียดแทงใจ ไฟที่ว่านี้คือ ราคะ โทสะ โมหะ เมื่อดับลงก็อยู่ในสภาพที่เย็น เป็นปกติจิตที่ไม่ต้องรู้สึกร้อนรนใดๆ ทั้งสิ้น ความทะยาน ยากที่จะให้รู้สึกว่าคุณต้องทำอะไรต่อเนื่องในสังสารวัฏ รู้สึกมีความเป็นตัวตนของเรา ไม่มีอีก ต่อไปแล้ว เป็นสภาวะการดำรงอยู่ด้วยเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างเป็นเอกภาพเดียวกัน รู้สึกว่าคุณเป็นสิ่งหนึ่งของธรรมชาติอย่างแท้จริงเป็นความรู้สึกที่รู้ด้วยใจของตนเท่านั้น ไม่ใช่ ความคิดที่ใช้ภาษาพรรณนาความหมายมากมายเพราะภาษามีข้อจำกัด ดินตัวเอง สิ่งที่มี ข้อจำกัดไม่สามารถให้ความหมายที่แท้จริงของ สิ่งที่ไม่จำกัดเป็นภาวะที่หาที่สุดไม่ได้ ซึ่งก็คือ “นิพพาน” ผู้ที่เข้าถึงนิพพานก็จะรู้ถึงสภาวะนี้ด้วยใจของเขาเอง หรือที่เรียกว่า สิ่งที่อยู่เฉพาะตน เป็นปัจเจกตั้ง^{๕๗} ซึ่งภาษาของมนุษย์ไม่อาจจะอธิบายได้อย่างสมบูรณ์

นิพพานจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๑) สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์ เหลือ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจอยู่

๒.๒) อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์ เหลือ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว

หรือ อีกนัยหนึ่งกล่าวถึงบุคคลว่า

(๑) สอุปาทิเสสบุคคล = พระเสขะ

(๒) อนุปาทิเสสบุคคล = พระอเสขะ^{๕๘}

^{๕๕} ส. สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๕๖} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓, หน้า ๙๔ -๙๕.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๖.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๖

๓.๓) สมุจเฉทวิมุตติ ความหลุดพ้นโดยเด็ดขาด เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยวิชา หรือฌานขั้นสุดท้ายคืออริยมรรคญาณ กิเลสที่ถูกทำลายด้วยอริยมรรคญาณนั้นเป็นขั้นทำลายกิเลสโดยเด็ดขาด กิเลสที่ถูกทำลายจะไม่หวนกลับมาเกิดมีพิษสงอีกต่อไป

๓.๔) ปฏิบัติสัททวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยสงบระงับ เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสเนื่องมาจากอริยมรรคถึงอริยผล กิเลสที่เคยครอบงำถูกกำจัดราบคาบไปแล้ว สงบระงับไปโดยสิ้นเชิงแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อละกิเลสอีก

๓.๕) นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยออกไป เป็นภาวะที่ห่างไกลจากกิเลสไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสต่อไป เป็นอิสระ ปลอดภัย ที่ผู้หลุดพ้นประสบอยู่หรือเสวยอยู่ และภาวะนั้นให้ผลยั่งยืนในเวลาต่อ ๆ ไปจนสิ้นชีวิต

ผลของวิมุตติบุคคลจะบรรลุถึงเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติก็ด้วยการปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา พุทธปรัชญาได้แสดงถึงผลที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่เข้าถึงวิมุตติโดยนัยต่าง ๆ และในที่ต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมาก เช่น

ผู้เข้าถึงวิมุตติ ชื่อว่าเป็นผู้ถอนลิมสลักคืออวิชชาได้ เป็นผู้รู้เครื่องแวดล้อมคือละชาติได้ เป็นผู้ถอนเสาระเนียด คือ ละตัณหาได้ เป็นผู้ถอนกลอนออกได้คือละสังโยชน์ได้ เป็นผู้ไกลจากฆ่าศึก เป็นผู้ลดธงลงได้ ไม่ประกอบอยู่ในสังสารวัฏฏ์คือละอัสมิมานะได้^{๒๒}

บุคคลผู้ปฏิบัติเข้าถึงวิมุตติ ย่อมเกิดความสำคัญว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ ในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นอนัตตาในสิ่งที่เป็นทุกข์ มีความสำคัญในการละมานะ มีความสำคัญในการคลายความกำหนัด^{๒๓}

บุคคลได้วิมุตติ ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อได้ปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ เมื่อได้ปีติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบย่อมได้เสวยสุข ผู้มีความสุขจิตย่อมตั้งมั่น^{๒๔}

วิมุตติคือธรรมเป็นที่สงบสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นที่ส้ารอกกิเลสเครื่องยึดมจิต เป็นที่ดับสนิท เป็นที่นำออกแห่งกิเลสเครื่องร้อยรัด^{๒๕}

^{๒๒} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๑/๘๖.

^{๒๓} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๒/๘๗.

^{๒๔} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๒๑.

^{๒๕} ชุ. มหา. (ไทย) ๒๙/๒๙/๒๒.

วิมุตติ ๕ เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส ตามลำดับความสามารถของกุศลธรรม ที่มีกำลังในการประหານกิเลสที่แตกต่างกันไป จัดเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการมองโลกโดยความเป็นนิสสรณธรรมอย่างชัดเจน

๓.๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ

การมองโลกในลักษณะ นิสสรณะ มีหลักธรรมหลายอย่างที่ส่งเสริมทำให้เข้าถึงการมองเห็น ทางออกจาก โลก จึงนำเสนอเฉพาะที่มีความชัดเจน ๓ ประเภท คือ (๑) ไตรลักษณ์ (๒) โลกธรรม ๘ และ (๓) โพธิปักขิยธรรม ๓๗

๑) ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะสามอาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย สิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวง^{๖๐} สำหรับไตรลักษณ์นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่าลักษณะที่ทั่วไป หรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ซึ่งได้ความหมายเท่ากัน ได้แก่

๑.๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

๑.๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและการสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่ง ให้มีสภาพเป็นอย่านั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากเข้าไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน

๑.๓) อนัตตตา ความเป็นอนัตตาความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง ในกรณีของสัตว์บุคคล ให้แยกว่า สัตว์บุคคลนั้นประกอบด้วยขันธ ๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นใดอีกนอกเหนือจากขันธ ๕ เป็นอันตัดปัญหาเรื่องที่จะมีตัวตนเป็นอิสระอยู่ต่างหากจากนั้นหันมาแยกขันธ ๕ ออกพิจารณาแต่ละอย่างๆ ก็จะทำให้เห็นว่า ขันธทุกขันธไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นสภาพบีบคั้นกดดันแก่ผู้เข้าไปยึด เมื่อเป็นทุกข์ ก็ไม่ใช่ตัวตน ที่ไม่ใช่ตัวตน ก็เพราะแต่ละอย่างๆ ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนของมันเอง อย่างหนึ่ง เพราะไม่อยู่ใน

^{๖๐}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป .ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด”, หน้า ๒๗๒.

อำนาจ ไม่เป็นของๆ สัตว์บุคคลนั้นแท้จริง ถ้าสัตว์บุคคลนั้นเป็นเจ้าของชั้น ๕ แท้จริง ก็ย่อมต้องบังคับเอาเองให้เป็นไปตามความต้องการได้ และไม่ให้เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพที่ต้องการได้ เช่น 'ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บป่วย เป็นต้น'^{๖๑}

“ในพุทธปรัชญา หลักไตรลักษณ์นี้ พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงในฐา นะเป็นหลักความจริงทั่วไปแก่สิ่งทั้งปวง หากแต่โดยจุดหมายแล้ว หลักไตรลักษณ์ กลับเป็นหลักที่ทรงแสดงเพื่อใช้เป็นหลักพิจารณา (โยนิโสมนสิการ) ความเป็นไปในธรรมชาติทั้งหลาย คือ ชั้น ๕ ทั้งนี้โดยมุ่งที่จะให้เกิดปัญญาความรู้แจ้งในความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์เป็นสำคัญ อันจะเป็นผลให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ถ้ายถอนความยึดมั่นถือมั่นในวาทะของตน (อัตตวาทุปาทาน)^{๖๒} หลุดพ้นจากทิวฏฐิ คือความเห็นว่าเป็นตัวตน (อัตตานุทิวฏฐิ) ได้ในที่สุด”^{๖๓}

การรู้เรื่องไตรลักษณ์มีดีจากการรู้อยู่อื่นอยู่ คือ มีรู้สองชั้น รู้ชั้นนอกคือรู้หลักไตรลักษณ์ตามตำรา รู้ชั้นในคือ รู้แจ้งแก่ใจตัวเอง ว่ามันเป็นอย่างนั้นจริงๆ ความรู้ชั้นในนี้เรียกตามสำนวนศาสนาว่า เห็น บางทีเราพูดควบกันว่า รู้เห็น คนที่จะรู้เห็นนั้น ต้องรู้สองชั้นคือ รู้ด้วยความจำเสียชั้นหนึ่ง แล้วเห็นด้วยปัญญาของตนอีกชั้นหนึ่ง ที่เราจะใช้สอนใจตัวเองได้มันเหมาะจริง คือ เห็นไตรลักษณ์ไม่ใช่เพียงแต่รู้ไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อท่านได้ทราบความหมายของไตรลักษณ์แล้ว ขอให้พยายามดูไตรลักษณ์ด้วยปัญญาให้เห็นไตรลักษณ์ในสิ่งต่างๆ ด้วยใจของท่านเอง ถึงจะไม่เห็นกันทะลุปรุโปร่งถึงขั้นญาณ แต่รู้ไว้บ้างอย่างง่ายๆ ก็ยังดี เพราะเป็นอาหารช่วยพุงชีวิตจิตใจของเราได้อย่างอัศจรรย์

การพิจารณาไตรลักษณ์ เป็นการแก้พิษเบื่อพิษเมาของโลก ชีวิตของผู้พิจารณาไตรลักษณ์ เป็นชีวิตที่อยู่ในโลกโดยไม่เมาโลก ไม่หลงโลก แล้วข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่า คนที่พ่ายแพ้ต่อมารุสมของโลก เห็นโลกเป็นไม้เบื่อไม้เมา จนต้องฆ่าตัวตายด้วยวิธีพิสดารต่างๆ ซึ่งมีชาวอยู่บ่อยๆ นั้น เพราะมิได้พิจารณาไตรลักษณ์ทั้งนั้น แต่ตรงกันข้าม คนที่สนใจพิจารณาไตรลักษณ์

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** , หน้า ๖๗ – ๖๘.

^{๖๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗.

^{๖๓} พระมหานายม สีลสัโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตานิพพานในพุทธปรัชญา ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต** , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) , ๒๕๔๒.

กลับครองชีวิตอยู่ในโลกอย่างสดชื่น ทำประโยชน์แก่ตนและแก่โลกเต็มกำลัง จนทราบเท่าอายุชั้ย แล้วจากโลกไปด้วยความยิ้มแย้มและภาคภูมิใจในความสำเร็จของตนเอง^{๖๔}

สรุปการมองชีวิตตามหลักของความไม่ยั่งยืน เป็นการทำความเข้าใจในโลกที่กำลังเป็นอยู่ และพร้อมที่จะปรับตัวตนเองให้เข้ากับสถานการณ์นั้น ๆ

๒) โลกธรรม ๘ มองชีวิตตามโลกธรรม ๘

ความหมายของโลกธรรม ๘ โลกธรรม คือ ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ ให้เป็นไปตามนั้น เรียกว่า โลกธรรมมี ๘ ประการ โลกธรรม อธิบายคาถา ในมงคลสูตร จิตไม่หวั่นไหว เมื่อโลกธรรมครอบงำ โลกธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับโลก ผู้ชื่อว่าพ้นจากโลกธรรมเหล่านั้นไม่มี โลกธรรมเหล่านั้นย่อมมีแม่แก่พระพุทธเจ้า โลกธรรม ๘ ประการ คือ ลาก เลื่อมลาก ยศ เลื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์^{๖๕} โลกธรรม ๘ คือ ธรรมดาของโลก เรื่องของโลก ความเป็นไปตามคติธรรมดาซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลกและสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป^{๖๖}

องค์ประกอบของโลกธรรมมี ๘ ประการ ดังพระพุทธพจน์ในโลกธรรมสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการนี้แล ย่อมหมุนไปตามโลกและโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการนี้ ลาก เลื่อมลาก ยศ เลื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์^{๖๗} ธรรมเหล่านี้ในหมู่มนุษย์ ล้วนไม่เที่ยง ไม่นั่นคง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ท่านผู้มีปัญญาดี มีสติ รู้ธรรมเหล่านี้แล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่า มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อภิธรรมมณี (อารมณีนานาปรารธนา) จึงย่ำยีจิตของท่านไม่ได้ ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออณิธรรมมณี (อารมณีนานาปรารธนา) ความยินดีหรือความยินร้ายท่านขจัดปัดเป่า จนไม่มีอยู่ ท่านรู้ทางที่ปราศจากทุกข์ ไม่มีความเศร้าโศกเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมรู้แจ้งชัดโดยถูกต้อง”^{๖๘} และดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ใน ทุติยโลกธรรมสูตร ว่า“ภิกษุทั้งหลาย ลากเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ แต่เขาไม่เห็นประจักษ์ ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ลากนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่ลากนั้นแล เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความเลื่อมลาก ฯลฯ ยศ ฯลฯ ความเลื่อมยศ ฯลฯ นินทา ฯลฯ สรรเสริญ ฯลฯ สุข ฯลฯ จึง

^{๖๔} ปิ่น มุกกันต์, **พุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๑-๑๙๓.

^{๖๕} ม. (ไทย) ๒/๔๓๐.

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลธรรม**, หน้า ๒๑๗.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** หน้า ๓๕๒.

^{๖๘} อง. อภิธรรม. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๓.

พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเรากล่าวว่า หลุดพ้นจากทุกข์ได้^{๖๙} โลกธรรมนั้นแบ่งได้เป็นอริยธรรมคืออามรณ์ที่น่าปรารถนาน่าชอบใจ ๔ และอนิยธรรมคือ อามรณ์ที่ไม่น่าชอบใจไม่เป็นที่พอใจ มี ๔ คือ อริยธรรม ๔ คือ มีลาภ มียศ สรรเสริญ สุข อนิยธรรม ๔ คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ โลกธรรมเป็นคุณธรรมที่แสดงให้เห็นถึง ธรรมดาของโลก หรือชีวิตว่ามี ๒ ด้าน คือ ด้านสุข ชื่นชม น่าปรารถนา และด้านทุกข์ ขมขื่น ไม่น่าปรารถนา ชีวิตของมนุษย์ต้องประสบกับคุณธรรมเหล่านี้อยู่เสมอ

การมองโลกธรรม ๘ ตามหลักพุทธปรัชญา โลกธรรม ๘ ประการนี้แล ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการ ๘ ประการเป็นไฉนคือ ลาภ ๑ ความเสื่อมลาภ ๑ ยศ ๑ ความเสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการนี้แล ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลาภก็ดี ความเสื่อมลาภก็ดี ยศก็ดี ความเสื่อมยศก็ดี นินทาก็ดี สรรเสริญก็ดี สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สติ ย่อมเกิดขึ้นแม้แก่อริยสาวกผู้ได้สติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้จะมีอะไรแปลกกัน มีอะไรผิดกัน มีอะไรเป็นข้อแตกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้ได้สติกับปุถุชนผู้ไม่ได้สติ^{๗๐}

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี พระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่งอาศัย ข้า แต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอเนื้อความแห่งภาสิตนี้แจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเกิด ภิกษุทั้งหลายได้สติต่อพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้ ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้วพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลาภย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สติเขาไม่ตระหนักชัด ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ลาภนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เราก็แต่ว่าลาภนั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความเสื่อมลาภ ... ยศ ... ความเสื่อมยศ ... นินทา ... สรรเสริญ ... สุข ... ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สติ เขาไม่ตระหนักชัด ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ทุกข์นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่า ทุกข์นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แม้ลาภย่อมครอบงำจิตของเขาได้ แม้ ความเสื่อมลาภ ... แม้ยศ ... แม้ความเสื่อมยศ ... แม้ นินทา ... แม้ สรรเสริญ ... แม้ สุข ... แม้ ทุกข์ ย่อมครอบงำจิตของเขาได้ เขาย่อมยินดีลาภที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมยินดีร้ายในความเสื่อมลาภ ย่อมยินดี

^{๖๙} อภ. อญจก. (ไทย) ๒๓/๖/๒๐๔-๒๐๕.

^{๗๐} อภ. อญจก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๔๑.

ยศที่เกิดขึ้น ย่อมยินร้ายในความเสื่อมยศ ย่อมยินดีสรรเสริญที่เกิดขึ้น แล้ว ย่อมยินร้ายในนินทา ย่อมยินดีสุขที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมยินร้ายในทุกข์เขาประกอบด้วยความยินดียินร้ายอย่างนี้ ย่อมไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริทเวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า ไม่พ้นไปจากทุกข์ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลากย่อมเกิดแก่อริยสาวกผู้ได้สดับ อริยสาวกนั้นย่อมตระหนักชัด ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ลากเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่าลากนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความเสื่อมลาภ .. ยศ .. ความเสื่อมยศ ... นินทา ... สรรเสริญ สุข ทุกข์ ย่อมเกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้ได้สดับ อริยสาวกนั้นย่อ มตระหนักชัด ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ทุกข์นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่า ทุกข์นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแม้ลากย่อมครอบงำจิตของท่านไม่ได้ แม้ความเสื่อมลาภ ... แม้ยศ ... แม้ความเสื่อมยศ ... แม้นินทา ... แม้สรรเสริญ ... แม้สุข ... แม้ทุกข์ย่อมครอบงำจิตของท่านไม่ได้ ท่านย่อมไม่ยินดีลาภที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ยินดีร้ายในความเสื่อมลาภไม่ยินดียศที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ยินดีร้ายในความเสื่อมยศ ไม่ยินดีในความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ยินดีร้ายในนินทา ไม่ยินดีสุขที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ยินดีร้ายในทุกข์ท่านละความ ยินดียินร้ายได้แล้วเด็ดขาดอย่างนี้ ย่อมพ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมพ้นไปจากทุกข์^{๗๑}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความแปลกกัน ผิดกัน แตกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่า นี้ คือ ลาก ๑ ความเสื่อมลาภ ๑ ยศ ๑ ความเสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่แน่นอน มี ความแปรปรวนเป็นธรรมดาแต่ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ทราบธรรมเหล่านั้นแล้วพิจารณาเห็นว่า มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ธรรมอันน่าปรารถ นา ย่อมย่ำยีจิตของท่านไม่ได้ ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออนุชารมณณ์ ท่านขจัดความยินดีและยินร้ายเสียได้จนไม่เหลืออยู่ หนึ่ง ท่านทราบทางนิพพานอันปราศจากทุกข์ ไม่มีความเศร้าโศกเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมทราบได้อย่างถูกต้อง ฯ^{๗๒}

การมองโลกตามหลักโลกธรรม ๘ คือ การทำความเข้าใจในการครอบงำของโลกอยู่ แล้วพิจารณาในความเป็นไปของสิ่งเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา มียศย่อมเสื่อมยศ มีลาภย่อมเสื่อมลาภ มีสรรเสริญย่อมมีนินทาและมีสุขย่อมมีทุกข์เป็นธรรมดา สำหรับผู้ที่มองโลกในแง่ดีย่อมมีสติเข้าใจไม่ปล่อยใจให้ไหลไปตามอารมณ์เหล่านั้นได้

ผลการปฏิบัติตามโลกธรรม ๘

^{๗๑} อ.จ.อ.ภ.จ.ก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๔๒.

^{๗๒} อ.จ.อ.ภ.จ.ก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๔๙.

ก. ระดับโลกียะ เพราะโลกธรรมนี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า ปุถุชนย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรม เข้าครอบงำอำยัจิต พุยุบเรื่อยไปไม่พ้นจากทุกข์มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น^{๗๓}

ข. ระดับโลกุตตระ อริยสาวกผู้ได้เรีย รู้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ว่า สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น^{๗๔} จิต หมายถึง ธรรมชาติที่คิด หรือรู้ อารมณ์ มีคำไวพจน์ของจิต คือ จิตตะ มโน มานัส วิญญาน หทัย มนะ^{๗๕} จิตไม่หวั่นไหว เมื่อโลกธรรมครอบงำ คือ จิตของพระอรหันตชีนาสพ^{๗๖} ธรรมดาพระชีนาสพ ย่อมไม่โกรธ ไม่ประทุษร้ายเลย เพราะว่า พระชีนา สพเหล่านั้นเป็นเช่นศิลาแท่งทึบ ไม่หวั่นไหวอันใคร ๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้

จิตของพระอรหันตชีนาสพ เมื่อโลกธรรมครอบงำย่อมไม่หวั่นไหว จิตของพระอริยบุคคลแม้อื่นจากพระชีนาสพนั้น ถูกโลกธรรมครอบงำก็ไม่หวั่นไหวเหมือนกัน อานิสงส์ของจิตไม่หวั่นไหว เมื่อโลกธรรมครอบงำ คือ นำมาซึ่งความเป็นผู้สูงสุดในโลก

สรุป การมองโลกตามโลกธรรม ๘ กล่าวโดยสรุปเป็น ๒ คือ ข้อ ๑-๓-๖-๗ เป็น อิฏฐารมณ์ คือ ส่วนที่น่าปรารถนา ข้อที่เหลือเป็น อนิฏฐารมณ์ คือ ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า คนพวกแรก ย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้าครอบงำอำยัจิต พุยุบเรื่อยไปไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ พิจารณาเห็นตามเป็นจริง ว่า สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมอง คลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น^{๗๗}

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลธรรม, หน้า ๒๑๗.

^{๗๔} อภ.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๕๙.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า ๒๙๗.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า ๒๑๗.

ดังนั้น คุณธรรมข้อนี้ได้บอกความจริงของโลกแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์รู้เท่าทัน รู้จักวางท่าทีในคราวที่ต้องประสบกับโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ ผู้ที่รู้เท่าทันจึงไม่หลงยึดติดอยู่กับความสุข หรือความทุกข์สามารถทำให้เป็นอิสระเหนือสุขและทุกข์ได้ และนับว่าเป็นผู้ที่ปราศจากความทุกข์อย่างแท้จริง

๓) โภธิปักขิยธรรม ๓๗

โภธิปักขิยธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้^{๗๘} หมายถึง ธรรมที่อุปถัมภ์เกื้อกูลหนุนให้บรรลุนิพพาน^{๗๙} ธรรมที่ทำให้ปุถุชนคนธรรมดาหลุดพ้นจากกิเลส เข้าถึงความ เป็นพระอริยบุคคลได้^{๘๐}

โภธิปักขิยธรรม เป็นธรรมหมู่ซึ่งปัจจัยแก่กันและกัน มีความเกี่ยวเนื่องกัน มีทั้งหมด ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ โภธิปักขิยธรรม จัดเป็นหัวข้อธรรมที่เป็นสาระแก่นสารแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมด จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยปเวทิตถธรรม หมายถึง ธรรมที่พระอริยะคือ พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้แล้วทรงแนะนำสั่งสอนไว้แล้ว^{๘๑}

"ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทุกจำพวก สีมฤคธนู โลกกล่าวว่าเป็นยอดของสัตว์เหล่านั้น เพราะมีกำลัง มีฝีมือ มีความกล้า ฉลาด บรรดาโภธิปักขิยธรรมทุกอย่าง ปัญญาอินทรีย์เราเรียกว่า เป็นยอดแห่งโภธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความ ตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน."

ส่วนที่ตรัสถึงโภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการโดยตรง เช่น

"ภิกษุเป็นผู้มีธรรมงามอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วย ความเพียรในการเจริญโภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเนื่องๆ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีธรรมงามอย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม ด้วยประการดังนี้"^{๘๒}

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๗๓.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๗๗.

^{๘๐} ปัญญา ใช้บางยาง, **ธรรมาธิบาย เล่ม ๑**, (นครปฐม : รัตติธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๑.

^{๘๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป .ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด "คำวัด"**, หน้า ๗๐๙.

^{๘๒} ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๓๐๓.

โพธิปักขิยธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสามัคคีธรรมมี ๓๗ ประการคือ

๓.๑) สติปัฏฐาน ๔ คือ การเจริญสติระลึกรู้ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง^{๔๓} มี ๔ ข้อ ดังนี้

(๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การหมั่นคิดใคร่ครวญโดยเน้นที่เรื่องรูปธรรม

(๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การหมั่นคิดใคร่ครวญโดยเน้นที่เรื่องนามธรรมในส่วนความรู้สึกจากสัมผัส

(๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การหมั่นคิดใคร่ครวญโดยเน้นที่เรื่องนามธรรมในส่วนของการรับรู้

(๔) ธรรมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การหมั่นคิดใคร่ครวญโดยเน้นทุกเรื่องทั้งรูปธรรมและนามธรรม^{๔๔}

๓.๒) สัมมปธาน ๔ คือ ความเพียรพยายาม^{๔๕} มี ๔ ข้อ ดังนี้

(๑) สังวรปธาน คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

(๒) ปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

(๓) ภาวนापธาน คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

(๔) อนุรักขนาปธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์^{๔๖}

๓.๓) อิทธิบาท ๔ คือ ทางแห่งความสำเร็จในกิจอันเป็นกุศล คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ^{๔๗}

(๑) ฉันทะ คือ ความพอใจและเต็มใจ

^{๔๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า ๑๔๑.

^{๔๔}ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมอธิบาย เล่ม ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๗๖.

^{๔๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า ๑๒๑.

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๔๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า ๕๕๓.

- (๒) วิริยะ คือ ความเพียรพยายาม
- (๓) จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ จิตใจจดจ่อ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน
- (๔) วิมังสา คือ ปัญญาที่พิจารณาใคร่ครวญ หาเหตุผล เพื่อแก้ปัญหา หรือพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น^{๘๘}

๓.๔) อินทรีย์ ๕ คือ ธรรมที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในอารมณ์ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็น เจ้าการในการทำหน้าที่และเป็นหัวหน้า นำ สัมปยุตตธรรมในการครอบงำ กำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์^{๘๙}

- (๑) สันธิทรีย์ คือ ความศรัทธาเป็นใหญ่
- (๒) วิริยินทรีย์ คือ ความเพียรเป็นใหญ่
- (๓) สตินทรีย์ คือ สติที่ระลึกไว้ในอารมณ์ปัจจุบันเป็นใหญ่
- (๔) สมาธินทรีย์ คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอารมณ์

กรรมฐาน

(๕) ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญาทำหน้าที่เป็นใหญ่ด้วยการรู้แจ้ง^{๙๐}

๓.๕) พละ ๕ คือ ธรรมอันเป็นกำลังที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงดำรงอยู่ได้ในสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย^{๙๑} พลังทำให้เกิดความมั่นคง^{๙๒}

- (๑) สัทธาพละ คือ ความเชื่อ เลื่อมใส ศรัทธาที่เป็นกำลังให้อดทน และเอาชนะธรรมอันเป็นข้าศึก เช่น ตัณหา
- (๒) วิริยะพละ คือ ความเพียรพยายาม เป็นกำลังให้ต่อสู้กับความขี้เกียจ
- (๓) สติพละ คือ ความระลึกได้ในอารมณ์สติปัฏฐาน อันจะเป็นกำลังให้ต้านทานความประมาทพลังผล

^{๘๘}ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมาธิบาย เล่ม ๑, หน้า ๔๙.

^{๘๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า ๕๕๔.

^{๙๐}ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมาธิบาย เล่ม ๑, หน้า ๑๐๘.

^{๙๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า ๒๖๓.

^{๙๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า ๑๘๗.

(๔) สมานิพละ คือ ความตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอารมณ์กรรมฐาน ทำให้เกิดกำลังต่อสู้เอาชนะความฟุ้งซ่าน

(๕) ปัญญาพละ คือ เป็นกำลังปัญญาที่เข้มแข็ง ซึ่งทำให้เอาชนะโมหะ คือความโง่ ความหลง^{๙๓}

แนวความคิดเกี่ยวกับพละ ๕ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ปัญจกนิบาต วรรคที่ ๒ ชื่อพลวรรค ว่าด้วยธรรมอันเป็นกำลัง ๕ อย่าง อันได้แก่กำลัง คือ ความเชื่อ ความเพียร ความระลึกได้ ความตั้งใจมั่น และปัญญา กับได้ตรัสว่าภิกษุผู้ประกอบด้วย ธรรม ๕ อย่าง ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น คือ ตนเองสมบูรณ์ด้วย ศีล สมานิ ปัญญา วิมุติญาณทัสนะ และใดทางหนึ่ง หรือขาดทั้งสองอย่างก็ชื่อว่าบกพร่องในทางนั้น^{๙๔}

๓.๖) โปชฌงค์ ๗ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ อย่าง ดังนี้

(๑) สติสัมโพชฌงค์ คือ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง

(๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือ ความเพินธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม

(๓) วิริยสัมโพชฌงค์ คือ ความเพียร

(๔) ปีติสัมโพชฌงค์ คือ ความอิมใจ

(๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือ ความสงบกายใจ

(๖) สมานิสัมโพชฌงค์ คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์

(๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามเป็น

จริง^{๙๕}

๓.๗) มรรคมืองค์ ๘ คือ หนทางปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน^{๙๖} ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๙๗} ทางที่จะนำไปสู่ภาวะอันประเสริฐ ๘

^{๙๓}ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมอธิบาย เล่ม ๑, หน้า ๑๐๘.

^{๙๔}สุชีพ ปุญญาอนุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๕๔.

^{๙๕}ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมอธิบาย เล่ม ๑, หน้า ๑๔๕.

^{๙๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

^{๙๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๙๙.

“มรรค” หรือ “มรรคา” คือแนวทางในการปฏิบัติหรือแนวทางการดำเนินชีวิต อันจะนำไปสู่ทางแห่งความดับทุกข์ มรรคเกิดขึ้นโดยมีฐานะเป็นวิธีการที่คนนำเอากฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของตน คือเป็นวิถีปฏิบัติของคนที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการธรรมชาติ ดังนั้น มรรคจึงเป็นหลักกลางในการประพฤติปฏิบัติตามองค์ประกอบภายในมรรคให้ครบองค์ เพื่อให้ถึงซึ่งเป้าหมายทางแห่งความดับทุกข์นั่นเอง

องค์ประกอบของมรรค มรรค มีชื่อเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมัคค์ (อริย + อัฏฐังคิก + มัคค) เรียกเป็นไทยว่า อริย-อัฏฐังคิกมรรค บ้าง อริยอัษฎางคิกมรรค บ้าง อารยอัษฎางคิกมรรค บ้าง แปลว่า ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ ทางมีองค์ ๘ ของพระอริยะ ทางมีองค์ ๘ ที่ทำให้บุคคลเป็นพระอริยะ ทางมีองค์ ๘ ที่พระอริยะคือพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ หรือมรรคาอันประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ อย่าง องค์หรือองค์ประกอบ ๘ อย่าง หรือเรียกว่า “มรรคมือองค์ ๘” ซึ่งมีความหมายชัดเจนหมายถึง ทางสายเดียวที่มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง หรือเรียกว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘” ดังต่อไปนี้

(๑) สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

(๒) สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ ได้แก่ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน

(๓) สัมมาวาจา หมายถึง วาจาชอบ ได้แก่ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

(๔) สัมมากัมมันตะ หมายถึง การงานชอบ ได้แก่ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประทุษณ์ผิดในกาม

(๕) สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

(๖) สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบ ได้แก่

(๖.๑) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

(๖.๒) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

(๖.๓) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

(๖.๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๗) สัมมาสติ หมายถึง การระลึกชอบ ได้แก่

(๗.๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

(๗.๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ

(๗.๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ

(๗.๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๘) สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งใจมั่นชอบ ได้แก่

(๘.๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

(๘.๒) เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใส ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

(๘.๓) เพราะปีติจากคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า 'ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข'

(๘.๔) เพราะละสุขและทุกข^{๙๔}ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุ จตุตถฌานที่ไม่มีทุกข^{๙๔}ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๙๕}

กล่าวโดยสรุป องค์ประกอบของมรรค โดยนัยมรรคในฐานะไตรสิกขา หมวดศีล หมวดสมาธิ และหมวดปัญญา หรือเรียกว่า อริยมรรค หรือมรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วย องค์ประกอบ ๘ ประการ คือ

^{๙๔} ที.ม. (ไทย), ๑๐/ ๓๓๕ - ๓๓๗.

หมวดปัญญา มี ๒ ได้แก่ องค์มรรคข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ และองค์มรรคข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ

หมวดศีล มี ๓ ได้แก่ องค์มรรคข้อที่ ๓ สัมมาวาจา องค์มรรคข้อที่ ๔ สัมมากัมมันตะ และองค์มรรคข้อที่ ๕ สัมมาอาชีวะ

หมวดสมาธิ มี ๓ ได้แก่ องค์มรรคข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ องค์มรรคข้อที่ ๗ สัมมาสติ และองค์มรรคข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ

มรรคในแนวคิดตามนัยแห่งพุทธ ปรชญา วิมล จิโรจพันธ์ ได้กล่าวถึงความคิดตามนัยแห่งพุทธศาสนาว่า มรรคในความคิดตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา การคิดแบบพระพุทธศาสนา พิจารณาได้จากกระบวนการในการแสวงหาความจริงหรือสัจธรรมของพระพุทธเจ้า จุดแรกที่น่าไปสู่การแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า คือ การสังเกตข้อเท็จจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ทุกคนต้องเกิด แก่ เจ็บ และตายทั้งสิ้น ทำให้ทรงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความแก่ ความเจ็บ และความตายกับการเกิดมามีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ เมื่อทรงสังเกตข้อเท็จจริงและมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงต่างๆ พระองค์ก็สามารถสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมา เมื่อมีภาวะที่มีความเกิด ความเจ็บ และความตาย ก็ต้องมีภาวะที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตายอยู่ด้วยแน่นอนในที่สุดพระองค์ก็ได้ตรัสรู้และบรรลุถึงภาวะที่พ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายที่มุ่งหวังไว้

“มรรค” ในแนวคิดตามนัยแห่งพุทธศาสนา เป็นการคิดจากผลไปหาเหตุ มรรคก็คือเหตุที่จะนำไปสู่ผล ตามหลักการคิดแบบพุทธศาสนา คือ ทางดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นหลักปฏิบัติข้อที่ ๔ ในหลักธรรมอริยสัจสี่ เมื่อผลคือการเกิด แต่ทุกข์ คือ สภาพปัญหาความคับข้องใจไม่สบายกายไม่สบายใจ เป็นผลที่เกิดมาจากเหตุจากวิธี การปฏิบัติแนวทางปฏิบัติ คือ มรรค การแก้ปัญหาโดยการหาเหตุแห่งทุกข์ คือ สมุทัย เมื่อรู้สาเหตุแห่งปัญหาสาเหตุแห่งทุกข์ก็หาวิธีแก้ไขให้ถูกต้อง แล้วจะทำให้เกิดสภาวะนิโรจ คือ ภาวะไร้ทุกข์ พ้นจากทุกข์ สบายกายสบายใจ เมื่อพ้นจากสภาวะที่เป็นทุกข์แล้ว จึงปฏิบัติตนตามแนวทางที่จะไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาอีก จึงเรียกว่า “มรรค” หรือแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นวัฏจักรแห่งเหตุและผลนั่นเอง

หลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเป็นหลักธรรมที่เป็นปัจจัยในการส่งเสริมให้บรรลุพระนิพพาน กล่าวคือหลักธรรมทั้งหลายล้วนแล้วแต่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สุดแล้วแต่ว่าผู้ใดจะหยิบจับเอาส่วนประกอบส่วนไหนไปใช้มากน้อยแตกต่างกันไป เปรียบธรรมะเหมือนธรรมโอสถสำหรับรักษาโรคคือสังโยชน์ แม้ตัวยาเองก็มีอยู่มากมายหลายขนาน สุดแล้วแต่นายแพทยผู้ฉลาดที่เมื่อตรวจสมุฏฐานของโรคอย่างรอบคอบแล้วย่อมจัดเภสัชให้ถูกต้อง

เหมาะสมและตรงตามอาการของโรคที่เป็นอยู่จริง ทั้งนี้เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยของผู้ป่วยให้หายขาดได้ ฉะนั้น จัดเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการมองโลกในลักษณะนิสสรณะโดยตรง

๓.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกครบทั้งที่เป็นอัสสาหะ อาทีนวะ และ นิสสรณะ

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นอัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะจำแนกแสดงได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) หลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ อาทีนวะ และ นิสสรณะ (๒) หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ

๓.๔.๑ หลักธรรมที่แสดงการมองโลกทั้งลักษณะอัสสาหะ อาทีนวะ และ นิสสรณะ : อนุปฺพพิกธา ๕

ความหมายของอนุปฺพพิกธา หมายถึง เรื่องหรือคำสอนที่แสดงไปโดยลำดับ จากง่ายไปหายาก เพื่อให้มองเห็นได้ชัดเจนจนสามารถปล่อยวางความยึดมั่นอยู่กับกามคุณได้^{๙๙} ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อหาหลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ^{๑๐๐} เพื่อฟอกอหังการของสัตว์ให้หมดจดเป็นขั้น ๆ เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจ ๔^{๑๐๑}

องค์ประกอบของอนุปฺพพิกธา มีดังนี้

(๑) ทานกถา พรรณนาทาน กล่าวถึงการให้ การเสียสละเพื่อแบ่งปัน ประโยชน์ของการให้ทาน กถาอันเกี่ยวเนื่องด้วยคุณของทาน เป็นต้นว่า ทานนี้เป็นเหตุแห่งความสุข เป็นมูลแห่งสมบัติ เป็นที่ตั้งแห่งโภคะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่งเช่นกับทาน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ก็ทานนี้ เป็นเช่นอาสนะสี่หะที่สำเร็จด้วยแก้ว เพราะเป็นที่พึ่ง เป็นเช่นกับเชือกสำหรับยึด เป็นเครื่องยึดห่วง ทานย่อมให้สิริมบัติในโลก ให้จักรพรรดิสมบัติ สักกสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติ สวากบารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และให้สัมมาสัมโพธิญาณ ก็เพราะเหตุที่บุคคลผู้ให้ทาน สามารถที่จะสมาทานศีล ฉะนั้น จึงแสดงสีลกถาไว้ในลำดับต่อไปจากทานกถา

^{๙๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด “คำวัด”**, หน้า ๑๒๓๒.

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๙.

^{๑๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๙๑.

(๒) **สีลกถา** พรรณนาศีล กล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ประโยชน์ของการรักษาศีล กถาที่เกี่ยวข้องด้วยคุณของศีล เป็นต้นว่า ศีลนี้เป็นที่พึง เป็นที่พำนัก สมบัติในโลกนี้และในโลกหน้า เป็นเช่นกับศีลไม่มี เครื่องประดับที่เป็นเช่นกับศีลไม่มี กลิ่นที่เป็นเช่นกลิ่นศีลไม่มี ชาวโลกพร้อมทั้งเทวดา มองดูผู้ประดับด้วยเครื่องประดับคือศีล ผู้ทัดทรงดอกไม้คือศีล ปลูกไถ่ด้วยของหอมคือศีล ย่อมไม่ถึงความอึด เพื่อจะทรงแสดงว่า บุคคลได้สวรรค์นี้ ก็ด้วยอาศัยศีลนี้ จึงทรงแสดงสักคกถาไว้ในลำดับต่อจากศีล

(๓) **สักคกถา** พรรณนาสวรรค์ คือ ความสุขที่พร้อมด้วยกามคุณ ความสุข ความเจริญ ผลอันที่น่าปรารถนาส่วนดี กถาที่เกี่ยวข้องด้วยคุณแห่งสวรรค์ เป็นต้นว่า ขึ้นชื่อว่าสวรรค์ เป็นสิ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ย่อมได้ความรื่นเริงในสวรรค์นั้นเป็นนิตย์ คือ ย่อมได้สมบัติเป็นนิตย์ ได้แก่ เทพชั้นจาตุมหาราช ย่อมได้ทิพยสุขนานถึง ๙ ล้านปี ขึ้นดาวดึงส์ได้ถึง ๓ โภกวิ ๖ ล้านปี พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประเล้าประโลมด้วยคำพูดแสดงควา มยินดีแล้ว ก็ทรงแสดงว่า แม้สวรรค์นั้นก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่ควรทำความยินดีพอใจในสวรรค์นั้น เป็นเหมือนบุคคลเมื่อประดับข้างแล้ว ก็ตัดวงข้างนี้ น จึงทรงแสดงโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย เช่น “กามทั้งหลายมีความสุขน้อย มีความทุกข์มาก และในสวรรค์ก็มีโทษมากยิ่ง”

(๔) **กามาทีนวกถา** พรรณนาโทษของกาม กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผลร้ายที่สืบเนื่องมาจากกาม อันไม่ควรหลงใหลมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่าย ถอนตนออกได้ คำว่า อาทีนวิ แปลว่า โทษ คำว่า โภการิ ได้แก่ มีความเลวทรามเป็นสภาวะ คือ กามเป็นสิ่งที่คนไม่ประเสริฐต้องเสพกัน จึงชื่อว่า มีความเลวทรามเป็นสภาวะ กามนี้ทำให้สัตว์ทั้งหลายมีความเศร้าหมอง ครั้นทรงให้กล่าวโทษของกามแล้ว จึงทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ

(๕) **เนกขัมมานิสังสกถา** พรรณนาอานิสงส์แห่งการออกจากกาม อานิสงส์ของการออกบวช กล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสดง ความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น^{๑๐๒} ทรงแสดงพรรณนาคุณของบรรพชา และคุณในฉาน เป็นต้น ซึ่งเป็นปฏิบัติต่อกาม ชื่อว่า เนกขัมมะ นี้ ไม่คับแคบ ไม่เศร้าหมอง ออกจากกามทั้งหลาย ออกจากกามสัญญาทั้งหลาย ออกจากกามวิตกทั้งหลาย ออกจาก ความเร่าร้อน คือ กามทั้งหลาย^{๑๐๓}

^{๑๐๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๗/๓๒. ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๗/๑๘๙.

^{๑๐๓} ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมาธิบาย เล่ม ๒, (นครปฐม : รัตติกรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๘.

อนุพุทฺธิกา ตามปกติ พระพุทฺธเจ้าเมื่อจะแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้มี
 อุนิสัยสามารถที่จะบรรลุนิยามพิเศษ ทรงแสดงอนุพุทฺธิกาณีก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ ๔
 เป็นการทำให้พร้อมที่จะรับ คำว่าที่ชักพอกสะอาดแล้ว ควรรับน้ำอ้อมต่าง ๆ ได้ด้วยดี ^{๑๐๔} ดัง
 จะเห็นได้ชัดเจนจากภายหลังตรัสรู้ ทรงแสดงอนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ กับยศกุลบุตร บิดา
 มารดา ภรรยาเก่า และสหาย ๔๕ คน ของพระยสะ เมื่อจิตเข้าถึงอริยสัจ ๔ แล้วจิตเกิดดวงตา
 เห็นธรรมเมื่อยศกุลบุตร ได้ฟังอนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ จบลง เกิดดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่ง
 หนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ^{๑๐๕} เป็นการเห็นธรรมของ
 พระโสดาบัน เมื่อยศกุลบุตรได้ฟังธรรมครั้งที่ ๒ จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น
 สำเร็จเป็นพระอรหันต์ สหายภิกษุศรัทธา ๓๐ คน พระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวมคธ เป็น
 ต้น และหากทรงแสดงอนุพุทฺธิกาเมื่อใด ก็ทรงจบด้วยอริยสัจ ๔ ทุกครั้งไป ดังนั้น อนุพุทฺธิ
 กา ๕ จึงจัดว่าเป็นหลักธรรมที่แสดงการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ อย่าง
 ชัดเจนที่สุด

๓.๔.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกทั้งลักษณะอัสสาหะ อาทีนวะ และ นิสสรณะ : อริยสัจ ๔

อริยสัจ ตามคำจำกัดความในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้
 ความหมายไว้ว่า “อริย, อริยะ”เป็นคำนาม ในพระพุทธศาสนา เป็นคำสำหรับเรียกบุคคลผู้บรรลุนิ
 ธรรมพิเศษ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น ว่าพระอริยะ หรือพระอริยะบุคคล และยังเป็นคำวิเศษณ์
 หมายถึง เป็นของพระอริยะ เป็นชาติอริยะะ เจริญ เเด่น ประเสริฐ ^{๑๐๖} คำว่า สัจ, สัจจะ เป็นคำนาม
 หมายถึง ความจริง, ความจริงใจ ^{๑๐๗} รวมเป็นคำนาม คือ คำว่า “อริยสัจ” หมายถึง ความจริงของ
 พระอริยะ, ความจริงอันประเสริฐ, ชื่อธรรมสำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา มี ๔ ข้อ คือ
 (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ (๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ (๔) ทุกขนิโรธคามินี
 ปฏิปทา หรือ มรรค ทางแห่งความดับทุกข์ ^{๑๐๘} และตามพจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , หน้า
 ๑๘๐.

^{๑๐๕} วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑.

^{๑๐๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, , หน้า ๑๓๓๗.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗๖.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓๗.

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

- ๑) ทุกข์ คือสภาพที่ทนได้ยาก ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สภาพที่บีบคั้น
- ๒) ทุกขสมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓
- ๓) ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ คือ ดับตัณหาทั้ง ๓ ได้อย่างสิ้นเชิง
- ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมรรค ๘^{๑๐๙}

การสังเกตข้อเท็จจริง คือ คนแก่ คนเจ็บ และคนตายของพระพุทธเจ้าสมัยเมื่อยังเป็นพระราชกุมาร ทรงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความแก่ ความเจ็บ และความตายกับความคิด เป็นความคิดแบบสวจากผลไปหาเหตุ คือ ความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุ คือ ความเกิด หากไม่มีความเกิดสภาพที่ไม่น่าปรารถนาดังกล่าวก็ไม่เกิดขึ้น

การที่พระพุทธเจ้าทรงคิดว่าการลงมือปฏิบัติโดยวิธีต่างๆ จะเป็นทางนำไปสู่การรู้แจ้งในสังขารธรรมเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ เป็นการคิดสวจากผลไปหาเหตุที่นับว่าสำคัญและเป็นตัวอย่างของการคิดแบบพระพุทธ-ศาสนาคือหลักอริยสัจสี่ ซึ่งเริ่มจากผลไปหาเหตุดังนี้

ทุกข์ คือ สภาพปัจจุบันความคับข้อง ติดขัด กัดดัน และบีบคั้น บกพร่องที่เกิดมีแก่ชีวิตหรือคนที่ได้ประสบสำหรับทุกข์นี้เรามีหน้าที่กำหนดรู้ คือ ทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัดเหมือนอย่างแพทย์กำหนดรู้หรือตรวจรู้ว่าเป็นอาการของโรคอะไร เราต้องแก้ด้วยรู้มันและกำจัดเหตุของมัน เมื่อกำหนดรู้ทุกข์หรือเข้าใจปัญหาที่พึงก้าวไปสู่ขั้นที่สอง

สมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่ เหตุปัจจัยต่างๆ ที่เข้าสัมพันธ์ขัดแย้ง ส่งผลสืบทอดกันมาจนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กัดดัน คับข้อง ติดขัด บกพร่องในรูปแบบต่างๆ กันไป อันจะต้องค้นหาให้พบแล้วทำหน้าที่ให้ถูกต้อง คือ กำจัดละเสีย เมื่อกำจัดหรือแก้ไข ได้แล้วก็ป็นอันเสร็จสิ้นการคิดขั้นที่สอง

นิโรธ คือ การดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ และพ้นปัญหาหรือปราศจากปัญหา ซึ่งเรามีหน้าที่ทำให้สำเร็จ ทำให้เป็นจริงหรือบรรลุถึงขั้นตอนนี้ จะต้องกำหนดได้ว่าจุดหมายที่

^{๑๐๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบอลพริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗.

ต้องการคืออะไร การที่ปฏิบัติอยู่นี้ ปฏิบัติเพื่ออะไร จุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่ เป็นไปได้อย่างไร มีหลักการในการเข้าถึงอย่างไร มีจุดหมายรองแบ่งเป็นขั้นตอนได้อย่างไร

มรรค คือ ทางดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือวิธีแก้ปัญหาก็ได้แก่ วิธีการและรายละเอียดสิ่งที่ต้องปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหาให้เข้าถึงจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ภาวนา คือ ปฏิบัติหรือลงมือทำ สิ่งที่เราทำในขั้นของความคิดก็คือกำหนดวางวิธีการแผนการและรายการสิ่งที่จะต้องทำ ซึ่งจะช่วยให้แก้สาเหตุของปัญหาได้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับปัญหาและสาเหตุของปัญหานั้น^{๑๑๑}

อริยสัจ ๔ เป็นความจริงอันประเสริฐที่ทำให้คนเป็นพระอริยะ ทำให้คนเป็นผู้มีความเจริญ ทำให้คนห่างไกลจากกิเลสหากทุกคน ทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริงของทุกข์ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งเป็นการมองทั้งครบทั้งปัญหาและการแก้ไขปัญหาโดยเบ็ดเสร็จ ฉะนั้น จึงจัดว่าเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกครบทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านอัสสาทะ ด้านอาทีนวะและด้านนิสสรณะ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อจากอนุปพิภกเถา ที่แสดงธรรมทั้ง ๓ ด้าน ครบแล้ว เพื่อยกระดับจิตจากปุถุชน ขึ้นสู่อริยชนได้ในที่สุด

สรุป หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในพุทธปรัชญานั้นประกอบไปด้วย หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นคุณประโยชน์ (อัสสาทะ) ด้านที่ตอบสนองต่อกามคุณทั้ง ๕ เป็นมุมมองที่ทำให้รู้สึกมีความสุข สบาย อร่อย ส่วนหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในลักษณะอัสสาทะนี้คือ การสร้างเหตุของความสุข การทำบุญ การกระทำตนให้เป็นประโยชน์ในสังคม เพราะเมื่อตนมีประโยชน์แล้วสังคมก็มีความสุขด้วย หลักการมองโลกในด้านที่เป็นโทษ (อาทีนวะ) มองโลกชีวิตให้เป็นสิ่งที่มีโทษเพราะ สิ่งเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ถ้ามีความยึดมั่นในกามคุณ ในชั้น ๕ ก็จะทำให้เป็นทุกข์เพราะการเปลี่ยนแปลง ส่วนหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในด้านที่เป็นโทษนั้น ได้ให้สำรวมสังวรระวังเตรียมความพร้อมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยการประพฤติกให้อยู่ในความระมัดระวังไม่ประมาท ด้วยการสังวรหลักธรรมที่เป็นทางออกของของการมองโลกชีวิตนี้คือ สิ่งที่เป็นบรมสุขสูงสุด นิพพานในพระพุทธศาสนา ส่วนวิธีการที่จะทำให้เข้าถึงทางออกนั้น คือ การบำเพ็ญเนกขัมมะ ประพฤติอยู่ในศีล สมาธิและปัญญา ปฏิบัติธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความรู้ แจ่มเห็นจริง โภทูปกิ ฆธรรมปฏิบัติอยู่ในทางสายกลาง นำไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง

^{๑๑๑} วิมล จิโรจพันธ์, พุทธประวัติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘ -

บทที่ ๔

แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลัก พุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลัก พุทธปรัชญา ไปใช้ในการ
พัฒนาชีวิต ได้แยกประเด็นการศึกษาออกเป็น ๕ หมวด ดังนี้

(๑) ความหมายและกระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา

(๒) แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอัสสาทะ ตามหลัก
พุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

(๓) แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ ตามหลัก
พุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

(๔) แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ ตามหลัก
พุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

(๕) แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกครบทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ
และนิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ ความหมายและกระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา

การพัฒนาชีวิตนั้นเป็นความต้องการของมนุษย์ทุกคน ที่อยากจะทำให้คุณภาพชีวิต
ของตนมีความสุขและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ซึ่ง พุทธปรัชญา ได้แสดง
ความหมายของการพัฒนาชีวิต และกระบวนการพัฒนาชีวิตไว้ ดังนี้

๔.๑.๑ ความหมายของการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา

คำว่า “พัฒนา” หมายถึง ความเจริญ ทำให้เจริญ^๑ คำว่า “วัฒนา” หมายถึงถึง
ความเจริญ ความมั่งคั่ง^๒ เมื่อพิจารณาคำว่า “พัฒนา” หรือ “วัฒนา” ตามแนวคิด

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน , พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๘.

ทางพุทธปรัชญา พบว่า หมายถึง การเจริญ การเติบโต เช่น ต้นไม้งอก เป็นการเติบโตที่ไม่มีการควบคุม อาจยั่งยืน หรือไม่ยั่งยืนก็ได้

ความหมายในภาษาอังกฤษใช้ คำว่า “Development” ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เน้นในด้านวัตถุด้านเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาถนนหนทาง ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น^๓ การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ภายในชีวิตของตนเองจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า

คำว่า “พัฒนา” มาจากภาษาบาลีว่า วฑฺฒน หรือ วัฒฺตนะ แปลว่า เพิ่มมากขึ้น “พัฒนา” แปลว่า “เจริญ” ตรงกับบาลีว่า “ภาวนา” เช่น การเจริญเมตตา เรียกว่า เมตตาภาวนา^๔ คำว่า “การพัฒนา” ตามหลักพุทธปรัชญา มีนัยที่ครอบคลุมไปถึงการพัฒนาตน (บุคลิกภาพ) การพัฒนาสังคม (และสิ่งแวดล้อม) การพัฒนาอารมณ์ (จิตใจ) และการพัฒนาด้านสติปัญญา (เชาว์ความฉลาด กุศโลบาย)^๕

คำว่า พัฒนา ตามแนวพุทธ ปรัชญาสามารถแยกได้เป็น ๒ ส่วน คือ (๑) พัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา ภาวนาหมายถึง การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาคนนั้นไม่ว่าจะเป็นทางด้านกาย หรือจิตใจก็ตาม และ (๒) การพัฒนาสิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น เทคโนโลยี การศึกษา การสื่อสาร พัฒนาสังคม พัฒนากองเมือง พัฒนากิจการต่างๆ เป็นต้น

สรุป การพัฒนา ชีวิตตาม แนวพุทธปรัชญา หมายถึง การพัฒนามนุษย์ ทั้งด้านกาย จิตใจ อารมณ์และสิ่งแวดล้อมภายนอกให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

๔.๑.๒ กระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา

กระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา ตั้งอยู่บนหลักภาวนา ๔ คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) กายภาวนา หมายถึง การพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้อง ดั่งงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะไม่เพียงหมายถึงสิ่งแวดล้อม

^๓ พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๖-๗.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๙๒.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒., อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕ .

ทางสังคม แต่ยังมีหมายถึงสิ่งอื่น ๆ ที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ เช่น รู้จักการบริโภค ปัจจัย ๔ การรู้จักใช้อิทธิพล คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ๖ การมีความสัมพันธ์กับปัจจัย ๔ อย่างถูกต้องเพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้อย่างดี และใช้ ตามคุณค่าแท้ และการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ก็ต้องพิจารณาถึงความถูกต้องเหมาะสมมี ความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้เป็นไปในทางเกื้อกูล สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องของการพัฒนากายซึ่งบุคคลที่พัฒนาตนแล้ว เรียกว่า “ภาวิตกาย”

๒) **ศีลภาวนา** หมายถึง การมีพฤติกรรม ร่วมทางสังคมที่พึงประสงค์ โดยไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ บุคคลอื่นสังคม และประพฤติ ตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม เป็นการฝึกตนให้อยู่ในสังคมด้วยดีและเป็นประโยชน์^๗ ระดับต้น คือ ความมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต โดยไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ซึ่งประกอบด้วยศีล ๕ เป็นพื้นฐาน เมื่อไม่เบียดเบียนกันแล้วก็ขยายออกไปถึงความสุจริต ในพระสูตรต้นตปิฎก เทวทหสูตร ได้กล่าวถึงลักษณะการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องไว้ ๓ ประการ คือ

- (๑) ไม่เอาทุกข์มา ทับถมตน
- (๒) ไม่ละทิ้งความสุขที่ชอบธรรม
- (๓) ไม่หมกมุ่นสยบติดอยู่กับความสุขนั้น^๘

เมื่อดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ร่วมกับคนอื่น โดยการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันแล้ว เรียกผู้ที่พัฒนาทางศีลว่า “ภาวิตศีล”

๓) **จิตตภาวนา** หมายถึง การพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการฝึกอบรมให้จิตมีคุณสมบัติครบ ๓ ด้าน ได้แก่

(๑) คุณภาพจิต คือ มีคุณธรรมต่างๆ เสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต มีเมตตา มีความเป็นมิตร ปรรอณาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น มีความกรุณา คือ อยากร่วมให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มีจาคะ คือ มีใจเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี มีคารวะ คือ เห็นความสำคัญของผู้อื่น มี มัทวะ คือ ความอ่อนโยน กตัญญูคือ รู้คุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น

(๒) สมรรถภาพจิต หรือความสามารถของจิต เช่น ความมีสติดี วิริยะ คือ ความเพียรในการทำงาน มีขัน ติ มีความอดทน มีสมาธิแน่วแน่ มีสัจจะจริงจัง มีอธิษฐาน คือ ความเด็ดเดี่ยวต่อความมุ่งหมาย มีความหนักแน่นมั่นคงเข้มแข็งของจิตใจ ที่จะทำงานให้ได้ผล

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**, หน้า ๙.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^๘ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒/๑๒.

สมบูรณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานทางปัญญา คือ การคิดพิจารณาในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงอย่างชัดเจน

(๓) สุขภาพจิต คือ มีจิตที่มีสุขภาพดี เป็นสุข สดชื่นว่าเริงเบิกบาน พลอดโปร่ง มีปีติความอิมเอบใจ มีความผ่อนคลายไม่ขุ่นมัว ไม่หม่นหมองหดหู่ เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ ของจิตใจที่มีความสุขนี้ เป็นสิ่งสำคัญมากในพระพุทธศาสนา การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมในยุคปัจจุบัน จึงจะต้องเน้นเรื่องสุขภาพจิตให้มากด้วย ผู้ที่ฝึกฝนอบรมจิตแล้วเรียกว่า “ภาวิตจิตโต”

๔) ปัญญาภาวนา หมายถึง การทำปัญญาให้เจริญออกงาม ในเบื้องต้น จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ทางวิชาชีพ ต่อมาต้องพัฒนาปัญญาให้มีการรับรู้เรียนรู้ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง คือ เข้าใจสิ่งนั้นทั้งหลายตามสภาวะไม่เอนเอียงด้วยอคติ ที่จะให้การรับรู้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ขึ้นต่อไป คือ วินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยกิเลส เป็นปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เข้าใจความเจริญและความเสื่อมของโลกและชีวิตตามความเป็นจริงและตามเหตุปัจจัย รู้จักทางแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จให้ตนพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไป รู้เท่าทันโลกและชีวิตทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ และพัฒนาไปจนถึงขั้นวิมุตติ คือ ชั้นแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งผู้ที่ฝึกฝนอบรมพัฒนาทางปัญญาแล้วเรียกว่า “ภาวิตปัญญา”

การอบรมปัญญา ก็คือ การอบรมจิตนั่นเองให้มีปัญญา ให้รู้ชัดว่า ควรทำอะไร ควรเว้นอะไร ได้แก่การอบรมปัญญาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง เช่นเห็นไตรลักษณ์ แยกสมมติออกจากความเป็นจริงได้แล้วจะทำให้จิตใจไม่คิดสมมติ กล่าวคือ รู้ว่าแม้จะรับสิ่งสมมติ แต่ก็รู้ว่าสิ่งนี้เป็นเพียงสิ่งสมมติเท่านั้น แล้วจิตก็ไม่ไปคิดอยู่ในสิ่งนั้น แต่ถ้าเข้าใจไม่ชัดเจนก็ทำให้เกิดการสับสนซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพตามความเป็นจริง ดังนั้น พุทธปรัชญาจึงสอนให้รู้จักแยกสัจจะ (ความจริง) เป็นสองระดับสังขธรรม ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะ และปรมาตสัจจะ

สรุป ความหมายของการพัฒนา คือ การพัฒนามนุษย์ทั้งด้านกายจิตใจอารมณ์และสิ่งแวดล้อมภายนอก ให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ส่วน การพัฒนาตามหลักพุทธปรัชญา คือ การที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตามหลักภาวนา ๔ ประการ คือ การพัฒนา กายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้องดีงาม การมีพฤติกรรมร่วมทางสังคมที่พึงประสงค์ โดยไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นสังคม และประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม การพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการฝึกอบรมให้จิตมี

คุณสมบัติครบ ๓ ด้าน คือ ด้านคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต และการทำปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป รู้เท่าทันโลกและชีวิตทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ และพัฒนาไปจนถึงขั้นวิมุตติ

๔.๒ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอัสสาหะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

การพัฒนาชีวิตด้วยการมองโลกในลักษณะที่เป็นคุณ มีประโยชน์ เป็นความสุขนั้น เป็นมุมมองลักษณะที่มีกำลังใจในการดำเนินชีวิตได้ สำหรับปวงชนทั่วไป การที่จะพัฒนาให้เข้าถึงหลักสัจธรรมนั้น ต้องใช้วิธีการที่จะทำให้เห็นประโยชน์เสียก่อน จึงจะทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนได้ เมื่อความสุขที่เป็นผลจากการปฏิบัติได้ประจักษ์กับตนเองแล้ว ย่อมมีจิตใจโน้มไปในธรรมได้โดยไมยาก ดังนั้น แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสุข ไปพัฒนาชีวิตจึงมีรายละเอียดตามหัวข้อธรรม ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ แนวทางการนำหลักบุญกิริยาวัตถุ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

บุญกิริยาวัตถุเป็นเหตุแห่งความสุขเบื้องต้นของพุทธปรัชญา เมื่อประพฤติปฏิบัติไปแล้ว ย่อมทำให้เกิดความสุขใจในเบื้องต้น ในท่ามกลางและในที่สุดของการกระทำนั้น ดังนั้น แนวทางการนำหลักบุญกิริยาวัตถุไปใช้พัฒนาชีวิต ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญและมีผลในการพัฒนาชีวิตทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งมีคำอธิบายดังต่อไปนี้

(๑) ด้านกายภาวนา การนำหลักของบุญกิริยาวัตถุ ใช้ใน การพัฒนาชีวิตด้านกาย คือ การทำจิตใจให้เป็นบุญ ทำให้มีความสุข และเมื่อใจมีความสุขแล้วกายก็มีความสุขด้วย ดังนั้น การพัฒนาทางด้านกายภาพจึงมีความเป็นผลที่เกิดจากการพัฒนาทางด้านจิตแล้ว

(๒) ด้านศีลภาวนา การนำหลักของบุญกิริยาวัตถุ ใช้ใน การพัฒนาชีวิตด้านศีล คือ พัฒนาคความสัมพันธ์ทางด้านสังคมที่ตนได้เกี่ยวข้องนั้น ๆ ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักธรรมในบุญกิริยาวัตถุ ข้อที่ ๔) คือ อปเจายนมัย การประพฤติปฏิบัติที่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่หรือ การให้ความเคารพแก่ผู้มีอายุมากกว่าตนและผู้มีคุณธรรมที่สูงส่ง เป็นเหตุประพฤตินอบน้อม คือ การกระทำกรรมที่สมควรทำโดยเกี่ยวกับเป็นการบูชา กระทำความนับถือเป็นอันมากต่อท่านผู้ใหญ่ โดยวัยและโดยคุณ ด้วยอหังการไม่เศร้าหมอง (ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง)

ปราศจากความคาดหวังตอบแทน เป็นต้น ด้วยวิธีลึกลับและน้อมเอาอาสนะให้ ชื่อว่า อปายานะ และข้อที่ ๕ เวยยาวัจฉมัย การชวนชวายเป็นกิจกรรมที่ชอบ เว้นจากงานที่เป็นทุจริตทางกายและ วาจา ภาวะแห่งชนผู้ชว นชวายเป็นการกระทำกิจนั้น ชื่อว่า เวยยาวัจจะ เจตนาที่ทำงานนั้น ๆ แก่ ผู้ใหญ่โดยวัยและโดยคุณ (คุณธรรม) เหล่านั้น และแก่คนป่วยใช้ด้วยอัชฌาสัยไม่เศร้าหมอง (ปราศจากความหวังการตอบแทน) ชื่อว่า เวยยาวัจจะ

(๓) ด้านจิตตภาวนา การนำหลักบุญกิริยาวัตถุ ใช้ในการพัฒนาชีวิตด้านจิต ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักธรรมใน บุญกิริยาวัตถุ ข้อที่ ๑๐ คือ ทิฏฐุชุกัมม การปรับแนวคิดให้ ตรงกับสากลนิยมหรือเป็นการเปิดกว้างในทางความคิด ข้อที่ ๖ ปัตติทานมัย การแบ่งความดีให้ อื่นมีส่วนร่วมในการทำความดีรู้จักชักชวนคนอื่นทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ทำแต่เพียงลำพังแต่ เพียงผู้เดียว ควรชักชวนเพื่อน ๆ มากมายเพื่อสร้างความดีด้วยกัน คือ บุญที่ตนถึงแล้ว ทำแล้ว อันชนยอมให้แก่คนอื่น เป็นเจตนาที่หวังให้บุญอันบังเกิด แล้วยกตนให้เป็นสาธารณะแก่คน เหล่าอื่น ข้อที่ ๗ ปัตตานุโมทนา มัย การมีความยินดีกับผู้ทำความดี รับรู้ความดีของคนอื่น หรือที่ เรียกว่า “การแสดงความยินดีกับผู้อื่น เมื่อเขาได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ทำความดี ” เป็นเครื่อง อนุโมทนาบุญที่คนอื่นทำแล้ว เช่น ได้ยินข่าวว่าเขากระทำบุญก็ชื่นชมอนุโมทนา ด้วยจิตใจที่ ปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ การพัฒนาจิตที่เกิดจากการประกอบด้วยบุญ

(๔) ด้านปัญญาภาวนา การนำหลักบุญกิริยา วัตถุ ใช้ในการพัฒนาชีวิต ด้านปัญญา ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักธรรมใน บุญกิริยาวัตถุ ข้อที่ ๓ ภาวนามัยการอบรมและ เจริญกรรมฐานหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การลงมือประพฤติปฏิบัติในในกิจการงานๆ ” เป็น เครื่องเจริญ ทำให้เพิ่มข้อที่ ๘ ธัมมัสสวนมัย การตั้งใจฟังธรรมด้วยความเคารพ ตามปกติผู้ฟังจะ ได้รับความรู้มากกว่าผู้พูด ถ้ามีความตั้งใจฟังเป็นอย่างดีก็จะทำ ให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็น อย่างยิ่ง การฟังธรรมเป็นประโยชน์เกื้อกูล ด้วยอัชฌาสัยไม่เศร้าหมอง เช่น เราฟังธรรมแล้ว เมื่อปฏิบัติไปตามที่กล่าวไว้ในธรรม ก็จักเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณวิเศษนั้น ข้อที่ ๙ ธัมมเทศนามัย การแนะนำแนวทางให้กับผู้อื่นทำในสิ่งที่ชอบด้วยหลักธรรม เจตนาที่ชี้แจงสิ่งอันเป็นประโยชน์เกื้อกูล อย่างมีโยนิโสมนสิการ

สรุป บุญกิริยาวัตถุนี้สามารถพัฒนาให้บุคคลได้เข้าถึงความสุข ซึ่งเป็น พื้นฐานใน การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญา เมื่อประพฤติปฏิบัติลงไป แล้วจะทำให้เกิดความสุขแก่ผู้ ประพฤติปฏิบัติตามหลักของความจริงในทางกุศลกรรมด้วย

๔.๒.๒ แนวทางการนำหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต เป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกให้กับผู้ปฏิบัติได้เป็นอย่างดี และทำให้มีความเชื่อมั่นในคุณค่าของชีวิตตนเองยิ่งขึ้น เมื่อเข้าใจคุณภาพชีวิตของตนเองแล้วก็ย่อมจะส่งผลให้มีการประพฤติปฏิบัติพัฒนาให้สูงยิ่งขึ้นต่อไปได้ ดังนั้น จึงเสนอแนวทางหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ดังต่อไปนี้

(๑) ด้านกายภาวนา ในฐานะที่เป็นปัจจัยพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อชีวิต คือ การบำรุงรักษาร่างกาย การใช้หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์จึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง กล่าวว่าจะต้องพัฒนาให้มีปัจจัย ๔ ให้สมบูรณ์ ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ ความขยันเป็นอุปกรณอันดับแรกและสำคัญที่สุดในการสร้างฐานะให้มั่นคง ไม่มีเศรษฐีคนใดสร้างความร่ำรวยขึ้นมาได้ด้วย ความเกียจคร้าน ยิ่งรวยยิ่งขยันคนขยันเท่านั้นจึงจะสร้างตัวได้

ความถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย เมื่อขยันทำงานที่ปราศจากโทษ มีรายได้ขึ้นมาแล้วต้องรู้จักประหยัด อดออม

ความเป็นผู้มีมิตรดี คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัยเลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา การร่วมงานกับคนดีจะยิ่งช่วยให้เพิ่มพูนรายได้ได้เร็ว คนดีจะช่วยเป็นกำลังสนับสนุนการทำงานให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป สามารถขยายกิจการให้ใหญ่โตและกว้างไกลออกไป และคนดีจะช่วยเป็นหูเป็นตาแทน ธุรกิจใหญ่ๆไม่มีใครทำสำเร็จเพียงลำพังตัวคนเดียว ต่างก็ต้องอาศัยความรู้ความสามารถของคนอื่นช่วยทั้งนั้น การร่วมงานกับคนดีจึงเป็นวิธีการสร้างฐานะให้มั่นคงวิธีหนึ่ง อนึ่ง ความเป็นผู้มีมิตรดี คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัยเลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา การร่วมงานกับคนดีจะยิ่งช่วยให้เพิ่มพูนรายได้ได้เร็ว คนดีจะช่วยเป็นกำลังสนับสนุนการทำงานให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป สามารถขยายกิจการให้ใหญ่โตและกว้างไกลออกไป และคนดีจะช่วยเป็นหูเป็นตาแทน

ความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคือง ให้รายได้อยู่เหนือรายจ่าย มีการประหยัดเก็บออมไว้เมื่อมีทรัพย์ แล้ว ควรนำทรัพย์นั้นมาใช้จ่ายเลี้ยงชีพให้พอเหมาะพอดีแก่ฐานะ ไม่ให้อึดอัดฝืดเคืองจนเกินไป พักผ่อนให้เพียงพอแก่

ความต้องการของร่างกาย บำรุงรักษาสุขภาพกายและใจ ให้แข็งแรง จะได้มีพลังทำงานไปได้อีกนาน

(๒) ด้านปัญญาภาวนา การรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาในการหาทรัพย์ รักษาทรัพย์ที่ตนหามาได้ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบหาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี รู้จักในการสมาคมกับกัลยาณมิตร และพิจารณาในการใช้สอยทรัพย์ให้พอประมาณ

สรุป แนวทางการพัฒนาที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักประโยชน์ในปัจจุบัน สามารถสังเคราะห์ เข้าในการพัฒนาทางด้านกายและทางด้านปัญญาได้ เพราะทางด้านกายพัฒนาได้ด้วยการขยัน การรักษา การควบคุมส่วนการพัฒนาทางด้านปัญญาสามารถสังเคราะห์เข้าได้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาในการใช้ชีวิตได้อย่างเหมาะสม

๔.๒.๓ แนวทางการนำหลักพรหมวิหาร ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

ความเข้าใจในสังคัมเรื่อง การปกครอง เป็นหน้าที่โดยตรงของผู้ที่มีจิตใจโอบอ้อมอารี เป็นบุคคลที่อาวุโสที่สุดในสังคมนั้น ๆ สูงด้วยคุณธรรม คือ คุณวุฒิและวัยวุฒิด้วย หรือจะมีองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ น้อยด้วยวัยวุฒิแต่มีคุณธรรมสูง คือ มี คุณธรรมพรหมวิหารสูง ก็สามารถสังเคราะห์เข้าเป็นพรหมวิหารได้เช่นกัน ดังนั้น แนวทางการนำหลักพรหมวิหาร ๔ ไปใช้พัฒนาชีวิตให้มีคุณค่า จึงมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ด้านจิตตภาวนา แนวทางการนำหลักพรหมวิหาร ๔ ไปใช้พัฒนาจิตตภาวนา ผู้ปฏิบัติพรหมวิหารเมื่ออยู่ตามปกติก็ใช้เมตตา เมื่อตกต่ำก็ใช้กรุณา เมื่อมีสุขก็ใช้มุทิตาต่อกันและกัน เพราะที่กล่าวมานี้เป็นการพัฒนาจิต ให้เป็นผู้ที่มีความโอบอ้อมอารีต่อกันในสังคม และเมื่อประชาชนปฏิบัติได้อย่างนี้ สังคมก็จะน่าอยู่น่าอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกัน ในมุมมองโลกอย่าง นี้เป็นการมองที่ความสุขของสังคม ดังมีคำกล่าวของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ในหนังสือธรรมนุญชีวิตว่า “สังคมมีเมตตา กรุณา มุทิตามาก จะเป็นสังคมที่มีน้ำใจมาก คนจะมีน้ำใจช่วยเหลือกันอย่างดี ซึ่งก็เป็นข้อดี ทำให้จิตใจคนมีความอบอุ่น ชุ่มฉ่ำร่มเย็น มีความสุขสบาย”

๒) ด้านปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาปัญญาด้วยอุเบกขา มีลักษณะคอยดู เพื่อไม่ไปแทรกแซงในกฎระเบียบที่สังคมร่วมกันบัญญัติขึ้น มีใจเป็นกลาง คือ มองตาม

๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดิ้นรนพิพม์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐.

ความเป็นจริง โดยวางจิตให้เที่ยงตรง คือ ปล่อยโอกาสให้มีการปฏิบัติไปตามธรรมชาติ ตามหลักการของสังคัม โดยใช้ปัญญาพิจารณาในการปฏิบัติให้เหมาะสม จึงเป็นการพัฒนาทางด้านปัญญาสำหรับการมองโลก ในด้านที่เป็นสุข เมื่อสังคัมมีความเป็นสุข ก็ทำให้ชีวิตของคุณ คนในสังคัมเป็นสุขด้วย

สรุป การพัฒนาชีวิตด้วยหลักพรหมวิหาร ๔ นั้น สามารถพัฒนาได้ทั้งด้านจิต ภาวณาและด้านปัญญาพัฒนา นำไปใช้พัฒนาชีวิตให้มีคุณค่าจึงเป็นการพัฒนา สำหรับการมองโลกด้านที่เป็นสุข เมื่อสังคัมมีความเป็นสุขก็ทำให้ชีวิตของคุณคนในสังคัมเป็นสุขด้วย

๔.๒.๔ แนวทางการนำหลักสังคหวัตถุ ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

สิ่งที่หล่อเลี้ยงสังคัมให้มีความกลมกลืน สามัคคีกัน คือ สังคหวัตถุ การสงเคราะห์ด้วยวัตถุ สิ่งของ คำพูด การช่วยเหลือและการประพฤติดตน เป็นสิ่งที่สามารถใช้ในการพัฒนาตนเองและสังคัมให้มีความเจริญรุ่งเรืองได้เป็นอย่างดี ซึ่ง แนวทางการนำหลักสังคหวัตถุ ๔ ไปใช้พัฒนาชีวิต มีดังต่อไปนี้

(๑) ด้านกายภาวณา แนวทางการพัฒนากายด้วยสังคหวัตถุ คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ ช่วยเหลือ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และส่งเสริมในด้านจริยธรรม ซึ่งหลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตนใน ๒ ด้าน คือ ทำตนให้เป็นประโยชน์ เป็นการทำตนให้มีคุณค่าต่อสังคัมที่ตนอาศัยอยู่ การพัฒนากายด้วยการช่วยเหลือสังคัมนี้ นับเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่น และคนในสังคัมได้เป็นอย่างดี

(๒) ด้านศีลภาวณา แนวทางการพัฒนาศีลด้วยสังคหวัตถุในข้อนี้ คือ การพัฒนาตนเองให้มีความสามารถที่จะเข้าไปสัมพันธ์ในสังคัมได้เป็นอย่างดี ด้านปิยวาจา คือ การเจรจาที่ไพเราะ เป็นเสน่ห์ของคำพูดที่จะทำให้เกิดความเชื่อมั่น เกิดความรักใคร่รักนับถือ และช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นการพูดที่เป็นคำสัตย์ คำจริง เป็นคำพูดที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความสบายใจเบิกบานใจ วาจาเหล่านี้เป็นวาจาที่พัฒนาให้เป็นผู้ที่มีระเบียบในตนเอง

(๓) ด้านจิตตภาวณา นั้น สงเคราะห์เข้ากับ การให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ การให้เพื่อบูชาคุณความดี คือ การให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์ ซึ่งกันและกันโดยไม่หวังผลตอบแทน กล่าวว่าการให้หรือทานในสังคหวัตถุ ๔ นี้ เป็นการให้เพื่อพัฒนาจิตให้มีความเอื้อเฟื้อ ผู้ที่ไม่ตรีต่อกันและกันในสังคัมได้เป็นอย่างดี

สรุป แนวทางการนำหลักสังคหวัตถุ ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต นี่เป็นวิธีการพัฒนาตนเองและสังคมได้ คือการพัฒนาทางด้านกายและจิตใจ ทำให้มีความปลอดภัย จากอันตรายที่จะเกิดจากสังคมได้ เพราะคุณธรรมข้อนี้ยอมทำให้ตนเองและสังคมมีความเจริญรุ่งเรือง ด้วยการรักษาศีลมีปียวาจาและมีความเอื้อเฟื้อต่อกัน

ดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดสรุปได้ว่า การพัฒนาชีวิตด้วยหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในลักษณะที่เป็นคุณประโยชน์เป็นสุขนั้น บุญกิริยาวัตตุสามารถพัฒนาชีวิตให้มีความสุขสมหวังได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติไปตามทำนองคลองธรรม หลักประโยชน์ในปัจจุบันเป็น ข้อปฏิบัติที่ลงมือกระทำแล้ว เห็นผลทันที และสามารถเป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไปได้ หลักของสังคมที่มีความสุขสงบ สามารถพัฒนาให้จิตใจและสังคมได้โดย คุณธรรมของพรหมวิหาร ๔ และหลักสงเคราะห์สังคมด้วยกันคือ สังคหวัตถุ ๔ ดังนั้น เมื่อบุคคลมีความสุขสงบแล้วก็สามารถเป็นปัจจัยให้สังคมมีความสุขด้วย

๔.๓ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

การมองโลกในลักษณะที่เป็นอาทีนวะ คือ การมองเห็น ด้านที่เป็นโทษต่อชีวิต ทำให้เกิดความไม่พึงปรารถนา เพราะสิ่งที่เป็นโทษนั้นทำให้เกิดความทุกข์ความไม่สะดวกต่อการดำเนินชีวิต ดังนั้น เมื่อพิจารณาได้ดังนี้แล้วจึงมีการป้องกันความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นกับตนเองในอนาคตได้ ด้วยการสังวรในศีล ซึ่งการพัฒนาชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกด้านที่เป็น อาทีนวะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ แนวทางการนำหลักสังวร ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

หลักสังวร ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต คือ ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล โดยแนวทางการนำหลักสังวร ๕ ไปใช้พัฒนา ดังนี้

๑) **ปาฏิโมกขสังวร** สำรวมในปาฏิโมกข์ คือ รักษาสิกขาบทเคร่งครัดตามทีทรวงบัญญัติไว้ในพระปาติโมกข์ การสำรวมในศีลสิกขาอันนับเนื่องในพระวินัย

๒) **สติสังวร** สำรวมด้วยสติ คือ สำรวมอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ระวังรักษามิให้บาปอกุศลเข้าครอบงำ เมื่อเห็นรูป เป็นต้น อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ทั้งหลายรวมตั้งใจด้วย

๓) **ญาณสังวร** สำรวมด้วยญาณ คือ ตัดกระแสกิเลสมีต้นเหตุเป็นต้นเสียได้ด้วยใช้ปัญญาพิจารณา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ตลอดถึงรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่ ปัจจัยปัจเจกชน การสำรวมด้วยปัญญา ตัดกระแสทั้งหลายด้วยปัญญา และการพิจารณาปัจจัย ๔ ด้วยปัญญาแล้วบริโศค

๔) **ขันติสังวร** สำรวมด้วยขันติ คือ อุดทนต่อหนาว ร้อน หิว กระจาย ถ้อยคำร้ายแรง และทุกข์เวทนาต่างๆ ได้ ไม่แสดงความวิการ การสำรวมในอารมณ์ทั้งหลายด้วยขันติ อุดทนอดกลั้นต่อความร้อน ความหนาว และสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาทั้งหลายด้วยขันติอันมีโอทสะ เป็นประธาน เป็นแนวทางการพัฒนาชีวิตของบุคคลนั้น ๆ ให้กล้าแกร่ง ซึ่งแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เกิดขันติ มีดังต่อไปนี้

(๑) เมื่อพบความยากลำบากตรากตรำ ยากจน มีความทุกข์ ก็อดทนมิท้อถอย ไม่เบื่อหน่ายในชีวิต พยายามแก้ปัญหา แม้ว่าจะต้องใช้เวลาในการแก้ปัญหา ก็อดทนรอคอยจนกว่าจะสำเร็จ

(๒) ทำจิตให้สงบ เมื่อมีการต่อสู้ทางอารมณ์ที่รุนแรง ถูกต่อว่า ก็อดทนต่อความเจ็บใจไม่แสดงอาการเดือดพล่านให้เสียมารยาท

(๓) การประกอบอาชีพสุจริต และทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์ อดทนอดออม เพื่อสร้างฐานะ

(๔) การรอคอยความสำเร็จ การปลูกกล้วยไม้ ออกดอกช้า ฉันทนาการประกอบอาชีพสุจริตก็ให้ผลช้า ฉันทันนั้น ที่สำคัญต้องรอคอยความสำเร็จ ต้องรอด้วยจิตที่สงบ และมีความสุข

(๕) มียุทธศาสตร์ในการพัฒนาสุขภาพจิต เมื่อถูกคนอื่นสบประมาท นินทา ต้องรวมพลังจิตให้มีสติควบคุม ทำเป็นคนตาบอด หูหนวก วางเฉย อดทนสร้างสุขภาพจิตที่ดี

(๖) มีความรอบคอบระวังตน ไม่เชื่อคนง่าย ในการทำกิจกรรมร่วมกับคนพาล อาจทำให้เกิดความบกพร่องในหน้าที่การงานได้ เมื่อถูกคนพาลชักนำไปในทางที่ผิด

(๗) ทำใจได้เมื่อเกิดความ ผิดหวัง ไม่ควรโศกเศร้าเสียใจ คิดฆ่าตัวตาย ต้องอดทนข่มอารมณ์ให้เป็นปกติ ไม่ปล่อยใจเป็นทาสอารมณ์จนกว่าชีวิตจะดีขึ้น

(๘) ระลึกเสมอว่า ความอดทนเท่านั้นที่สามารถตัดต้นเหตุของความชั่วทั้งหมดได้ รวมถึงการติเตียน การทะเลาะวิวาทย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะตัวเรามีความอดทน

๕) **วิริยสังวร** สำรวมด้วยความเพียร คือ พยายามขบไล่ บรรเทา กำจัดอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปเป็นต้น ตลอดจนละมิจฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ที่เรียกว่าอาชีพาริสูทธิ อาชีพาริสูทธิ^{๑๑}

สรุป การพัฒนาชีวิตด้วยการใช้หลักธรรมสังวร ๕ คือการระวังปิดกั้นอกุศลที่จะเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อถ้ามีความประมาทขาดสติในการควบคุม จึงเป็นการพัฒนาทางด้านสังคม คือ ศีลภาวนา พัฒนาทางด้านจิตใจของตนเอง คือ มี จิตใจที่มั่นคง และพัฒนาทางด้านปัญญา คือ การพิจารณาทุกอริยาบถในระหว่างการดำเนินชีวิต

๔.๓.๒ แนวทางการนำหลักอภินิหารปัจเจกเวทณ ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

สิ่งที่เตือนให้ระลึกอยู่ทุกเมื่อ ที่มีอกุศลธรรมเกิดขึ้นในจิตใจเป็นหลักพิจารณาชีวิตทุกเวลา คือ การนำหลักอภินิหารปัจเจกเวทณ ๕ ไปใช้พัฒนาชีวิต เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาในความเป็นจริงของชีวิต เมื่อมีเกิด มีแก่ มีเจ็บป่วย มีตาย มีพลัดพรากจากของรักของชอบ และมีกรรมเป็นของตนทำให้เกิดการเตรียมพร้อม สำรวมระวังในเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในภายหน้า ข้อที่ควรพิจารณาเนื่องๆ ๕ อย่างนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อละสาเหตุต่างๆ มีความมัวเมา เป็นต้น ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความประมาทและประพฤตินุจริ ต ดังนั้น การมองโลกโดย การนำหลักอภินิหารปัจเจกเวทณ ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ดังที่กล่าวนี้ สามารถพัฒนาปัญญาให้เห็นชีวิตที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาได้ตามความเป็นจริง

๔.๓.๓ แนวทางการนำหลักมรณานุสสติไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักมรณานุสสติไปใช้พัฒนา ชีวิตด้านปัญญาภาวนา คือ การมองโลกโดยพิจารณาให้เป็นประโยชน์ เพราะการพัฒนาปัญญาโดยการพิจารณาระลึกถึงความตาย เป็นอารมณ์ย่อมทำให้มีสติอยู่ทุกเมื่อ ย่อมพิจารณาให้เห็นถึงคุณธรรมที่สูงยิ่งขึ้นถึงความจริงของชีวิตว่า ตนและคนอื่นย่อมถึงความตายเป็นที่สุด เป็นการไม่ให้ตั้งตนหลงมัวเมาประมาทในชีวิต จะได้พยายามสั่งสมแต่คุณงามความดีเอาไว้ และทำให้ตนมีความคุ้นเคยกับความตาย เมื่อเวลามันเกิดขึ้นกับ เรา หรือคนอื่นที่เป็นที่รัก หรือญาติของเรา ก็จะได้ทำใจได้เมื่อเกิดความทุกข์ตรงนี้จะสามารถรับกับสถานการณ์นี้ ดังนั้น การพัฒนาปัญญาในด้านนี้ทำให้เข้าใจในความเป็นจริงของชีวิต ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา แต่ในระหว่างที่มีชีวิตอยู่นี้ ถ้าได้พิจารณาถึงความตายแล้ว ก็จะทำให้เป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต ในวัย เร่งทำแต่กุศลยิ่งขึ้นไป

^{๑๑} ชุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๘๙/๕๔๔.

๔.๓.๔ แนวทางการนำหลักสันโดษ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักสันโดษไปใช้ในการพัฒนาชีวิต คือ ความยินดีพอใจด้วยปัจจัย ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนหลักสันโดษกับคนสองกลุ่ม คือ สันโดษสำหรับพระภิกษุ โดยทรงสอนให้เป็นผู้มีก้น้อย เลี้ยงง่ายรู้จักประมาณ รู้จักพอใจปัจจัย ๔ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ตามมี ตามได้และตามสมควร สันโดษเช่นนี้มีข้อปฏิบัติเคร่งครัดและมุ่งเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ และสันโดษสำหรับคนทั่วไป ทรงเน้นไปที่หลักสันโดษ ๓ ได้แก่ (๑) ยถาลาภสันโดษ คือ ยินดีพอใจตามที่ได้พบได้มา (๒) ยถาพลสันโดษ คือ ยินดีพอใจตามกำลังความสามารถของตน และ (๓) ยถาสารูปสันโดษ คือ ยินดีพอใจตามสมควรแก่ฐานะความเป็นอยู่ของตน ซึ่งหลักสันโดษนั้นปรากฏอยู่ในหลักธรรมหลายแห่ง เช่น สันโดษในพระวินัยของพระภิกษุสงฆ์ สันโดษในอริยวงศ์ สันโดษในนาถกรรมธรรม สันโดษในกถาวัตถุ ซึ่งเหมาะสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ส่วนสันโดษ ๓ นั้นสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับทุกชีวิตได้ คือ สทวารสันโดษ หมายถึง ความพึงพอใจในสามีและภรรยาของตนเท่านั้น สรุปว่า ความสันโดษเป็นแรงผลักดันให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความรู้ความสามารถ และยังทำหน้าที่จุดรั้งไม่ให้ทะเลาะทแยงกันมากเกินไปจนไปกระทบต่อบุคคลอื่น สังคมและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะประโยชน์ของหลักสันโดษที่มีต่อสังคม เนื่องจากการพัฒนาสังคมจำเป็นต้องมีทั้งความเพียรคู่กับสันโดษ เพราะความเพียรพยายามที่ไม่มีสันโดษ ย่อมนำไปสู่ทางที่ผิดได้ง่าย เหมือนรถไม่มีเบรก ส่วนโทษที่เกิดขึ้นจากการขาดความสันโดษนั้น เป็นโทษที่เกิดขึ้นกับทั้งปัจเจกบุคคล และโทษทางสังคม

สรุป แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต คือ การมองโลกในลักษณะที่เป็นทุกข์ เป็นโทษคือ โทษของกาม ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จึงทำให้ผู้ที่ได้ประจักษ์นั้นมองว่าเป็นโทษ และเมื่อเข้าใจในมุมมองอย่างนี้แล้ว จึงทำให้มีความระมัดระวังโทษที่จะติดตามมากับสิ่งที่ยึดติดนั้น ซึ่งหลักธรรมทางพุทธปรัชญาได้ให้แนวทางไว้ในลักษณะที่เป็น การป้องกัน คือ การมีศีล มีการระมัดระวังตนเอง ให้เป็นลักษณะกฎระเบียบต่อตนเองและต่อสังคมใน ระดับสูงยิ่งขึ้นไป การสังวร ๕ สามารถพัฒนาทางกายและทางศีลได้ และหลักอภินนบัจจเวทขันธ์ ๕ หลักการพิจารณามรณานุสสติและ ความสันโดษนั้น สามารถ พัฒนาทางด้านจิตและด้านปัญญา ำให้รู้จักการพิจารณาในชีวิตได้

๔.๔ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะนิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

ทางออกของชีวิตที่ไม่พึ่งพิงต่อความสุขและความทุกข์ที่แท้จริงนั้น คือ ทางออกของชีวิตที่สูงสุด ในทางพุทธปรัชญาให้ความสำคัญต่อทางออกนี้ เพราะเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติให้ถึงความสุขสูงสุดที่แท้จริงได้ สำหรับพุทธปรัชญา ถือว่า สรรพสัตว์ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม มีความเสมอภาคกันในเรื่อง กฎแห่งกรรม ผู้ใดทำกรรมใด ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น^{๑๑} สรรพสัตว์ที่ยังข้องอยู่ในกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อูปาทาน ย่อมเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เรือน คือ อตภาพ ที่เกิดในภพนั้นบ่อยๆ เป็นของไม่เที่ยงเราแสวงหานายช่างเรือน คือ ตัณหาผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบได้ท่องเที่ยวไปสู่สังสารสันชาติมิใช่บ่อยๆ เป็นทุกข์รำไป^{๑๒} พุทธปรัชญา ถือว่า ทุกข์ คือ ตัวปัญหา ตัณหา คือ สาเหตุของปัญหา ปัญหาที่ว่า นี้มนุษย์สามารถแก้ไขได้ โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ และภาวะที่มนุษย์กำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไป เรียกว่า นิโรธ ซึ่งแปลว่า ความดับตัณหา อันเป็นสาเหตุของ ทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง^{๑๓} เมื่อตัณหาอันเป็นสาเหตุของทุกข์ดับไป ทุกข์ซึ่งเป็นผลก็ดับไปด้วยภาวะที่ทุกข์ดับไปโดยดับสาเหตุแห่งทุกข์นั้น พุทธปรัชญาถือว่า เป็นความหลุดพ้นและถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดด้วย ซึ่งแนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการการมองโลกในด้านที่เป็นทางออก (นิสสรณะ) เพื่อนำไปพัฒนาชีวิตประกอบด้วยหลักธรรม ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ แนวทางการนำหลักไตรลักษณ์ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักไตรลักษณ์ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต คือ การรู้เรื่องไตรลักษณ์ผิดจากการรู้อย่างอื่นอยู่ คือ มีรู้สองชั้น รู้ชั้นนอก คือ รู้หลัก ไตรลักษณ์ตามตำรา รู้ชั้นในคือ รู้แจ้งแก่ใจตัวเองว่า มันเป็นอย่างนั้นจริงๆ ความรู้ชั้นในนี้ เรียกตามสำนักวิทยาศาสตร์ว่า เห็น บางทีเราพูดควบกันว่า รู้เห็น คนที่จะรู้เห็นนั้น ต้องรู้สองชั้น คือ รู้ด้วยความจำเสียชั้นหนึ่ง แล้วเห็นด้วยปัญญาของตนอีกชั้นหนึ่ง ที่เราจะใช้สอนใจตัวเองได้มันเหมาะจริง คือ เห็นไตรลักษณ์ไม่ใช่เพียงแต่รู้ไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อท่านได้ทราบความหมายของ ไตรลักษณ์แล้ว ขอให้พยายามดู

^{๑๑} อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๖๘.

^{๑๒} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๘๗/๒๙๙.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นดิง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๗.

ไตรลักษณ์ด้วยปัญญา ให้เห็นไตรลักษณ์ในสิ่งต่างๆ ด้วยใจของตนเอง ถึงจะไม่เห็นกันทะลุปรุโปร่งถึงขั้นญาณ แต่รู้ไว้บ้างอย่างง่ายๆ ก็ยังดี เพราะเป็นอาหารช่วยพยุงชีวิตจิตใจของเราได้อย่างอัศจรรย์ มีบางคนหัวนึ่ใจว่า ถ้าหัดพิจารณาไตรลักษณ์มากๆ เข้า กลัวว่าจะเบื่อหน่ายโลก ประเดี๋ยวจะทิ้งลูกเมียให้เป็นหม้ายเสียไป เมื่อยังรักที่จะสนุกกับโลก ก็เลยไม่อยากพูดอยากคิดเรื่องไตรลักษณ์ คิดอย่างนี้ คิดผิด ที่จริงการพิจารณาไตรลักษณ์ เป็นการแก้พิษเบื่อพิษเมาของโลก ชีวิตของผู้พิจารณาไตรลักษณ์ เป็นชีวิตที่อยู่ในโลกโดยไม่เมาโลก ไม่หลงโลก มองโลกในแง่ดี แล้วข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่า คนที่พ่ายแพ้ต่อมรสุมของโลก เห็นโลกเป็นไม้เบื่อไม้เมา จนต้องฆ่าตัวตายด้วยวิธีพิสดารต่างๆ ซึ่งมีชาวอยู่บ่อยๆ นั้น เพราะมิได้พิจารณา ไตรลักษณ์ทั้งนั้น แต่ตรงกันข้ามคนที่สนใจพิจารณาไตรลักษณ์ กลับครองชีวิตอยู่ในโลก อย่างสดชื่น ทำประโยชน์แก่ตนและแก่โลกเต็มกำลัง จนตราบเท่าอายุขัย แล้วจากโลกไปด้วยความยิ้มแย้มและภาคภูมิใจในความสำเร็จของตนเอง^{๑๔}

สรุป การมองชีวิตตามหลักของกฎไตรลักษณ์นั้น จึงเป็นการทำความเข้าใจในโลกที่กำลังกำลังเป็นอยู่ และพร้อมที่จะปรับตัวตนเองให้เข้ากับสถานการณ์ นั้น ๆ ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตทางด้านปัญญา ให้เข้าใจถึงความเป็นจริงของธรรมชาติ เมื่อพัฒนาชีวิตทางด้านปัญญาให้รู้จักพิจารณาในความเป็นไปของธรรมชาติได้แล้ว ย่อมทำให้เกิดการปล่อยวางในสิ่งที่ไม่น่าพึงปรารถนา น่ายึดถือ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งภายนอก เป็นสิ่งที่ไม่มีความแน่นอนที่แท้จริง แต่สิ่งที่น่ายึดถือให้เป็นแก่นสารที่แท้จริงนั้นคือ คุณธรรมภายในที่ทุกชีวิตมีความสามารถจะพัฒนาได้

๔.๔.๒ แนวทางการนำหลักโลกธรรม ๘ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

โลกธรรม ๘ คือความเป็นไปตามธรรมชาติของโลก แบ่งได้เป็นอริยสัจธรรม คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนาน่าชอบใจ ๔ และอนิยสัจธรรม คือ อารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจไม่เป็นที่พอใจ มี ๔ คือ อริยสัจธรรม ๔ เป็นคุณธรรมที่แสดงให้เห็นถึงธรรมตาของโลก หรือ ชีวิตว่ามี ๒ ด้าน คือ ด้านสุข ชื่นชม น่าปรารถนา และด้านทุกข์ ชมชึ้น ไม่น่าปรารถนา ชีวิตของมนุษย์ต้องประสบอยู่เสมอดังนั้น คุณธรรมข้อนี้ได้บอกความจริงของโลกแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์รู้เท่าทัน รู้จักวางท่าทีในคราวที่ต้องประสบกับโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ ผู้ที่รู้เท่าทันจึงไม่หลงยึดติดอยู่กับความสุข หรือความทุกข์ สามารถทำใจให้เป็นอิสระเหนือสุขและทุกข์ได้ และนับว่าเป็นผู้ที่ปราศจากความทุกข์อย่างแท้จริง ดังนั้น แนวทางการนำไปพัฒนาชีวิตนั้น คือ การ รู้เท่าทันโลกธรรม รู้จักพิจารณา รู้เท่าทัน ตั้งสติ

^{๑๔} ปิ่น มุทุกันต์, พุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๑-๑๙๓.

ให้ถูกต้องต่อสภาวะอันหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ความเป็นไปตามคติธรรมดา ซึ่งหมุนเวียนมาหาชาวโลก และชาวโลกก็หมุนเวียนตามมันไป

สรุปว่า โลกธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ทุกคนไม่ว่าจะเป็นปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ความเป็นจริง และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ความเป็นจริง แต่บุคคลทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันที่ ปุถุชนย่อมลุ่มหลงยินดียินร้ายให้โลกธรรมเข้าครอบงำจิตใจเมื่อตกอยู่ใต้อำนาจธรรมนี้แล้วยอมไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนอริยสาวกหรือผู้ได้ศึกษาเข้าใจเรียนรู้ในเรื่องนี้ แล้วยอมไม่หลงไหลมัวเมา มีสติปัญญาพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงก็จะเป็นผู้ปราศจากทุกข์ได้

๔.๓.๓ แนวทางการนำหลักเนกขัมมะไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

การหาทางออกให้กับชีวิตโดยการบวชบำเพ็ญเนกขัมมะ เป็นการพัฒนาชีวิตให้มีความเป็นอิสระจากพันธนาการของโลก ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตยกระดับจิตใจไปสู่จุดหมายสูงสุดอย่างแท้จริง ในกามโกคีสสูตรได้แบ่งผู้ครองเรือนไว้ ๑๐ ประเภท พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญผู้ครองเรือน ประเภทที่ ๑๐ ว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ดังมีข้อความว่า “บรรดากามโกคิบุคคล ๑๐ จำพวกนี้ กามโกคิบุคคลที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการทำงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้นนี้ เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นหัวหน้า สูงส่ง ล้ำเลิศ”^{๑๕} ดังนั้น แนวทางการนำหลักเนกขัมมะไปใช้พัฒนาชีวิต ในฐานะเหตุแห่งการตรัสรู้ ซึ่งเป็นเหตุแห่งการดำเนินชีวิตเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยอาศัยหลักของสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่เป็นจริง ซึ่งมีประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ขตต่อตนเองผู้อื่นและสังคมโดยมีจุดประสงค์ในการบำเพ็ญเนกขัมมะในเบื้องต้น ท่ามกลางและสูงสุดในการบำเพ็ญเนกขัมมะ คือ เป็นผู้เห็นโทษของกาม แนวทางการนำหลักธรรมที่ควรแก่การปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่เหตุแห่งการตรัสรู้ คือ การเห็นที่เป็นจริงตามหลักของธรรมชาติ โดยการพิจารณา ำให้เห็นแจ้งตามหลักความเป็นจริงแล้ว จึงปฏิบัติตามด้วยความชอบธรรม สรุปว่า เนกขัมมะเป็นธรรมที่พัฒนาทางด้านปัญญาให้รู้จักพิจารณาในความเบื่อบรรยากาศต่อทุกข์และหาวิธีในการดับทุกข์นั้น

^{๑๕} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑.

๔.๓.๔ แนวทางการนำหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

ธรรมอันเป็นเครื่องตรัสรู้ในพุทธปรัชญา คือ หลักโพธิปักขิยธรรมเป็นองค์ธรรมที่นำไปสู่ความตรัสรู้ที่ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๔ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมงคล ๘ ซึ่งแนวทางการนำหลักโพธิปักขิยธรรมไปใช้พัฒนาชีวิตมีดังต่อไปนี้

๑) แนวทางการนำหลัก สติปัฏฐานในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต สติปัฏฐานในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้นั้น เรียกว่า ธรรมที่เป็นตั้ง แห่งสติ มีข้อปฏิบัติโดยมีสติเป็นประธาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริงมีการกำกับดูแลสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะโดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดีร้าย ที่ทำให้มองเห็นความผิดเพี้ยนไปตามอำนาจของ กิเลส เป็นหลักธรรมเบื้องต้นของการรักษาวิญญูให้เกิดความเคยชิน เป็นการกำหนดรู้เท่าทันในเรื่องของ กาย เวทนาหรือความรู้สึก จิตหรือจิตใจและธรรมซึ่งเป็นการรวมทั้งกาย เวทนา จิตใจให้เป็นหนึ่งเดียว คือ การมีสติในธรรมหรือธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาตามกฎของธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์

๒) แนวทางการนำหลัก สัมมัปปธาน ๔ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต สัมมัปปธาน ๔ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้นั้น เป็นหลักของความเพียรเพื่อกำกับสิ่งที่เบียดเบียนที่จะเกิดขึ้นกับจิตใจของมนุษย์หรือพระภิกษุ ซึ่งเป็นหลักของความเพียรเพื่อประครองจิตใจให้มีความสุขตามหลักของพระธรรมวินัยเพื่อลดละอภิสถาที่เกิดขึ้นภายในใจ ประครองจิต ตั้งใจเพื่อละธรรมที่เป็นอภิสถาที่เกิดขึ้นแล้วให้สิ้นไปหรือการทำลายอภิสถาที่เกิดขึ้นแล้วให้สิ้นไปด้วยการละด้วยความเพียรประครองจิต ตั้งใจ เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งธรรม ที่เป็นอภิสถาที่ยังไม่เกิดเพื่อให้เกิดขึ้นต่อไปด้วยการภาวนาหรือการพัฒนาจิตใจ ให้สูงขึ้นไปอีก เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระธรรมเพื่อไม่ให้เลือนลางหายไปและพยายามพัฒนาสิ่งที่เบียดเบียนให้มีความเจริญบริบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไปเมื่อพระภิกษุใดมีความพยายามที่จะนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตแล้วก็จะทำให้มีความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ตนและพระพุทธศาสนาต่อไป

๓) แนวทางการนำหลัก อิทธิบาท ๔ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต อิทธิบาท ๔ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้นั้นเป็นหลักที่เกื้อหนุนให้ถึงความสำเร็จในการตรัสรู้ตามวัตถุประสงค์ตามความมุ่งหมาย คือ มีความพอใจในการดำเนินชีวิตในพุทธปรัชญา มีการเอาใจใส่ดูแลตนเองให้มีความบริสุทธิ์ในการดำเนินชีวิตตามหลักของพระธรรมวินัย ซึ่งเป็น การเอาใจใส่ในการรักษากายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริตเพื่อให้มี

ความบริสุทธิ์ที่เหมาะสม มุ่งมาสู่ความเพียรในการสร้างความสำเร็จเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ตามหลักของอริยสัจจะ

๔) แนวทางการนำหลัก อินทรีย์ ๕ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต อินทรีย์ ๕ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้นั้น เป็นหลักธรรมที่มีความเป็นใหญ่ในจิตใจของมนุษย์ ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้จะต้องประกอบด้วยความศรัทธามีความเชื่อในเรื่องของคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า วิริยะเป็นผู้มีความเพียรในการที่จะสละทางโลกเพื่อเข้ามาประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้บรรลุธรรมอันสูงสุดแล้วนำไปอบรมสั่งสอนชาวโลกเพื่อให้เป็นไปตามพุทธประสงค์ สติเป็นผู้มีสติ คือ การระลึกรู้เสมอว่า เมื่อได้บวชเป็นพระภิกษุแล้วจะต้องมีสติในการระลึกรู้ถึงพระวินัยเป็นเบื้องต้น พระสูตรเป็นข้อปฏิบัติ และพระอภิธรรมคือหลักธรรมเพื่อความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย สมาธิเป็นผู้มีความมั่นคงต่ออารมณ์ มีจิตใจมีแน่นอน มีความสงบกาย วาจาและใจไม่ให้เกิดฟุ้งซ่านในเรื่องของชาวโลก ฝึกกาย วาจา และจิตใจให้มีความสงบนิ่ง ตั้งมั่นอยู่ในสัมมาทิฐิมีความเห็นที่เป็นจริงตามที่มองเห็น เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา ดังนั้น อินทรีย์ทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นหลักธรรมอีกประการหนึ่งที่เป็นเหตุแห่งการตรัสรู้

๕) แนวทางการนำหลัก พละ ๕ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต พละ ๕ ในฐานะเป็นพลังของการดำเนินชีวิตไปอย่างมั่นคง เพราะกำลังทั้งหมดนี้ได้อาศัยหลักของปัญญาเป็นเครื่องชี้แนวทาง คือ ปัญญาพละ เป็นผู้กำลังทางปัญญาหรือเป็นผู้มีความรู้ ความรอบรู้รวมถึงไหวพริบบุญญาต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงสามารถมุ่งสู่จุดหมายสูงสุดได้ วิริยะ พละเป็นผู้มีกำลังแห่งความเพียร หรือ การมีความพยายามที่จะมุ่งสู่พระนิพพานได้นั้น จะต้องเป็นผู้มีความเพียร ๓ ประการ คือ ความเพียรพยายามละความชั่วทั้งปวง เพียรพยายามทำความดีทั้งปวงและเพียรพยายามทำจิตใจให้ผ่องใส เพื่อให้เกิด ความบริสุทธิ์ในทางกาย วาจาและจิตใจ รวมถึงการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญาได้ออนวัชพละเป็นผู้มีกำลังแห่งความสุจริต คือ การรักษากาย วาจาและใจให้มีความบริสุทธิ์ด้วยการละสิ่งที่เป็นอกุศลมูล ๓ ซึ่งเป็นรากเหง้าของความสุจริต คือ โภคะ โทสะและโมหะ นอกจากนี้ยังสามารถรักษากายให้บริสุทธิ์ได้ด้วยการรักษาศีลหรือกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่สามารถละได้ด้วยการเว้นจากทางกาย ๓ วจี ๔ และมโน ๓ ก็จะสามารถทำให้มีความบริสุทธิ์ทางกาย วาจาและใจได้ และสังคหพละ เป็นกำลังแห่งการสงเคราะห์ ซึ่งได้รับการช่วยเหลือจากบุคคลรอบข้าง เช่น ครู อาจารย์ ที่ให้คำแนะนำสั่งสอนในเรื่องของหลักธรรม รวมถึงการคบกับัลยาณมิตรที่เป็นบัณฑิตที่คอยตักเตือนและผู้ใกล้ชิดในทางธรรม ที่พระภิกษุควรนำมาเป็นหลักการอนุเคราะห์ธรรมให้ดำเนินการไปด้วยดีและพละทั้ง ๕ ประการนี้เปรียบเสมือนกำลังขับเคลื่อนข้างเพื่อมุ่งสู่จุดหมาย

ของแต่ละบุคคลที่จะขับเคลื่อนไปสู่จุดหมาย บางคนมีกำลังมากก็สามารถขับเคลื่อนไปยังจุดหมายได้เร็ว ดังพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับมนุษย์กับดอกบัว ๓ เหล่า คือ ได้ยินเพียงหัวข้อธรรมก็เข้าใจได้ ได้ฟังหัวข้อธรรมพร้อมอธิบายก็เข้าใจ ได้ฟังหัวข้อธรรมพร้อมอธิบายหลายครั้งหน่อยก็ เข้าใจและได้ฟังหัวข้อธรรมพร้อมอธิบายก็ครั้งก็ไม่เข้าใจ พละหรือกำลังขับเคลื่อนไปสู่ข้างหน้าเพื่อสู่จุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพานก็เช่นเดียวกันจะต้องอาศัยกำลังและที่ขึ้นอยู่กับกำลังของแต่ละบุคคล

๖) แนวทางการนำหลัก โพชฌงค์ ๗ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต โพชฌงค์ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ มีองค์ประกอบ ๗ ประการ ได้แก่

๖.๑) สติ การมีสติที่จะปฏิบัติในกิจนั้น ๆ เช่น การมีสติระลึกได้ในเรื่องของพระวินัยที่เป็นข้อห้าม การมีสติระลึกได้ในเรื่องของพระสูตรที่ข้อประพฤติปฏิบัติและการมีสติระลึกได้ในเรื่องของพระอภิธรรมอันเป็นหลักธรรมล้วน ๆ ที่ไม่ได้กล่าวถึงบุคคล ดังนั้น สติในโพชฌงค์จึงเป็นสติที่มีความครอบคลุมทั่วถึงพระไตรปิฎกทั้งหมด

๖.๒) ธัมมวิจยะ เป็นการเลือกเฟ้นธรรมที่จะเหมาะกับการปฏิบัติของแต่ละบุคคลว่า มีความเหมาะสมกับบุคคลอย่างไรจึงจะสามารถนำไปปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมายได้ เพราะมนุษย์มีอุปนิสัยที่ไม่เหมือนกัน จึงควรสอดส่องและดูแลให้เรียบร้อย

๖.๓) วิริยะ มีความเพียรในการรักษาพรหมจรรย์ด้วยการเพียรพยายามไม่ให้สิ่งที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นการเพียรพยายามละความชั่วทั้งปวงให้สิ้นไป พยายามทำความดีให้เจริญอกงามและ เพียรพยายามรักษาจิตใจให้ผ่องใสตลอดไป เป็นความเพียรตามหลักของโพชฌงค์

๖.๔) ปีติ ยินดีในเรื่องของความสงบสุข ซึ่งสงบทั้งทางวัตถุและกิเลส เพราะทั้งสองอย่างนี้เป็นเครื่องที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองทั้งปวง ถ้าละได้ก็ทำให้เกิดปีติสุข คือ ความอิมใจเกิดขึ้น

๖.๕) ปัสสัทธิ มีการปล่อยวางในทางอารมณ์ ทำให้จิตใจสงบเยือกเย็น เพราะการละการทำ ชั่วทั้งปวงได้ การประกรรมดีทั้งปวงด้วยการไม่เบียดเบียนบุคคลอื่นทางกาย ทางวาจาและทางใจและสามารถทำจิตใจให้ผ่องใสได้

๖.๖) สมภาิ มีความมั่นคงในอารมณ์ มีจิตใจที่แน่วแน่ มุ่งหวังเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทางให้ได้ คือ พระนิพพาน ถึงจะพบอุปสรรคหรือสิ่งขวางกั้นใดก็ตาม ยังมีจิตใจที่มั่นคงจะไปให้ถึง ซึ่งเรียกว่า เป็นผู้มึ่จิตใจตั้งมั่น มุ่งมั่นและมีจิตใจแน่วแน่

๖.๗) อุเบกขา เป็นผู้ที่มีอุเบกขาแบบผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คือ การวางเฉยเพื่อ
 รอเวลาในการช่วยเหลือหรือรู้ว่าจะช่วยได้หรือช่วยไม่ได้ ซึ่งเป็นอุเบกขาแบบผู้รู้ ผู้ตื่นเป็นอุเบกขา
 แบบผู้ตื่นจากวิชาหรือผู้พ้นจากวิชาเป็นผู้มีวิชาหรือความรู้ที่จะสามารถทำให้พ้นจากทุกข์ได้
 จึงทำให้เกิดความเบิกบาน ซึ่งเป็นอุเบกขาที่มีจิตใจเป็นกลางเห็นตามความเป็นจริงของโลกมนุษย์
 และโพชฌงค์ทั้ง ๗ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้พระภิกษุดำเนินชีวิตมุ่งสู่จุดหมายอันสูงสุดของชีวิต
 ได้ตามความประสงค์ เพราะเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบแล้วนำมาสั่งสอนให้
 พระภิกษุได้ประพฤติปฏิบัติตามจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์มาแล้ว

ดังนั้น แนวทางการนำหลัก โพชฌงค์ ๗ ในฐานะเป็นเหตุแห่ง การตรัสรู้ ไปใช้
 ในการพัฒนาชีวิต คือการใช้สติ ที่จะปฏิบัติในกิจนั้น ๆ ด้วยความ รอบคอบระมัดระวังโดยมี
 การเลือกเฟ้นเหมาะกับการปฏิบัติของแต่ละบุคคล ใช้ความเพียรดูแลรักษาและ ยินดีในเรื่องของ
 ความสงบสุข มีการปล่อยวางในทางอารมณ์ ทำให้จิตใจสงบเยือกเย็น มีสมาธิมีความมั่นคงใน
 อารมณ์ มุ่งหวังเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทางให้ได้ และวางแบบผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เพื่อรอเวลาใน
 การช่วยเหลือหรือรู้ว่าจะช่วยได้หรือช่วยไม่ได้ จึงทำให้เกิดความเบิกบาน เห็นตามความเป็นจริง
 ของโลก เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้ชีวิตมุ่งสู่จุดหมายอันสูงสุดของชีวิตได้ตามความประสงค์

๗) แนวทางการนำหลัก มรรคมีองค์ ๘ ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ ไปใช้ใน
 การพัฒนาชีวิต ในฐานะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ เพราะเป็นหนทางของอริยบุคคลที่ใช้แนวทางมุ่งสู่
 จุดหมายอันสูงสุดของชีวิต คือ ความสงบสุขแห่งมวลมนุษยชาติ อริยมรรค เป็นหนทางอัน
 ประเสริฐเป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ได้ คือ มีความเห็นชอบหรือมีความเห็นที่เป็นจริง มีความคิดที่
 ชอบตรึกตรองสิ่งที่เป็นกุศลมีความดีงาม หรือการคิดตามความเป็นจริง พุด ฎกต้องอย่างมีเหตุมีผล
 ที่ไม่สร้างความสะดวกร้อนให้แก่ตนเองผู้อื่นและสังคม ประกอบการงานที่สุจริต ชอบธรรม ดำรง
 ชีพชอบด้วยหลักพระธรรมวินัย เว้นจากมิจฉอาชีพ มีความเพียร พยายาม ที่ชอบด้วยหลัก
 พระธรรมวินัย คือระวางปิดกั้นและละสิ่งที่เป็นโทษกุศลที่เกิดขึ้นและมีอยู่ให้หมดไป เพียรพยายาม
 ประกอบและรักษา กุศลกรรมที่เกิดขึ้นและมีอยู่เอาไว้ สร้างความ ตื่นตัวพร้อม รับกับสถานการณ์
 ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นให้มีทุกขณะ และ ระลึกถึงหลัก ธรรมที่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติในการเกื้อหนุน
 ให้ดำเนินสู่พระนิพพาน ด้วยจิตที่ตั้งมั่น ในอารมณ์ที่ ชอบด้วย ธรรม เป็นหลักของความตั้งมั่นใน
 ความดีหรือความชอบด้วย สรุปล แนวทางการนำหลักโพธิปักขิยธรรมไปใช้ในการพัฒนาชีวิตได้ทุก
 ด้าน เพราะเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องการตรัสรู้ คือ หลักการประพฤติปฏิบัติให้ถึงทางออกของ
 ชีวิตในทางพุทธปรัชญา

ดังนั้น การมองโลกในลักษณะที่เป็นทางออกของชีวิต และนำหลักธรรมนั้นไปใช้ในการพัฒนาชีวิต จึงเป็นการพัฒนาชีวิตที่ไปสู่ความสุขความสงบ ตามหลักทางพุทธปรัชญา กล่าวได้ว่า ได้เข้าใจในความเป็นโลกธรรมแปดแล้วจิตใจย่อมไม่หวั่นไหว ไปตามอารมณ์ที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา ได้เข้าใจในกฎของการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติดีคือ กฎไตรลักษณ์ ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป เมื่อเข้าใจในลักษณะนี้แล้วทำให้เกิด การหาทางออกให้กับชีวิตโดยการบำเพ็ญเนกขัมมะ โดยการปฏิบัติตามธรรมที่เป็นเครื่องตรัสรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ทั้งปวง คือ ถึงพระนิพพาน

๔.๕ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกครบทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

วิธีที่จะสร้างความเชื่อมั่นความศรัทธาเลื่อมใสได้ จะต้องทำสิ่งนั้นให้เห็นผลในปัจจุบันเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน คือ ความสุข เพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา แม้ในชีวิตประจำวันที่ได้ดำเนินอยู่นี้ เมื่อประมวลเข้ามาแล้วก็สังเคราะห์ไปที่การแสวงหาความสุขให้กับตนเองและสังคมที่อาศัยอยู่ทั้งนั้น กล่าวได้ว่า ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนแสวงหา เมื่อมีความสุขแล้ว ในทางพุทธปรัชญาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสุขนั้น คือ การให้ใช้ปัญญาพิจารณาของความสุขเหล่านั้น ไม่ได้ยั้งยั้งตลอดไป ย่อมมีความสุขอยู่เสมอ มีความสุขเพราะสุขมากกว่าความทุกข์ที่มีความทุกข์เพราะมีความสุขที่น้อยลง แสดงว่าในความสุขที่เสวยอยู่นั้นมีโทษแฝงอยู่ด้วย พุทธปรัชญาจึงเสนอแนวทางออกให้กับชีวิตโดยการชี้ทางให้เห็นโทษของความสุขเหล่านั้น และเสนอแนะแนวทางออกให้กับชีวิต โดยการบำเพ็ญเนกขัมมะ การบวช เป็นต้น สำหรับหลักธรรมที่เสนอแนะแนวทางการมองโลกครบทั้งสามด้านคือ ด้านที่เป็นคุณ ด้านที่เป็นโทษและด้านที่เสนอแนะแนวทางออกให้กับชีวิต คือ หลักการของอนุปพพิกขา เป็นแนวทางการแนะนำให้ปฏิบัติที่ครบทั้งสามด้าน ซึ่งมีรายละเอียดที่นำไปใช้ในการพัฒนาชีวิตได้ดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ แนวทางการนำหลักอนุปพพิกขา ๕ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

การนำหลักอนุปพพิกขา ๕ ไปใช้พัฒนาชีวิต แนวทางการประยุกต์ใช้ จึงต้องคิดพิจารณาในหลายแง่มุม เพื่อจะได้นำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมต่อไป ดังนี้

ถ้าหากคนในปัจจุบันรู้จักนำประโยชน์ทั้ง ๓ ชั้น คือ ประโยชน์ในโลกนี้ (ทิฐฐัมมิกัตถะ) ประโยชน์ในโลกหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมัตถะ) ปรับ ใช้อย่างบูรณาการ

คือ ปฏิบัติควบคู่กันไป ก็เกิดประโยชน์อย่างมหาศาล ประโยชน์ในโลกนี้ เช่น ให้ทานแล้วเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น รักษาศีลแล้วสังคมสงบสุข เจริญภavanaแล้วทำให้มีสมาธิ และสติในชีวิตประจำวัน ประโยชน์ในโลกหน้า เช่น ให้ทานรักษาศีลเจริญภavanaแล้ว หากเกิดเป็น มนุษย์จะร่ำรวยทรัพย์ หากเกิดเป็นเทวดาจะเสพทิพย์สุขบนสวรรค์ ประโยชน์อย่างยิ่ง เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญภavanaแล้ว จะเป็นการขัดเกลากิเลสให้เบาบาง และอาจได้บรรลุมรรคขั้นใดขั้นหนึ่ง จนถึงสูงสุดคือพ้นทุกข์ได้มรรคผลนิพพาน

ดังนั้น ในขณะที่ประกอบอาชีพทำมาหากินอยู่ ก็ต้องศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อประโยชน์ในปัจจุบันต่อตนเองและสังคม เพื่อสั่งสมบุญให้ได้ไปเกิดสุคติโลกสวรรค์ และเพื่อบรรลุจุดหมาย สูงสุดคือมรรคผลนิพพาน เหตุที่ต้องปฏิบัติให้ได้ประโยชน์ทั้ง ๓ ควบคู่กันไป เพราะความตายเป็น สิ่งไม่แน่นอน ถ้ามีแต่ปฏิบัติเฉพาะประโยชน์ในปัจจุบัน หากตายกะทันหัน ก็หมดโอกาสสะสม บุญเพื่อไปสุคติโลกสวรรค์ และตัดทางบรรลุมรรคผลนิพพาน

ผู้ครองเรือน ยังต้องบริโภคมกามอยู่ ซึ่งหลักในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนที่ถูกต้องนั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าจะต้องแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม แล้วนำทรัพย์นั้นมาบำรุงตนเองและครอบครัวให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ ที่สำคัญคือไม่ มัวเมา และเห็นโทษจากการมัวเมาในความสุขที่มาจากทรัพย์นั้น และมีปัญญาออกจากจากการมัวเมานั้น

ข้อธรรมะในอนุพุทฺธิกาที่สามารถแก้ปัญหาของโลกได้ คือ ทานกถา และ สीलกถา โดยประยุกต์เป็นการปฏิบัติทาน และปฏิบัติศีล เพราะเป็นค่านิยมพื้นฐานที่มีในสังคมโลก ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นความเห็นชอบระดับโลกีย์ (โลกียสัมมาทิฐิ) เป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม และนอกจากนี้ทานและศีลยังเป็นพื้นฐานของธรรมที่สามารถ พัฒนาจิตจนพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ ซึ่งข้อธรรมะในอนุพุทฺธิกาที่สามารถพัฒนาสู่ความพ้นทุกข์ได้ คือ เนกขัมมานิสังสกถา โดยประยุกต์เป็นการปฏิบัติเนกขัมมะ ซึ่งในที่นี้หมายถึงปฏิบัติภาวนา เป็นการ ปฏิบัติสมาธิ และเจริญปัญญา นั่นเอง

ทานกถา สीलกถา และเนกขัมมานิสังสกถา กล่าวโดยนัยแล้วเป็นไปเพื่อให้ผู้ฟังได้คิดตาม หรือให้คิดเอนเอียงไปในทางประโลมจิตให้เข้มขึ้น เพราะได้รู้ถึงคุณของทาน ศีล และเนกขัมมะ ซึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่าอนุพุทฺธิกาจัดอยู่ในชั้นดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) คือยังคงเป็นจริยธรรมขั้นความคิด หากจะนำอนุพุทฺธิกามาปรับ ประยุกต์ในสังคมไทยปัจจุบันจำเป็นต้องแสดงออกมาในขั้นปฏิบัติ

เนกขัมมวิตก คือ ความดำริที่ปลอดจากโลภะ โปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง, อพยบาทวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ชัดเคืองหรือ เฟื่องมองในแง่ร้ายต่างๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้าม คือ เมตตา ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดี ความมีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ, อวิหิงสาวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้าย หรือทำลาย โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้าม คือ กรุณา ซึ่งหมายถึงความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ เช่นเดียวกัน

๔.๔.๒ แนวทางการนำหลักอริยสัจ ๔ ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักอริยสัจ ๔ ไปใช้พัฒนาชีวิต จะเห็นได้ว่า คือ วิธีการแก้ปัญหาชีวิต โดยตรงในฐานะที่เป็นวิธีการแก้ปัญหาชีวิต จึงสามารถนำมาเป็นแนวทางในกา รพัฒนาชีวิต แบ่งเป็นขั้นตอน^{๑๖} ได้ดังนี้

๑) ขั้นเตรียมการ เป็นขั้นแสวงหาความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ปัญหาหรือสิ่งที่ต้องการแก้ไข ให้ชัดเจนครบถ้วน ประกอบด้วย ๔ ขั้นตอนย่อย คือ

ศึกษาปัญหา (ทุกข์ ญาณ) หมายถึง ต้องศึกษาปัญหาให้แจ้งชัด

ค้นหาสาเหตุ (ทุกข์สมุทฺเย ญาณ) หมายถึง ต้องค้นหาสาเหตุของปัญหาให้พบ

กำหนดเป้าหมายหรือจุดจบของการแก้ปัญหา (ทุกข์นิโรธ ญาณ) หมายถึง ต้องวางเป้าหมายในการแก้ปัญหาให้ชัดเจน

กำหนดวิธีการ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ญาณ) หมายถึง ต้องรู้หรือกำหนดวิธีการในการแก้ไขปัญหแต่ละปัญหาให้ถูกต้องเหมาะสม

๒) ขั้นรู้ปัญหา ในการแก้ปัญหา อันดับแรกต้องรู้จักปัญหาแต่ละปัญหาเสียก่อนว่าปัญหามีอยู่จริงและสร้างความทุกข์ทั้งทางกาย ทางใจ อย่างไร ต่อจากนั้นก็ต้องรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา คือจะต้องรู้เรื่องที่เป็นปัญหาอย่างถูกต้องถี่ถ้วนทุกแง่มุมว่า อะไรบ้างที่เป็นปัญหา อยู่ ณ ปัจจุบันนี้ ซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ขั้นสุดท้าย คือ ต้องตรวจสอบดูให้ดีว่า สิ่งที่เราที่เข้าใจว่าเป็นปัญหานั้น เป็นปัญหาจริงหรือไม่ ในขั้นตอนของปัญหานี้ การกำหนดรู้ปัญหาอย่าง

^{๑๖} พระศรีธรรมมงคลบัณฑิต, “การประยุกต์ใช้วิธีการตามหลักอริยสัจสี่แก้ปัญหาสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕)

ถูกต้องตรงประเด็น เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมาก ฉะนั้น ในขั้นนี้ จึงต้องศึกษาให้รู้ระดับของปัญหาอย่างชัดเจน

๓) ขั้นหาสาเหตุ ต้องรู้สาเหตุหรือปมของปัญหาอย่างถูกต้องว่า ปัญหานั้นๆ เกิดจากสาเหตุคืออะไร ปัญหาแต่ละปัญหาอาจมีสาเหตุอย่างเดียวหรือหลายสาเหตุก็เป็นได้ เมื่อรู้สาเหตุของปัญหาแล้ว ในขั้นนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ให้ละหรือกำจัด กล่าวคือ เมื่อรู้ว่า อะไรเป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาก็ละหรือกำจัดสิ่งอันเป็นสาเหตุนั้น หากแก้ปัญหามิตรงประเด็นไม่ถูกจุด กล่าวคือไม่ได้แก้ที่ตัวสาเหตุ ปัญหาก็จะไม่ได้รับการแก้ไขหรืออาจกลายเป็นสภาพที่ยุ่งยากบานปลายออกไปจนเป็นเรื่องที่แก้ได้ยาก และต้องมีการตรวจสอบว่า สาเหตุแห่งปัญหาทั้งหมดได้รู้อย่างถูกต้อง ตรงประเด็นแล้วหรือยัง ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละหรือกำจัดนั้น ได้ปฏิบัติตามหรือไม่ ฉะนั้น ในขั้นนี้ จึงต้องหาสาเหตุของปัญหาให้พบว่า สาเหตุของปัญหาคืออะไร

๔) ขั้นกำหนดเป้าหมาย ในการแก้ปัญหแต่ละอย่างจะต้องมีการกำหนดเป้าหมายในการแก้ปัญหามีเป้าหมายหรือจุดหมายในการแก้ปัญหาระดับไหน กล่าวคือ จะแก้ปัญหานั้นให้หมดสิ้นไปโดยเด็ดขาด หรือจะเป็นเพียงการบรรเทาหรือลดความรุนแรงของปัญหาลงเท่านั้น ซึ่งวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายสูงสุดในการแก้ปัญหาก็คือทำปัญหาให้หมดสิ้นไป ในขั้นตอนนี้ ขั้นแรกต้องรู้ว่า เป้าหมายของการแก้ปัญหาคือสภาพที่หมดปัญหานั้น เป็นไปได้จริงๆ หมายความว่าปัญหานั้นๆ แก้ได้ และขั้นสุดท้ายต้องมีการตรวจสอบดูว่า จุดหมายแห่งการแก้ปัญหานั้นๆ ถูกต้องชัดเจนแล้วหรือยัง กล่าวโดยสรุปก็คือ ต้องวางเป้าหมายในการแก้ปัญหาวีให้ชัดเจน ว่า เป็นการแก้ไขระดับใด คือ ยับยั้ง บรรเทา หรือทำให้หมดสิ้นไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหานั้นๆ

๕) ขั้นรู้หรือกำหนดวิธีการแก้ไข ขั้นนี้เป็นขั้นสรุปความคิดทั้งหมดที่ได้จากการรู้ขั้นตอนทั้ง ๓ ขั้นตอนข้างต้นอย่างชัดเจนจนสามารถกำหนดวิธีปฏิบัติ หรือ ดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดหมายในการแก้ปัญหได้อย่างถูกต้องเหมาะสม รวมถึงวางแนวทางเพื่อป้องกันปัญหาเช่นนั้นไม่ให้เกิดซ้ำซ้อนขึ้นอีก ในขั้นนี้ ต้องรู้วิธีการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุจุดหมายในการแก้ปัญหอย่างถูกต้องครบถ้วนว่า จะมีวิธีดำเนินการอย่างไร หรือพูดง่ายๆ ว่า จะทำอย่างไรบ้าง ปัญหาที่มีอยู่จึงจะได้รับการแก้ไขให้บรรเทาหรือหมดสิ้นไป จากนั้นก็นำเสนอวิธีปฏิบัติว่า ปัญหาแต่ละปัญหาต้องแก้ด้วยวิธีอย่างไรบ้าง แก้ปัญหอย่างไรจึงจะได้ผลดี และเมื่อแก้ปัญหได้แล้วจะมีวิธีดำเนินการอย่างไรบ้าง เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเดิมๆ เกิดขึ้นมาอีก ในขั้นตอนนี้เรียกว่าเป็นทั้งแก้ปัญหและป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาอีกอย่างมีระบบแบบแผน และที่สำคัญ คือ ต้องมีการตรวจสอบดูผลการปฏิบัติว่า แผนงานหรือวิธีดำเนินการเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ นำเสนอไปนั้น นำไปปฏิบัติได้จริงหรือไม่ ปฏิบัติได้อย่างถูกต้องครบถ้วนหรือยัง เมื่อปฏิบัติตามวิธีที่ได้นำเสนอไปแล้ว

ได้รับผลเป็นอย่างไร ปัญหาได้รับการแก้ไขหรือยัง แก้ปัญหาได้ในระดับไหน เป็นที่พอใจหรือไม่ ฉะนั้น จึงต้องมีการกำหนดวิธีการแก้ไขให้ชัดเจนเหมาะสมกับสภาพปัญหาว่า ต้องใช้วิธีการทางกาย หรือ วิธีการทางจิตใจ หรือต้องใช้ทั้งสองอย่างนั้นคู่กันไป

๖) ชั้นปฏิบัติการ คือ ดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นตามวิธีการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบว่า เป็นวิธีการเดียวเท่านั้นที่จะแก้ปัญหของชีวิตได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ คือ วิธีการที่เรียกว่า “หลักมัชฌิมาปฏิปทา” หมายถึง ทางสายกลาง ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ช่วยให้แก้ไขปัญหาลงได้สำเร็จ โดยวิธีการที่ไม่ตั้งหรือหย่อนจนเกินไป เป็นหนทางอันประเสริฐที่สามารถสรุปลงในมรรค ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ

๖.๑) หลักศีลสิกขา โดยใจความ ก็คือ ด้านพฤติกรรม กล่าวคือ สิ่งที่จะต้องแก้ไขควบคู่กันไปกับการแก้ไขด้านความรู้และความคิด ก็คือ การแก้ไขปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

๖.๒) หลักจิตตสิกขา โดยใจความ ก็คือ ด้านจิตใจ กล่าวคือ ในการดำเนินการแก้ไขเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านความรู้และด้านพฤติกรรมนั้น จะบรรลุผลตามเป้าหมายได้ก็ต่อเมื่อจิตใจต้องมีความพร้อมที่จะรับการแก้ไขด้วย จิตใจจึงเป็นรากฐานที่สำคัญของการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในทุกด้านของชีวิต เพราะคนที่ฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตใจ ได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุดทั้งในด้าน ความคิด การพูด และการกระทำต่างๆ ก็จะได้ ไปหมดทุกอย่างจากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าวิธีการแก้ปัญหตามหลักอริยสัจ ๔ นั้น เป็นวิธีการแก้ปัญหที่เป็นระบบ ปฏิบัติได้จริงและสามารถตรวจสอบได้เพียงแต่ผู้ประสบปัญหา ต้องลงมือกระทำด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “วิริเยน ทุกขมจฺเจติ”^{๑๗} บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร^{๑๘} ซึ่งหมายถึง ปัญหาสามารถแก้ไขได้จากความเพียรพยายามของตนเอง และต้องใช้สติ ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วย

๖.๓) หลักปัญญาสิกขา โดยใจความ ก็คือ ด้านความรู้ หมายความว่า จะต้องมีการให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาที่ต้องการแก้ไข ในด้านความรู้นี้ ต้องมีความรู้ในเรื่องดังต่อไปนี้ คือ ให้รู้ปัญหา ให้รู้ความจริง ให้รู้วิธีแก้ไข และให้รู้วิธีป้องกัน ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ไปในทางที่พึงประสงค์

สรุป การพัฒนาชีวิตตามหลักของอริยสัจ ๔ นี้ คือ การเข้าใจในความจริงของโลกตามหลักพุทธปรัชญา คือ การเห็นทุกข์ในอริยสัจ ๔ เป็นการเข้าใจในระดับที่ เรียนรู้หลักความจริง

^{๑๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๘, พุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๑๘๖/๓๗๐.

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓, พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

ทั้งหมดแล้ว เมื่อเข้าใจในหลักของอริยสัจ ๔ แล้วยอมทำให้ผู้ที่เข้าใจนั้น เข้าใจในความจริงของโลก

หลักธรรมที่เป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตให้ครบทั้ง สามด้าน คือ หลักอนุพุทพิกถา และหลักอริยสัจ ๔ นั้น เป็นหลักธรรมที่คู่กัน กล่าวว่าเป็นวิธีที่แนะนำแนวทางออกของชีวิต (นิสสรณะ) เพราะปุถุชนธรรมดาทั่วไปยังมีความต้องการทางโลกอยู่เป็นธรรมดา แต่การที่จะนำให้บุคคลเหล่านั้นได้เข้าถึงความจริงของชีวิตได้นั้น ต้องทำให้เกิดความศรัทธาให้ได้ก่อนโดยสิ่งที่ประพัตติปฏิบัติไปนั้นต้องได้ผลจริงในปัจจุบัน เช่น หลักของทิวฐฐัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน มีหาทรัพย์ รักษาทรัพย์ คบคนดีและใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่า พอประมาณ เมื่อได้ประพัตติปฏิบัติตามหลักธรรมนี้แล้ว ยอมทำให้เป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วไปอย่างยิ่ง ทำให้มีความสุขทั้งในปัจจุบัน และต่อไป แต่ความสุขเหล่านั้นเป็นความสุขที่เกิดจากกามคุณทั้ง ๕ เป็นการเสพเสวยความสุขที่ตนได้กระทำไว้แต่ปางก่อนแล้ว และความสุข นั้นยังอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน เมื่อได้พิจารณาด้วยปัญญาถึงความสุขเหล่านี้แล้ว ก็ทำให้เกิดความคลายกำหนดในความสุขที่กำลังเสพ เสวยอยู่ แม้ในความสุขนั้นก็เป็ทุกข์ เพราะไม่สามารถที่จะตั้งอยู่ได้นาน ถ้ายังมีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นอยู่ ยังปล่อยวางไม่ได้ก็จะทำให้เกิดความทุกข์เพราะสิ่งเหล่านั้นได้ ดังนั้น พุทธปรัชญาได้กล่าวไว้ว่า แม้ในความสุขก็ยังมีโทษอยู่เพราะความไม่ยั่งยืน จึงจำเป็นที่จะต้องหาทางออกที่เหมาะสม สำหรับทางออกที่เหมาะสมกับหลักการนี้ คือ การบำเพ็ญเน กขัมมะ ซึ่งในรายละเอียดของการบำเพ็ญเนกขัมมะนั้น ก็คือ การปฏิบัติตามหลักเครื่องแห่งการตรัสรู้ หลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เพราะเป็นแนวทางการประพัตติปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น หรือทางออก (นิสสรณะ) ทางพุทธปรัชญา การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาในลักษณะอย่างนี้ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ที่มองรอบด้าน จิตใจเปิดกว้างไม่ติดอยู่ที่ด้านใดด้านหนึ่ง แต่ให้มองครบทุกด้านตามความเป็นจริง และสามารถนำมาพัฒนาให้กับชีวิตได้ซึ่งแนวทางการพัฒนา ตามหลักพุทธปรัชญานั้นได้แยกเป็น ๔ ด้าน ประกอบไปด้วยการพัฒนากาย คือ ทำให้ร่างกายมีความพร้อมโดยการบำรุงด้วยปัจจัย ๔ มีอาหารเป็นต้น การพัฒนาทางด้านศีล คือ การพัฒนาทางด้านสังคมที่ได้อาศัยอยู่ ให้เกียรติแก่สังคมโดยการรักษาศีลของตนเองให้อยู่ในความสงบ สวรรวม การพัฒนาทางด้านจิต คือ การทำจิตของตนนั้นให้มั่นคงด้วยสมาธิ ให้มีใจที่โอบอ้อม อารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการพัฒนาทางด้านปัญญา คือ การใช้ปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิต โดยพิจารณาไปตามความเป็นจริงของธรรมชาติ

แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกครบทั้งลักษณะอัสสทาธา อาทีนวะและนิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในกา รพัฒนาชีวิต เมื่อได้เข้าใจในหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับ

การมองโลกตามความเป็นจริงครบทั้งสามด้านแล้ว ธรรมทั้งหมดนี้ ยังสามารถเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญรุ่งเรืองได้ และหลักธรรมที่มีความครอบคลุม การมองโลกทั้งสามด้านคือ แนวทางการปฏิบัติตามหลักอานุปัพพิ กถา กล่าวว่าเป็น การมองครบทั้งคุณ โทษและทางออกที่เหมาะสม ซึ่งธรรมเหล่านี้จะเป็นคำสอนในเบื้องต้นและเมื่อเข้าใจในคำสอนนี้แล้วก็จะทำให้เข้าใจในหลักความจริงที่สุดคือ อริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นพระอริยเจ้า เพราะกระทำที่สุดแล้วซึ่งความทุกข์

สรุป แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลัก พุทธปรัชญา ไปใช้ในการพัฒนาชีวิต ดังที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า การพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา หมายถึง การพัฒนามนุษย์ทั้งด้านกายจิตใจอารมณ์และสิ่งแวดล้อมภายนอก ให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ส่วนการที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตามหลักภavana ๔ ประการ คือ การพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้องดีงาม การ มีพฤติกรรมร่วมทางสังคมที่พึงประสงค์ โดยไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นสังคม และประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม การพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการฝึกอบรมให้จิตมีคุณสมบัติครบ ๓ ด้าน คือ ด้านคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต และการทำปัญญาให้เจริญงอกงามไป รู้เท่าทันโลกและชีวิตทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์และพัฒนาไปจนถึงขั้นนิมุตติ

การนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต คือ การมองโลกในลักษณะที่เป็นทุกข์เป็นโทษ คือ โทษของกาม ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จึงทำให้ผู้ที่ได้ประจักษ์นั้นมองว่า เป็นโทษ และเมื่อเข้าใจในมุมมองอย่างนี้แล้ว นำหลักธรรมทางพุทธปรัชญา ไปป้องกัน คือ การใช้หลักธรรมสังวร ๕ ระวังปิดกั้นอกุศลที่จะเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ ถ้าประมาทขาดสติในการควบคุม จึงเป็นการพัฒนาทางด้านสังคม และหลักอภิณหปัจเจกขันธ์ ๕ เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาในความเป็นจริงของชีวิต เมื่อมีเกิด มีแก่ มีเจ็บป่วย มีตาย มีพลัดพรากจากของรักของชอบ และมีกรรมเป็นของตนทำให้เกิดการเตรียมพร้อม สำรวมระวังในเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในภายหน้า หลักการพิจารณามรณานุสสติ เป็นการพัฒนายปัญญาโดยการ ระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์ยอมทำให้มีสติอยู่ทุกเมื่อ และความสันโดษนั้น เป็นแรงผลักดันให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความรู้ความสามารถ และยังทำหน้าที่อุดหนุนไม่ให้ทะเลาะทแยงมากเกินไปจนไปกระทบต่อบุคคลอื่น สังคมและสิ่งแวดล้อม

การมองโลกในลักษณะที่เป็นทางออกของชีวิต และนำหลักธรรมนั้นไปใช้ในการพัฒนาชีวิต เป็นการพัฒนาชีวิตที่ไปสู่ความสุขความสงบตามหลักทางพุทธปรัชญา ได้เข้าใจในความเป็นโลกธรรมจิตใจยอมไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา เข้าใจในกฎของการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติคือ กฎไตรลักษณ์ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เมื่อเข้าใจในลักษณะนี้แล้วก็ทำให้เกิดการหาทางออกให้กับชีวิตโดยการบำเพ็ญเนกขัมมะ โดยการปฏิบัติตามธรรมที่เป็นเครื่องตรัสรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ทั้งปวง คือ ถึงพระนิพพาน

การนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกครบทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต เมื่อได้เข้าใจในหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามความเป็นจริงครบทั้งสามด้านแล้ว ธรรมทั้งหมดนี้ ยังสามารถเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญรุ่งเรืองได้ และหลักธรรมที่มีความครอบคลุมการมองโลกทั้งสามด้าน คือ แนวทางการปฏิบัติตามหลักอนุปพิททา คือ การมองครบทั้งคุณ โทษและทางออกที่เหมาะสมซึ่งธรรมเหล่านี้จะเป็นคำสอนในเบื้องต้นและเมื่อเข้าใจในคำสอนนี้แล้วก็จะทำให้เข้าใจในหลักความจริงที่สุดคือ อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็น พระอริยเจ้า เพราะกระทำที่สุดแล้วซึ่งความทุกข์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยแนวคิดเรื่องการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ (๑) เพื่อศึกษาการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาและ (๓) เพื่อศึกษาแนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต สรุปผลจากการวิจัย และข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยแนวคิดเรื่องการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา โดยทำการศึกษา ๓ หัวข้อ (๑) การมองโลกในพุทธปรัชญา (๒) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาและ (๓) แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

๕.๑.๑ แนวคิดการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาแนวคิดการมองโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท พอสรุปได้ว่า

ความหมายของโลกโดยตรง คือ โอกาสโลก ได้แก่ ภพภูมิ ๓๑ ความหมายโดยอ้อม คือ สัตว์โลก ได้แก่ สิ่งมีชีวิตทั้งปวง ในที่นี้เน้นที่สัตว์โลก คือ ชีวิตและหมู่สัตว์ โดยเฉพาะชีวิตมนุษย์ มีกำเนิด ๔ ประเภท การมองโลกในความหมายของพุทธปรัชญานี้ กล่าวได้ว่า โลกที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ของตัวผู้รู้ การมีอยู่ของโลกในแง่นี้ สัมพันธ์กับการมีอยู่ของตัวผู้รู้ เป็นโลกของใครของมัน ถ้าตัวผู้รู้ไม่มีอยู่ โลกที่เขารับรู้ก็จะพลอยหายไปด้วย โลกตามทฤษฎีของพุทธปรัชญานี้เป็นโลกที่ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องความทุกข์แก่มนุษย์ อันเนื่องมาจาก มนุษย์มีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกในแง่ของการกระทำ ดังนั้น ความหมายหรือลักษณะของโลกในเชิงนี้เกี่ยวข้องกับจริยศาสตร์ คือ ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์

ด้านชีวิต มนุษย์ มีการพัฒนาชีวิตทางกายตามวัย ส่วนพัฒนาชีวิตทางจิตใจย่อมเกี่ยวข้องกับอบรมโดยอาศัยปัจจัยทั้งภายในและภายนอก มีเป้าหมายของชีวิตทางกายมีความแข็งแรงสมบูรณ์สมวัย ส่วนทางจิตใจย่อมมีเป้าหมายที่การกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นนำไปสู่

ความพันทุข์ พุทธปรัชญาได้พยายามเน้นเรื่องชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งปัญหาของความทุกข์ นานาประการ และเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ออกุศลแก่ การดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นไปได้ถูกต้อง สำหรับชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้นเป็นชีวิตที่มุ่งเน้น ถึงการพิจารณาถึงความ เป็นจริงของชีวิตตนเองมากกว่าการ สนใจในชีวิตของคนอื่น เพราะ การพิจารณาความเป็นจริงในชีวิตของตนนั้นจะทำให้ทราบถึงหลักความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์

การมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการมองโลกตามความเป็นจริง มี ๑๐ วิธี ซึ่งเรียกว่า วิธีคิดสร้างโยนิโสมนสิการ สำหรับในงานวิจัยนี้เน้นแสดงการมองโลกในลักษณะคุณ โทษ และ ทางออก (อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ) ซึ่งเป็นการมองโลกครบทุกด้าน การมอง โลกแง่เดียวมีข้อ บกพร่อง กล่าว คือ มองโลกในแง่คุณ หรือ แง่ดี อย่างเดียว อาจทำให้ บุคคลนั้นมี เพลิดเพลินในความสุขที่มีในโลก ก่อให้เกิดความ ประมาท มัวเมาในชีวิต ส่วนการมองโลกใน แง่ โทษอย่างเดียว ก็จะไม่เห็นคุณค่าของโลก รวมทั้งชีวิตสัตว์โลกทั้งหลาย จนอาจเกิดการประทุษร้าย ตนเองและบุคคลอื่นได้ และการมองโลกในแง่ทางออกอย่างเดียว ก็อาจไม่เห็นความสำคัญในการ ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่น จน อาจทำให้ไม่สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมสังคม อย่างปกติสุขกับคน อื่นๆ ได้ สำหรับประโยชน์ของการมองโลกครบทุกด้าน ย่อมทำให้มีการใช้ชีวิตอย่างผู้มีสติ สามารถ ใช้ชีวิตอยู่ในโลกอย่างรู้คุณค่า แต่ไม่ประมาทในชีวิต และอยู่ร่วมกระทำกิจกรรมกับบุคคลอื่นๆ ได้ อย่างเหมาะสมตามสถานภาพในสังคม โดยไม่ละเลยการพัฒนาชีวิตของตนเองควบคู่ไปด้วย

๕.๑.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในพุทธปรัชญานั้นประกอบไปด้วย หลักธรรมที่ เกี่ยวข้องกับการมองโลกชีวิตที่เป็นคุณประโยชน์ หรือ อัสสาทะ ด้านที่ตอบสนองต่ อากามคุณทั้ง ๕ เป็นมุมมองที่ทำให้รู้สึกมีความสุข สบาย อร่อย ที่ปรากฏเด่นชัด ได้แก่ สุขในโลก ๓ อย่าง สมบัติในโลกทั้ง ๓ ประโยชน์ ๓ และสุขของคฤหัสถ์ ๔ ส่วนหลักธรรมที่ส่งเสริมการ มองโลกใน ลักษณะอัสสาทะนี้ คือ เป็นการสร้างเหตุของของความสุข การทำบุญต่างๆ การกระทำตนให้เป็น ประโยชน์ในสังคม เพราะเมื่อตนมีประโยชน์แล้วสังคมก็มีความสุขด้วย หลักธรรมที่ปรากฏ ค่อนข้างชัดเจน ได้แก่ หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓-๑๐ ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ ๔ พรหมวิหาร ๔ และ สังคหวัตถุ ๔

หลักการมองโลกในด้านที่เป็นโทษ หรือ อาทีนวะ มองโลกชีวิตให้เป็น สิ่งที่มีโทษ เป็น ภัยอันตราย เพราะสิ่งทั้งหลายในโลก ย่อมเปลี่ยนแปลง อยู่เสมอเป็น ไปตามกาลเวลา ถ้ามีความ

ยึดมั่นในโลก เช่น กามคุณ ๕ หรือ ในชั้น ๕ ก็จะทำให้เป็นทุกข์ เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในที่เป็น การเสื่อมสลาย หลักธรรมประเภทนี้ที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ และ ทักษะ ๓ และ กามาทีนวกถา ส่วนหลักธรรมที่ส่งเสริมการมองโลกในด้านที่เป็นโทษนั้น ได้ให้สำรวจสังวรระวัง เตรียมความพร้อมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยการประพฤติกให้อยู่ในความระมัดระวังไม่ประมาท ได้แก่ หลักอินทริยสังวร อภินหปัจจเวกขณ ๕ มรณานุสสติ และสันโดษ

ส่วนหลักธรรมที่เป็นทางออกของของการมองโลกชีวิตนี้คือ นิพพานซึ่งเป็นบรมสุข สูงสุด ในพระพุทธศาสนา หลักวิมุตติ และโลกุตตรธรรม ๙ ส่วนหลักธรรมที่เป็นวิธีการที่จะทำให้ เข้าถึงทางออก จากทุกข์ นั้น ได้แก่ การบำเพ็ญเน กขัมมะ ประพฤติอยู่ในศีล สมาธิและปัญญา ปฏิบัติธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความรู้แจ้งเห็นจริง คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ปฏิบัติอยู่ในทางสาย กลางดังนี้

๕.๑.๓ แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา เถรวาทไปใช้ในการพัฒนาชีวิต

แนวทางการนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทไปใช้ในการ พัฒนาชีวิต สรุปได้ว่า การพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา หมายถึง การพัฒนามนุษย์ ทั้ง ด้านกายจิตใจอารมณ์และสิ่งแวดล้อมภายนอกให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ดีขึ้นกว่า ที่เป็นอยู่ ส่วนการที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตามหลักภาวนา ๔ ประการ คือ การพัฒนากายให้มี สุขภาพร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้องดีงาม การมีพฤติกรรมร่วมทางสังคมที่พึงประสงค์ โดยไม่ เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นสังคม และประพฤติดนเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อ สังคม การพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการฝึกอบรมให้จิตมีคุณสมบัติครบ ๓ ด้าน คือ ด้านคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต และการทำปัญญาให้เจริญออกงามไป รู้เท่าทันโลกและชีวิตทำให้เป็น อิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์และพัฒนาไปจนถึง ขั้นวิมุตติ

การนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกในลักษณะอาทีนวะ ตามหลักพุทธปรัชญาไป ใช้ในการพัฒนาชีวิต คือ การมองโลกในลักษณะที่เป็นทุกข์เป็นโทษคือ โทษของกาม ย่อมมี ความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จึงทำให้ผู้ที่ได้ประจักษ์นั้นมองว่าเป็นโทษ และเมื่อเข้าใจใน มุมมองอย่างนี้แล้ว นำหลักธรรมทางพุทธปรัชญาไปป้องกัน คือ การใช้หลักธรรมสังวร ๕ ระวัง

ปิดกั้นอกุศลที่จะเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อถ้าประมาทขาดสติในการควบคุม จึงเป็นการพัฒนาทางด้าน
 สังคม และหลักอภิมหัทธม ๕ เป็นการใช้อปัญญาพิจารณาในความเป็นจริงของชีวิต เมื่อ
 มีเกิด มีแก่ มีเจ็บป่วย มีตาย มีพลัดพรากจากของรักของชอบ และมีกรรมเป็นของตนทำให้เกิด
 การเตรียมพร้อม สำรวมระวังในเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในภายหน้า หลักการพิจารณามรณานุสติ
 เป็นการพัฒนาปัญญาโดยการระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์ยอมทำให้มีสติอยู่ทุกเมื่อ และความ
 สันโดษนั้น เป็นแรงผลักดันให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความรู้ความสามารถ และยังทำหน้าที่จุดรั้ง
 ไม่ให้ทะเยอทะยานมากเกินไปจนไปกระทบต่อบุคคลอื่น สังคมและสิ่งแวดล้อม

การมองโลกในลักษณะที่เป็นทางออกของชีวิต และนำหลักธรรมนั้นไปใช้ในการพัฒนา
 ชีวิต เป็นการพัฒนาชีวิตที่ไปสู่ความสุขความสงบตามหลักทางพุทธปรัชญา ได้เข้าใจใน
 ความเป็นโลกธรรม จิตใจย่อมไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา เข้าใจ
 ในกฎของการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติคือ กฎไตรลักษณ์ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เมื่อเข้าใจ
 ในลักษณะนี้แล้ว ก็ทำให้เกิดการแสวงหาทางออกให้กับชีวิตโดยการบำเพ็ญเนกขัมมะ และการ
 ปฏิบัติตามธรรมที่เป็นเครื่องตรัสรู้ คือ โภธิปักขัยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติให้ถึง
 ที่สุดแห่งความทุกข์ทั้งปวง คือ ถึงพระนิพพาน

การนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกครบทั้งลักษณะอัสสาทะ อาทีนวะ และ
 นิสสรณะ ตามหลักพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาชีวิต เมื่อได้เข้าใจในหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับ
 การมองโลกตามความเป็นจริงครบทั้ง สามด้านแล้ว ธรรมทั้งหมดนี้ ยังสามารถเป็นแนวทางใน
 การพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญรุ่งเรืองได้ และหลักธรรมที่มีความครอบคลุมการมองโลกทั้งสาม
 ด้านคือ แนวทางการปฏิบัติตามหลักอนุพุทพิกถา คือ การมองครบทั้งคุณโทษและทางออกที่
 เหมาะสม ซึ่งธรรมเหล่านี้จะเป็นคำสอนในเบื้องต้นและเมื่อเข้าใจในคำสอนนี้แล้วก็จะทำให้เข้าใจ
 ในหลักความจริงที่สุดคือ อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐความจริงที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็น
 พระอริยเจ้าเพราะกระทำที่สุดแล้วซึ่งความทุกข์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา การศึกษาวิจัยแนวคิดเรื่องการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญา ทำให้ได้
 ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ และเป็นข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไปดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ ที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้

จากการศึกษาแนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับโลกและชีวิตตามหลักปรัชญา ทำให้รู้ถึงโลกในมุมมองที่แตกต่าง อันอาจสร้างทั้งความสุขและความทุกข์ ซึ่งทำให้ได้แนวทางในการปฏิบัติต่อความสุข และความทุกข์ในโลก เป็นลักษณะการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ๓ ประการ คือ

- (๑) ไม่เอาทุกข์มา ทับถมตน
- (๒) ไม่ละทิ้งความสุขที่ชอบธรรม
- (๓) ไม่หมกมุ่นสยบติดอยู่กับความสุขนั้น

ลักษณะการดำเนินชีวิต ดังกล่าว หมายความว่า เมื่อดำรงชีวิตอยู่ในโลก ยังไม่มีทุกข์ภัยที่รุนแรงเกิดขึ้นแก่ตนเองหรือสังคมก็ดี ก็ไม่ควรไปเดือดร้อนแสวงหาความทุกข์มาใส่ตัว เพราะถึงอย่างไรทุกข์ใหญ่ คือ ชราทุกข์ มรณทุกข์ เป็นต้น มนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ต้องประสบกันอย่างแน่นอนอยู่แล้ว จึงกล่าวว่า ไม่เอาทุกข์มา ทับถมตน ส่วนความสุขอันเกิดมาจากการแสวงหาโดย สัมมาปฏิบัติ ไม่ผิดทำนองคลองธรรม ก็ย่อมรับสุขนั้นตามสมควรแก่ฐานะสถานภาพของตน ไม่ปฏิเสธสุขที่ชอบธรรมนั้นๆ และในขณะเดียวกัน ก็ไม่ประมาท หลงมัวเมา เพลิดเพลินในความสุขที่ได้รับมานั้น คือ ไม่ติดหรือยึดมั่นในความสุขในโลกเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า ไม่หมกมุ่นสยบติดอยู่กับความสุขนั้น ผู้รู้จักคุณค่าของชีวิตในโลก จะใช้ชีวิต อันประกอบด้วย ภูมินามขันธ์ พัฒนาตนเองทั้งทางกาย ศีลธรรมจรรยา อบรมจิตตกรรมฐาน และเจริญปัญญาให้ริยเห็นจริงในพระสัทธรรม แสวงหาทางออกจากสังสารทุกข์ เพื่อบรรลุอุดมธรรมที่ไม่เกี่ยวกับโลกียสุขอีก จึงจะนับได้ว่า รู้จักการมองโลกตามหลักพุทธปรัชญาตามความเป็นจริง ทั้งด้านคุณ ด้าน โทษ และด้านทางออกจากโลก แล้วปฏิบัติศาสนาได้ถูกต้อง แล้วเข้าถึงปฏิเวธธรรมได้ในที่สุด

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

จากการวิจัยพุทธปรัชญา ที่แสดงถึงการมองโลกตามความเป็นจริง ซึ่งมีทั้งลักษณะคุณ โทษ และทางออกแล้ว ทำให้เกิดแนวคิดที่จะเสนอแนะแก่ผิสนใจการมองโลกตามหลักปรัชญาสำนักอื่นๆ ซึ่งอาจจะเป็นเฉพาะสำนัก หรือ จะวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างสำนักต่างๆ เป็นต้น ก็ย่อมทำให้เกิดการมองโลกในมุมมองที่แตกต่าง เป็นแนวทางสร้างสรรค์ปัญญาให้รอบรู้เกี่ยวกับการมองโลกให้กว้างขวาง และเป็นประโยชน์ในการศึกษาปรัชญาชีวิตเกี่ยวกับโลกให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

สำหรับหัวข้อที่เสนอแนะสำหรับทำวิจัยเกี่ยวกับการมองโลก มีดังนี้

- ๑) ควรมีการวิเคราะห์แนวคิดพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการมองโลกของภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทย
- ๒) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการมองโลกของพุทธปรัชญาและปรัชญาฮินดู
- ๓) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการมองโลกของปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตก
- ๔) ควรมีการวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการมองโลกในแง่ร้าย
- ๕) ควรมีการศึกษาคุณค่าของการมองโลกในแง่ดีของพุทธปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี – ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย .พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั ๒๕๐๐ .

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย . กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมศิลปากร. คัมภีร์มิลินทปัญหา (ไทย-บาลี). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

กีรติ บุญเจือ. ชุดพื้นฐานปัญหาจริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน . กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนา
พานิช, ๒๕๒๘.

คุณ ไทซ์นธ์. พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์ ,
๒๕๓๗.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๙.

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. ศาสนา ชีวิต และสังคม. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.

เฉลียว บุรีภักดี “จิตวิทยาสังคม”. วิทยาศาสตร์สังคม . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๑๗.

ชูชีพ อ่อนโคกสูง. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ . พระพุทธเจ้าสอนอะไร . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ . **จริยศาสตร์ตะวันตกร่วมสมัย** . กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๔.

दनัย ไชยโยธา. **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา** . กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์
๒๕๔๓.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

ธนาภิต. **ประเพณี พิธีมงคล และวันสำคัญของไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปรีชา,
๒๕๔๓.

บุญมี แทนแก้ว. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

บุญสิริ ขวลิตดำรง. **ธรรมโอศถ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

ประภาเพ็ญ สุวรรณ. **ทัศนคติ : การวัดการเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย** .
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

ประภาเพ็ญ สุวรรณ. **ทัศนคติการวัดการเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย** . พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖.

ปิ่น มุทุกันต์. **พุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ปิ่น มุทุกันต์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒.

ปรีชา นันทาภิวัดน์ . **พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา** .กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ). **พรหมวิหารธรรมเรื่อนใจของผู้ใฝ่สุข** . กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา. ม.ป.ป.

พระเทพดิลก(ระแบบ จิตตภาโณ). **เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา** . กรุงเทพมหานคร :
บริษัทแปดสิบเจ็ด(๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๕๑.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตภาโณ). **การพัฒนาจิต** พิมพ์ครั้งที่ ๖. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย ๒๕๔๓.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต). **ยิ่งก้าวถึงสุขยิ่งใกล้ถึงธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **มณีแห่งปัญญา**.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา และสถาบันบวรลือธรรม, ม.ป.ป.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙. ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์
ชุด “คำวัด”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบวรลือธรรม ,
๒๕๕๑.

พระธรรมธีรราชฆานามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). มงคล ๓๘. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์
พระนคร, ๒๕๓๒.

พระธรรมธีรราชฆานามุนี (โชดก ป.ธ.๙). หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐานพิมพ์ครั้งที่ ๖.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ .
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

_____ . ธรรมนุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔.

_____ . ธรรมนุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่งดงามพิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.

_____ . ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๓๙.

_____ . พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมพิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๑.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

_____ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, พระพุทธป
ปิยะเถระ. รูปลัทธิปกครองนิรุติศาสตร์ภาษาบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการ
ศาสนา, ๒๕๒๗.

_____ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.

_____ . สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ. นครปฐม : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

พระพุทธโฆษาจารย์คัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร)
ม.ป.ป.

พระไพศาล วิสาโล. พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
๒๕๓๓.

พระวิสุทธิสังวรเถร วิ. (พรหมวงฺโส). ขวนม่วนขึ้น. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัทคว
พรินท์ แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พุทธทาสภิกขุ. **สันโดษไม่เป็นอุปสรรคแก่การพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์,
๒๕๓๙.

พุทธทาส ภิกขุ. **ตามรอยพระอรหันต์**. ม.ป.ท., ๒๕๒๙.

พุทธทาสภิกขุ. **ผู้ครองเรือน**. ม.ป.ป.

พระมหาเสริมชัย ชยมงคลโด. **ทางมรรคผลนิพาน**. ราชบุรี : สถาบันพุทธภาวนาวิชาธรรมกาย,
๒๕๔๐.

พระมหาสมปอง มุทิโต . **ผู้แปลและเรียบเรียง . คัมภีร์อภิธานวรรณนา . พิมพ์ครั้งที่ ๒**.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตภาโณ). **นิเทศธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพมหานคร :
วัดบวรนิเวศวิหาร. ม.ป.ป.

พุทธทาสภิกขุ. **อริยมรรคทางดับทุกข์ . คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๐๓.

พุทธทาสภิกขุ . **สติ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา. ป.ป.ท

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๒๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย** กรุงเทพมหานคร อรุณการพิมพ์
๒๕๔๐

วศิน อินทสระ. **หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๔.

วศิน อินทสระ. **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ดยาย, ๒๕๔๙.

วิธาน สุชีวงศ์. **อภิปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

วิมล จิโรจพันธ์. **พุทธประวัติ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘.

ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์ ม.ป.ป.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส . **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส . **พุทธประวัติ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **การบวชในพระพุทธศาสนา**, ม.ป.ป.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช . (เจริญ สุวฑฺฒโน). **รวมธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน). **สังคหวัตถุ ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- สมเด็จพระญาณสังวร. **สันโดษ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ปริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.
- สมเด็จพระธีรญาณ มุนี (สนิท เขมจารี). **ชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย ๒๕๒๙.
- สมปราชญ์ จอมเทศน์. **“ทฤษฎีและพฤติกรรมในองค์การ”**. คณะรัฐประศาสนศาสตร์สถาบัน บัณฑิตพัฒน บริหารศาสตร์, ๒๕๑๕.
- สุนทร ณ รัชชี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก** . พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- สุวรรณา สถาอานันท์ . **เงินกับศาสนา เทพยุทธ์แห่งยุคสมัย** . กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ โคมลคีเมทอง, ๒๕๔๑.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ . **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน** . พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ . **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา** . พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล. **สังกัปปิทธิกรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไเอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.
- สุจิตตรา วรรณ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรภาพพัฒนาจำกัด, ๒๕๓๒.
- แสง จันทรงาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สร้างสรรค์บุ๊ค จำกัด , ๒๕๔๔.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พระพุทธศาสนาทัศนะและวิจารณ์** . กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ การพิมพ์, ๒๕๓๔.
- โสภา ชูพิชัยกุล. **จิตวิทยาสังคมประยุกต์** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช , ๒๕๒๒.
- อุดม เขยกีวงศ์ และ กนิษฐาน แป้นสุวรรณ. **พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘.

(๒) บทความ :

ศิริวรรณ ไอสถานนท์, “การศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ “ตัวตน” ในทัศนะของพุทธปรัชญา และปรัชญาของเดวิด ฮูม”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๓๙,

(๓) หนังสือแปล :

ฌอง – ฟร็องซัว เรอเวอ มัตติเยอ วิกากุกับนักปรัชญา **บทสนทนาพุทธศาสนา – ปรัชญา ตะวันตก** แปลโดย งามพรรณ เวชชาชีวะ กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ออร์คิด ๒๕๔๒.

ด็บบลิว.ที.สเดซ. (แต่ง). ปรีชา ช่างขวัญยืน (แปล). **ปรัชญากรีก**. (กรุงเทพมหานคร: เอส.เอ็ม. เอ็ม. ๒๕๒๔).

เค เอ็น ชยดิเลเก. **จริยศาสตร์แนวพุทธ**. แปลและเรียบเรียงโดย ผศ. สุเชาว์ พลอยชุม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

(๔) วิทยานิพนธ์ :

เดือนฉาย อรุณกิจ . “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องโลกในพุทธปรัชญาเถรวาท ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** . (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๓๘.

นัยนา เกิดวิชัย . “ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญ กับ นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหากษณะ ตรุโณ (บุชากุล). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธานุศาสนเถรวาท เปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซียลิสต์ของฌอง- ปอล ซาทร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** . บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๖.

พระมหานรินทร์ จานุดโตโร (วรสุข). “การศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธานุศาสนเถรวาท ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** . บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหานियม สีสลวโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหานियม อีสวิโส (หาญสิงห์). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความสุขในทฤษฎีจริยศาสตร์ของจอห์น สจ๊วต มิลล์กับพุทธจริยศาสตร์ ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาณรงค์ชัย สุานชโย (สนิทผล). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเซน ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหาบุญชิต ภาณสวโร (สุดโปร่ง). “การศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ใน

พระพุทธรูปนิกายเถรวาท ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาทา). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ใน

พุทธปรัชญาเถรวาท ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมจินต์ สมมาบุญโอบ (วันจันทร์). “นรกและสวรรค์ในพระพุทธรูปนิกายเถรวาท ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาอนันท์ อภินนุโท. “การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับ

ทางสายกลางของอริสโตเติล ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระราเชนทร์ วิสารโท (ไชยเจริญ). การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากร

มนุษย์ในพระพุทธศาสนา . **วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระศรีรัชมงคลบัณฑิต. “การประยุกต์ใช้วิธีการตามหลักอริยสัจสี่แก้ปัญหาสังคมไทยในยุคโลกาภิ

วัตน์”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

วัชรระ งามจิตระเจริญ . “นิพพานในพุทธปรัชญาเถ รวาท : อุตตาหรืออนัตตา ”. **วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
สาโรจน์ กาลศิริศิลป์ . “การศึกษาทัศนคติต่อพระภิกษุสงฆ์ของครูและนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่
๔ โรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต**. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓.

(๕) สารนิเทศจาก : World Wide Web (www)

พระอภิธรรมปิฎก , คำศัพท์เกี่ยวกับพุทธศาสนา , หมวดหมู่พุทธศาสนา ,
<<http://th.wikipedia.org/wiki/a>>, ๑๒ มกราคม ๒๕๕๕, หน้า ๑ – ๓.

๒. ภาษาอังกฤษ

Le Beauchamp Tom. Philosophical Ethics : An Introduction to Moral Philosophy.
New York : Macgrawhill 1982. P 73.

Mill John Stuart . Utilirainism. Leberly and Representative Government. (New York :
E.P. Dutton and Company Inc. 1951). p. 8.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระทองคัมภีร์ ปภังกร (ดั้นขุนทด)
- เกิด : วันอังคารที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๔
- ภูมิลำเนา : บ้านเลขที่ ๖๑ / ๑ หมู่ที่ ๘ บ้านราษฎร์สามัคคี ตำบลคลองม่วง
อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- การศึกษา : พุทธศาสตรบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ รุ่นที่ ๕๖
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา
- เข้าศึกษาเมื่อ : วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๓
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดหนองปลิง ตำบลหนองบัวศาลา อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
- หน้าที่การงาน : ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนวัดบ้านหนองบัวศาลา
ตำบลหนองบัวศาลา อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา